

СУЧАСНІСТЬ

ТРАВЕНЬ 1975 — Ч. 5 (173)

Ш. БОДЛЕР: КРАЄВИД

П. ТАБОРІ: (ДАЛІ БУДЕ)

**Б. БОЙЧУК: ГОСТИНЯК —
ВПЕВНЕНИЙ ГОСПОДАР**

**В. ПОПОВИЧ: СПОГАД
ПРО МАРІЮ ДОЛЬНИЦЬКУ**

**І. КОШЕЛІВЕЦЬ: 3-ПІД
ЯКИХ БРИЛ?**

**К. ЗЕЛЕНКО І К. ТРЕМБИЦЬКИЙ:
НОВИЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКО-
ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН**

**І. КЛЕЙНЕР: МОЇ ЗНАЙОМІ...
БУРЖУЇ**

“SUČASNIST” — MAI 1975
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

НОВЕ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

Вже появилася друком

ІСТОРІЯ ХВОРОБИ ЛЕОНІДА ПЛЮЩА

Упорядкування і коментарі
Тетяни Ходорович

Переклад з російської мови

Обкладинка Любослава Гуцалюка

192 стор.

Ціна 4.90 дол.

Замовлення просимо висилати на адресу В-ва:

В Європі:

'Suchasnist' e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III
Federal Republic of Germany

В Америці:

Nina Ilnytskyj
875 West End Ave., Apt. 14B
New York, N. Y. 10025

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ТРАВЕНЬ 1975
Ч. 5 (173)
РІК ВИДАННЯ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ШАРЛЬ БОДЛЕР: КРАЄВИД Й ІНШІ ПОЕЗІЇ

В перекладі С. Гординського

КРАЄВИД

Хотів би я, свої складаючи еклоги,
Під небом, як зіздар, покластися розлогим,
І там, сусід дзвіниць, ловити у півсні
Величні гімни їх і співи вітряні.
З мансарди, на руках свої оперши скроні,
Спостерігатиму майстерні невгомонні,
Піднятий щоглами ліс коминів і веж,
І небо, що пливе до вічності безмеж.

Так солодко тоді дивитись, як зродилась
У присмерку зоря, як лампа загорілась,
Як ріки вугляні сповняють береги
І місяць-білозір лле чари навкруги.
Побачу весни я, і літа, й дні осінні,
А як засиплють все зими сніги невпинні,
Завіски затягну й на ключ замкну покій,
Щоб будувати світ своїх казок і мрій.

Тоді я снитиму про обрії незнані,
Городи й струми вод, що плачуть у фонтані,
Про поцілунків чар, про щебет серед віт
І найдитячіший з усіх ідилій світ.
Завія за вікном закрутиться навколо,
Але не підведе мого чола з-над столу;
Бо я заглиблюся у пристрасть чарівну:
Викликуватиму в душі своїй весну,
В своєму серці я розбуджу сонце власне
І все огріє жар моїх думок негасних.

БЕЗПОВОРОТНЕ

I

Ідея, Форма, Твір, Істота,
Що з неба вийшли й в глибину
Впірнули Стиксову мутну,
Де Сонця не сягне щедрота;

Немудрий Ангел із висот,
Що в леті полюбив безформне,
В безодні привидів потворних
Змагається посеред вод,

Немов плавець, у дрожі смертній,
В гігантному прибої хвиль,
Що дико виють звідусіль
У піруеті круговертнім;

Хтось, скутий чарами, вночі
Навпомацки, у темі тюремній,
Щоб утекти від змій, даремне
Ключа шукає і свічі;

Засудженець, що краєм кручі
Блукає, звідки гнилизна
Провалля зраджує без дна,
Де сходи сходять без поруччів,

Де повно скрізь потвор слизьких,
З очима, що блищать фосфором
І роблять ще чорнішим морок,
В якому видно тільки їх;

Бриг, що у кригу вріс полярну,
Мов у кристал, серед льодів
Шляху шукає, що завів
Його в цю пастку, — та надармо;

— Прості емблеми, ясне тло
Людської долі й безнадії,
Де все доводить: Чорт уміє
Як слід своє творити зло!

II

Відбила сяйво й темінь ночі
Душа у дзеркалі своїм!
У Правди джерелі мутнім
На дні бліда зоря тріпоче;
Глузливих маяків світла,
Ласк сатанинських мерехтіння,
Одна потіха для сумління
— Свідомість демонського Зла!

ПАРИЗЬКИЙ СОН

Константинові Гісові

I

Таких жахливих краєвидів
Не стріло око ні одне,
Все ж образ тих предивних видив
Ще вранці чарував мене.

О сну мого чудні картини!
Лиш мій каприз химерних з'яв
З того видіння всі рослини
Своєю волею прогнав;

Задивлений у власний геній,
Я, майстер, смакував з висот
Вид оп'янливий, небуденний
Металу, мармуру і вод.

Юрбились сходи і аркади
Ще не докінчених палат,
На золото з басейнів води
Лилися струмами каскад;

Там водоспади із кристалів,
Мовби спинивши свій розгін,
Вгорі завісами звисали
З блискучих металевих стін.

То не дерева — колонади
Тяглись над плесами ріки
І дивні велетні-наяди
В них відбивались, мов жінки.

Були рожеві і зелені
Ті береги над синню хвиль
І простягались нескінченні
У всесвіт на мільйони миль;

Стирчали скель могутніх брили
З тих вод магічно-чарівних,
Були льоди це, що сліпили
Всім, віддзеркаленим у них!

Там Ганги з урн на небозводі,
Такі безжурні й мовчазні,
У діамантові безодні
Лили скарби свої ясні.

Я, архітект світів казкових,
Своїх бажань всевладний пан,
У глиб тунелів мармурових
Пускав слухняний океан;

І все там, навіть чорний колір,
Веселковий приймало тон,
І води гралися в околі
Промінних золотих корон.

Ні зір, ні сонця не видати
Над виднокола обручем,
Щоб освітити всі дива ті,
Що власним саяли огнем!

і над тих див чудесних рухом
Лягло, жахаючи мене
(Все для очей, ніщо для слуху!)
Мовчання вічності сумне.

II

Відкривши очі, повні жару,
Я враз побачив свій барліг,

І в серці я відчув, як кару,
Прокляття всіх турбот моїх;

Погрібно маятник ударив
Жорстокий полуденний час,
Все небо затемнили хмари
І світ безрадісно погас.

Перекладено в Парижі, в листопаді 1974

(ДАЛІ БУДЕ)

Пол Таборі

Наші батьки дали нам благословення, одне ліжко й одну шафу. Надалі ж ми були здані тільки на нас самих. Моїй дружині було вісімнадцять років, а мені тількищо пішло на двадцять перший. Хоч я був уже два роки журналістом, а навіть наївно вважав себе письменником, але я не мав ніякі-сінької уяви про те, звідки ми добуватимемо гроші на прожиток. Усе ж таки ми вирішили, що треба одружитися, не чекаючи, поки підкрадеться до нас старість і ми проґавимо те, що в житті найкраще.

На щастя, я не мав надмірно високих уявлень про світлу місію літератури. Мене цілком задовольняло стати літературним наймитом. аби-но я заробив стільки, щоб на шістнадцяте кожного місяця (день нашого вінчання) купити моїй Каті малий непотрібний подарунок та й щоб залишилося дещо на харчі й мешкання. А коли мій приятель Андрій одержав працю в повітовій управі й познайомив

9 листопада 1974 р. помер у Лондоні відомий англійський письменник Пол Таборі. Народжений 5 серпня 1908 р. в Будапешті, в родині мадярського журналіста, П. Таборі, закінчивши освіту двома докторатами, переїхав на постійно до Англії, де присвятився літературній діяльності. Він автор около сорока романів, писав також для фільму, радіо й телевізії. Останнім часом очолював при ПЕН-Інтернешенел Комісію для оборони ув'язнених письменників.

П. Таборі був зокрема приятелем українських письменників. На Світовому Конгресі Письменників у Нью-Йорку 1966 р. він допоміг Об'єднанню Українських Письменників "Слово" винести на загальну сесію справу оборони арештованого тоді Івана Світличного, наслідком чого була ухвала Конгресу з засудженням насильства над українськими письменниками в СРСР. Брав також активну участь у діяльності "Емнесті Інтернешенел", а особливо у світовій акції в обороні Валентина Мороза. Його старанням Президія ПЕН-Інтернешенел поставила кандидатуру Валентина Мороза на почесного члена цієї світової організації письменників.

Друкуємо переклад уривка з книги П. Таборі Приватна галерія (Paul Tabori, Private Gallery (London: Sylvan Press, 1944). — Ред.

мене з паном Водіянером, то до нас і справді всміхнулася доля.

Пан Водіянер був дуже товстий і дуже багатий. Він жив з крові своїх письменників і годувався їхнім мозком. Брилянти в перстнях, що покривали його товстючі пальці, — це були згуслі сльози його рабів-літераторів. До своїх рабів він ставився із суцільним презирством, тому, мабуть, що завжди мав до вибору невичерпний їх запас, а ні в кого з них і гадки не було почати громадянську війну за визволення.

Підприємство Водіянера, на якому він розбагатів, базувалося на цілком простенькій істині, а саме: що буденніше й сіріше життя людини, то більша в тієї людини туга за романтикою й надзвичайними враженнями. Пан Водіянер присвятився всеціло культурним потребам домашньої прислуги: куховарок, покоївок, кельнерок, прибиральниць тощо. Всі вони мали замало заробітку й забагато праці. Для них він видавав серії неймовірно довжелезних романів, які появлялися в щотижневих випусках та тяглися дослівно цілими генераціями. Одна така серія почалася ще на початку століття, але продовжувалася й досі з тими самими безсмертними героями, які й далі кохалися та збільшували свої родини. Письменник, що написав перших сто випусків, уже давно діждався внуків, але пан Водіянер і його любовні романи були, здавалося, вічні.

Свої погано надруковані брошури він продавав по три пенси за примірник. Усі ті зшитки мали яскраво-крикливу верхню обкладинку, а на спідній були реклямні оголошення дешевих пудрів, кремів та інших "засобів краси". Водіянер мав постійно шість таких брошур в обігу і продавав їх по сто тисяч примірників тиждень-у-тиждень, рік-у-рік.

Безмежні любовні романи Водіянера були акуратно поділені на "продовження", кожне з яких кінчалось сценою, сповненою нестерпної напруги. Розв'язка приходила завжди на початку наступного зшитка. Ясна річ, куховарки й покоївки не в силі були опертися своїй так хитро підбехтаній цікавості: вони просто мусіли купити черговий випуск, а там наступний та й ще наступний. І так вони, невбачай, платили п'ятдесят два рази в рік данину Водіянерові.

Звичайно, так уже цілком просто це не було. Персонажі слід було добирати й змальовувати дуже дбайливо, насправді стилізувати. Всі героїні мусіли — щодо цього Водіянер був невблаганний — належати до нижчих суспільних верств. Найвище становище, на яке він дозволяв, це покоївка. Але зате всі герої мусіли бути аристократи. Від князів, баронів, графів, герцогів і дюків аж кишіло в цих романах. Навіть негативні чоловічі персонажі походили з аристократії. Водіянер бо вірив у мрії і їхнє уявне здійснення в друку. Герой і героїня, після неймовірно заплутаних пригод, наприкінці обов'язково одружувалися. І зразу ж, майже негайно після вінчання, їхні діти переймали головні ролі й вели дію далі за випробуванним зразком. У кожному романі розповідь ішла від героїні. І з якоїсь незбагненної причини початок роману завжди звучав приблизно так:

“Моя мати була чесна пралля, а мій батько вродливий моряк. Однієї ночі на Атлантійському океані буря змела його з палуби корабля”.

Серед літературних каторжан Водіянера траплялися інколи й такі зухвальці-бунтарі, що хотіли змінити цю непорушну формулу. Та не на такого натрапили — пан Водіянер заявляв твердо:

— Нам треба чесних праль. І вродливих моряків. Нам конечні вбивства, втечі, вмлівання і злочинні таємниці.

Те саме сказав він і мені (і це, зрештою, був увесь мій інструктаж від нього), коли Андрій привів мене до улюбленої Водіянерової каварні й запропонував мене на своє місце. Водіянер додав, що він вимагає від мене десять тисяч слів щотижня, і що він платить одного шилінґа за сторінку з п'ятьмастами слів, і що, якби я схотів писати більше, то він міг би звільнити з праці одного з літераторів, який постарів уже й не виявляє належного ентузіазму та фантазії. Рукопис слід здавати кожного вівторка, бо на суботу треба доставити читачкам свіжу любовну історію. Він подав мені свою в'ялу руку й рішуче відкинув моє прохання про невеличкий аванс, за який я думав купити Каті маринованих оселедців. (З якогось часу Катя почала полюбляти мариновані оселедці, мила моя).

Цього ж вечора була в мене з Катею перша поважна розмова про гроші. На прожиток нам треба було щонай-

менше триста пенго в місяць — тобто, приблизно дванадцять фунтів. Щоб заробити стільки у Водіянера (а покищо жодного іншого заробітку не видно було) — я мусів би писати сто п'ятдесят тисяч слів у місяць, тобто п'ять тисяч день-денно, враховуючи неділі й свята.

— Це ж дрібниця, — сказав я. — Тисячу слів я пишу неквапливо за годину. Значить, п'ять годин роботи на день. Мені ще залишиться чимало вільного часу для інших справ.

— Для мене, — вставила хутка Катя, та зразу ж запитала: — Але, чи тобі не треба спочатку трохи подумати, про що писати?

— Навряд, — відповів я. — Така дурниця пишеться майже сама. Я був оптиміст: дурниця не "писалася сама". Відразу ж виринула перша перешкода: я вступив на працю в середині серії. Пробував було прочитати початок її, щоб зорієнтуватися в дотеперішній дії. Але деякі випуски були вже розпродані, а крім цього, в мене й не було охоти псувати собі очі, таку халтуру читаючи. Тож я занотував собі тільки імення персонажів, переглянув останній випуск і сміливо рушив у бій. Якщо мої читачки будуть вражені несподіваними суперечностями й незрозумілими змінами, — то й краще: це тільки загострить їхній апетит.

Усе ж таки, праця була не з легких. Водіянер, як я переконався, читав з кожного роману тільки початок і закінчення, але зате він дуже уважливо прочитував листи читачок, безупинно вивіряючи мінливі смаки своїх покупців. Вряди-годи я одержував від нього короткі записки з містерійними наказами, як ось:

"Обголіть вуси графові Агенорові. Вуси вже не притягають".

Або:

"У найближчих шістьох місяцях жодних корабельних катастроф!"

Абож:

"Як ви посміли зробити батьком шофера? Я вам сказав, що потребую тільки вродливих моряків".

О, він дивився мені на пальці, клятий товстун. Але що ж, Катя забажала занавісок, бо їй незручно одягатися на очах у сусідів. Вона ще й додала соромливо, що деякі подружжя мають двоє ліжок, і що нам знадобилися б якісь стільці, бо, мовляв, нездорово їсти навстоячки.

По кількох тижнях я переконався, що чесною недалеко зайдеш на службі у Водіянера. Я давав йому надто добру літературну продукцію, як на одного шилінга за сторінку. Я сказав собі: економія — гасло нинішнього часу! Адже можна сторінку заповнити меншою кількістю слів! Адже ж можна кожне речення починати з нового абзацу! Наприклад, досі я писав:

"Граф Агенор запитав свою дружину, чи вона поїхала б з ним на прогулянку. Але вона кинула йому обурений погляд і сказала: — Що? Після твоєї ганебної вчорашньої поведінки супроти мене?! Ні, Агеноре, ні!".

Тепер же я тонко розмазував цю драматичну сцену, неначе мармеляду при наших сніданку:

"Він застукав.

— Хто там? — запитала вона, сидячи біля чудового золотистого дзеркала.

— Це я, моя найдорожча, — відповів граф Агенор.

— Хто? — перепитала вона, прикидаючись тимчасово глухою.

— Я.

— Хто я?

— Я, твій чоловік.

— Ах, це ти.

— Так, це я.

— А чого тобі треба?

— Я хотів би ввійти.

— Якщо це конечне, то заходь.

Він увійшов.

Вона подивилася.

Він мовчав.

Вона також.

Хвилину було тихо.

Тоді він сказав:

— Моя кохана...

— Я слухаю.

— Я думав...

— Думав? Явище в тебе небувале.

— Ох, не пробуй ховати за цими цинічними словами свого кохання до мене.

— Гляди, щоб ти не розчарувався. Але...

— Що таке, моя дорогенька?

— Про що ти хотів мені сказати?

— Тільки про невеличку прогулянку. Повітря таке чудове...

— Мовчи!

— Алеж, кохана...

— Мовчи, я сказала"... і т. д.

Цілий місяць усе було гаразд. А тоді я одержав від Водіянера записку такого змісту:

"Не клейте дурня. Облиште це базікання. Найменше десять слів у рядку, або обнижую платню".

Удар був жорстокий, але нам усе ще потрібні були гроші. Катя заявила, що надалі неможливо мати тільки одне ліжко, бо це — як писав англійський письменник Д. Г. Лоренс — призводить до подружніх конфліктів. Тож я і далі стукотів на машинці. П'ять тисяч слів у день — це ж двадцять сторінок машинопису. Зранку я починав їх писати з тривожним передчуттям, що не закінчу. Перших п'ять сторінок писав у безнадійному розпачі, дальших п'ять з бунтівливим презирством, від десятої до п'ятнадцятої у глухій ненависті, а останніх п'ять з несамовитим поспіхом. І так граф Агенор і його чарівна дружина, їхні сини й дочки, покоївки, гувернантки й лакеї далі маршували сторінками роману. Обов'язковим тлом були аристократичні замки на стрімких скелях, підземні коридори, сповнені жахить, то знову ж нори розпусти, де ллється шампанське і кров, а чесність тріюмує над підлістю за допомогою влучного удару в зуби негідника.

Та ось Водіянера навістила знечев'я нова думка. Я одержав одну з його горезвісних записок:

"Романи стають надто монофонні, — писав він, створюючи всупереч семантиці нове слово. — Наказую: дві особи писатимуть наперемінки. Приходьте на нараду".

На "нараді" я познайомився з Папанekom — теж невільником Водіянера. Це був неохайний старший чоловігга. Він називав мене "мій молодий приятелю", що мені відразу ж не сподобалося. Водіянер пояснив нам наше завдання: ми мали писати кожного тижня два продовження з двох романів. Де Папанек кінчав, там я починав, і навпаки. Мені цей плян здався зовсім безглуздим, але... я і далі потребував шилінга за сторінку.

Декілька місяців нова система діяла цілком задовільно.

Папанек був людиною буйної фантазії, діалоги в нього гладкі й цікаві. Наші писання добре доповнювалися. Ми давали іноді один одному симпатичні проблеми для розв'язки, і деякий час мене навіть цікавило, що мій партнер напише наступного тижня.

Але одного дня Папанек прийшов до мене додому. Каті він не сподобався з першого ж погляду. В додачу, він був п'яний і — що найгірше — хотів у мене позичити грошей, а їх же в мене самого обмаль. Відтоді наші стосунки почали швидко псуватися. Раз чи два Папанек запізно віддав свій рукопис у друкарню, і через те я мусів працювати дві ночі, щоб укоськати базжалісного Водіянера. Я знав, що в Папанека непереливки, тож не хотів йому шкодити. Я сказав йому тільки, що надалі це неможливо і він мусить поправитися.

Він глянув на мене з такою хижою ненавистю, що я аж збілів.

— Умгу... мушу поправитися, — прошипів він і гикнув непристойно.

— Гаразд, я це зроблю, мій молодий приятелю, але вдоволений з цього ви напевно не будете.

Я пішов додому з тривожним передчуттям. Та саме цього дня Катя провела надзвичайно успішні досліді з новою куховарською книжкою. Нагодований і заспокоєний, я забув про Папанека.

Але, коли я одержав друкарські відбитки чергового продовження (а майже одночасно друкувалася брошура, так що змінити щонебудь не було вже змоги) і прочитав їх — моє серце на мить зупинилося з переляку. Бо ось як звучало останнє речення Папанекового архитвору:

"А тепер, — сказав граф Агенор з милою усмішкою, яку так любила його чарівна дружина, — я перекажу вам найдотепнішу думку, яку будь-коли висловлено в історії людства".

Під цим зловісним реченням стояли два жахливі слова: "(Далі буде)".

Найближчого ранку я мусів почати писати чергове продовження, бо на п'ятий день треба ж його віддати в друкарню. Я не сказав нічого дружині, переживав на самоті своє нещастя. Провів безсонну ніч, нагадуючи собі всі найдотепніші думки, які я колинебудь читав. Даремно. Ні

одна з них навіть не вмилася до тієї обіцянки, що її дав граф Агенор. Зранку я переглянув збірники афоризмів, п'єси Оскара Вайлда, твори Бернарда Шо, Джеймса Тірбера. Але ці світлі уми не стали мені в пригоді. День пройшов у німій агонії. Надвечір я заламався й розповів Каті про кошмарну пастку, в якій я опинився. Вона ж таки моя дружина і присягала підтримувати мене в час недуги й горя. Від Каті я одержав багато співчуття й багато порад, але поради ці, хоч і цікаві, та не практичні. Ходив я і в публічну бібліотеку, провів три години в каварні, розпитуючи у відомого гумориста — дарма. Мого одчаю й журби в найближчих двох днях — не сила описати.

Зненацька, о годині третій ранку блиснуло надхнення! Я схопився, засвітив світло й почав наспіх писати:

"У цьому моменті граф Агенор смертельно поблід. Він схопився рукою за груди вище серця. Захитавшись, він важко впав додолу, до ніг своєї чарівної дружини, яка його так любила. Граф Агенор був мертвий. Несподіваний серцевий випадок убив його в силі віку".

Цей кінець став і моїм кінцем у Водіянера. Я вбив його графа Агенора приблизно п'ятсот випусків передчасно. Водіянер не простив мені цього. Єдиною моєю потіхою було те, що разом зі мною вилетів з праці і Папанек.

— Такі ідіотства є блюзнірством проти літератури, — заявив пан Водіянер.

Переклав Р.Л.

КОЛИ Я ВИБРЕДУ...

Стефанія Гурко



Коли я вибреду

з ставка мілкого свого "я",
де бовтаюсь, як качка у болоті,
ставка із дном замуленим,
де родяться п'явки страждань,
що п'ють гарячу кров
надій і сподівань.

Коли я вибреду з ставка

із берегом низьким,
зарослим осокою і шуваром
високим, як стіна,
що заслоняє світ
вже стільки літ,
де чути тільки райкання нудне
сварливих жаб
і стишене чалапання лелек
все ласих до приваб.

Я знаю,

десь дзюрчать струмки
поміж високих скель,
є ріки, що пливуть удаць
поміж людських осель,
що зрошують поля,
простуючи до моря...

А тут лишень

нудьга, печаль,
мутна вода застоюлого горя
і озеро мілке
в собі засклепленого "я".



Безлистих дерев нагота
 мене не разить,
їх сутність
 тепер виразніша для мене,
в дужості стовбурів,
 майстернім розгалуженні віт,
(як на дереворитах Гніздовського).
Стовбура тугість
 і пружність безлистих гілок
свідчать про внутрішню силу,
 спроможність,
 готовість
 перетворитися вмить
 в зелене буяння,
 барвисту завітчаність,
 у стиглість плодів,
 у жовтогарячу пожежу
 осінньої пристрасти.

Безлисті дерева —
 свідки величні
 тугости,
 сили,
 життя невмирушого.

ТЮЛЕНІ ПРОЧУТТІВ

Тюлені прочуттів
 виринули з океану
 підсвідомости
на сухім березі дійсности
 залишили
 вологі сліди.
На грані стихії
 дійсности і мрії
 плавають тюлені
 прочуттів.

НІЩО

Завжди мене жахає те ніщо,
що його ні вловити, ні збагнути,
хаос безликий, казна-що,
що мракобісить поміж бути чи не бути.

Десь між буттям і небуттям
щілина темна і глибока,
провалля, безвість, забуття,
умом не змірене, невидиме для ока.

Там вдомовилося ніщо,
що страшить пусткою й лякає,
таке безформне казна-що,
яке лиш віра у життя перемагає.

ПРО БІЛЬ, ЛЮБОВ, ДОБРО, СВОБОДУ, ПРАВДУ І ВІЧНІСТЬ ТА ІНШІ РЕЧІ

Біль, як молот;
одних кришить,
других сковує.

Любов, як вогонь;
одних спалює,
других, як хліб,
випікає.

Добро, як вода;
через одних пропливає,
у других просякає.

Свобода, як жінка;
прагне любови
й не терпить насилля.

В добу розбиття атома,
неподільною залишилася
тільки Правда.

Правда неподільна.
Півправда —
це найгірша брехня.

Брак Правди —
це фантазія,
Може, тому на світі
багато поетів.

Поезія багатослівна
часто нічого не говорить,
скупа на слова
часто промовляє до серця.

Правда стара, як світ
і нова, як новонароджене життя.
Що старше світ чи життя?

Якщо світ без життя,
то кому він потрібен,
якщо життя не для світу,
то кому воно здалося?

Говорити з собою легко,
бо ніхто не суперечить,
Говорити з собою важко,
бо нема перед ким брехати.

Слово родиться в душі,
проростає в розумі,
плодоносить ділами в житті.

Пирієм брехні
замшіло Слово.
Богоборці, лжепророки,
Лжепоети закапарили ґрунт
людської душі.

Душа — ґрунт,
в якому Бог посіяв Слово.

Справжні поети —
шукачі Правди.

Слово —
дорога до Вічності.

Слава і Заздрість
супутниці в житті,
нерозлучні до смерти.

Смерть робить Славу
 безсмертною,
а Заздрість —
 безглуздою.

Той, хто винайшов двері,
 був найбільш
 винахідливою людиною.
Дім може бути без вікон,
 але ніколи — без дверей.
Людина бездомна,
 коли перед нею
 всі двері замкнені.

Центрифуга Землі
 ділить людей
 за їх питомою вагою.
Питома вага людини
 залежить від її
 духового наснаження.
Чим більше духове наснаження
 тим менше земне притягання.
Може, тому Земля крутиться.

ГОСТИНЯК — ВПЕВНЕНИЙ ГОСПОДАР СВОГО БУДЕННОГО СВІТУ

Богдан Бойчук

Коли ми натрапляємо на такі рядки, як "Ще пташки в дзвінких піснях блакитний день купають", або "Б'є космогрудий кінь копитом на припоні", чи "Мов свічка куриться черемха в побожній вечора руці", або й навіть "У твоїх устах стебла вітру і моє ім'я", — то відчуваємося, ніби ми на "приятній" території. Коли ж натрапляємо на рядки: "В ящика на дрова виробилось правило: заповнювати його дозволено лише Гостиняку Степану", чи "Не будь скупкою, ну — додай себе до пива, пишностегна", або "Хто б колись подумав, що рефлектори до тебе приростуть на рівні одного чи другого крила", чи "Дообіду я нічого не робила, тільки з учорашньої розмови власну половину прала", — то відчуваємось незручно, мов на чужій території.

Справа в тому, що українська поезія основно розвивалася на елементах ліричності та на елементах української традиційної спадковості. Нема в цьому нічого поганого (найвищі наші досягнення в поезії — Тичина, Бажан, Антонич — базувалися якраз на таких елементах і саме їхня поезія є унікальна в контексті світової поезії якраз своєю відмінною спадковістю). Людина може і мусить творити із свого "нутра", перевтілювати себе, і якщо її внутрішність ліричного кшталту і українська, такою ж мусить бути її творчість. Зрозуміло, що нема причини, чому б українська поезія не мала мати більше елементів епічності чи прозаїчності. Тільки це мусило б виходити з характеру мистця як людини.

Остання збірка Степана Гостиняка *Вірші* подає надію, що він стане чоловічим представником "прозаїчного" чи "буденного" напрямку в українській поезії. Правда, Гостиняк не відпихається від своєї традиційності, це, зрештою, неможливе і абсолютно безпотрібне для кожного поета чи мистця, це йде врозріз з природою творчості, — але його "прозаїчність" така природна і переконлива, наче б була виявом особистості поета; а це в свою чергу спонукує сподіватися, що Гостиняк принесе в нашу поетичну майже моногранність нову грань.

Я свідомо вжив майбутній час, бо теперішня збірка *Вірші* ще не цілковито рішена на шлях "прозаїчності", є ще в ній багато типової в нашій поезії ліричності, яка часом безболісно сусідує з прозаїзмами, та й часом таке сусідство стилістично непереконливе, а то й недопустиме. Наприклад, "дівчина з печаттю

сонячних *інъекцій*”, або “не зважаючи на тиск псевдоморалей, я лежу під синім дзвоном”, чи

*“Сіях мені, люби мене,
красо магічна саду.
Небавом смертію війне
з твого листопаду.*

*Заводи шуму
спинять хід
за браком капіталу.
Здадуться яблуні і пліт
дощеві на поталу”.*

Такі слова як “інъекції”, “псевдомораль” не співіснують органічно з дівчиною, сонцем та синім дзвоном неба. Також образ заводів шуму дерев, які зупиняться з браку капіталу, тобто листя, у стилістично співзвучному контексті був би добрий, — але в контексті того, що передує і слідує, він нівелює, а не акцентує.

На щастя такі недомагання нечисленні, і Гостиняк є справжнім господарем свого прозаїчного, буденного світу: мітли, канали, печі, стола, люстра, настінного календаря, саду, дощу, жінки, кількох людей і найближче розставлених ландшафтів. З кожного рядка вичувається, що поет цей світ знає, поводить з об'єктами в ньому свobodно, по-фаміліярному, з гумором та іронією.

Перевтілювати себе, значить, перевтілювати до великої міри також свої почуття; це в Гостиняка, як і в більшості поетів, становить основу творчости. Але, навівши (так навмання) хочби такі рядки:

*Я шалений:
між нічними гавкотами номер
дев'яносто сім і дев'яносто вісім
сподіваюся зустріти навіть
голос ангела із чистими устами.*

або

*Піддавшись впливу канцелярії, я призабув,
за винятком жаги, які на смак ознаки літа,—*
відразу бачимо, що спосіб вияву почуттів у Гостиняка інакший, — замість романтизовано говорити про гавкіт собак уночі, вижидання та ілюзію, після надмірного чекання, зустріти вже навіть голос ангела, — поет говорить про 97 та 98 гавкіт, ломлячи почуттєву площину до кута примруженого ока та показуючи таким багатокількісним гавканням довготу вижидання. Отой “вплив канцелярії” чи номери гавкотів — це щоденні чи, як хочете, буденні речі в житті кожної людини, якими Гостиняк виявляє індивідуальні почуття. Цей спосіб вияву такий же сильний, поетично справжній і переконливий, як і всякий інший:

*На бажання самоти моєї
море приплива безцеремонно,
щоб густим, як мед, дівочим тілом
лоскотати мою душу,*

чи

*Між Марією і мною в часі гніву
простяглись кордони тиші.*

Іронія Гостиняка виявляється найсильніше, коли він говорить про побут:

*В танцювальних залах
реакційно полюбляти
найтемніше місце. Там вино із
доторків хляти.*

або

*Абітурієнтки
щільним притисканням
перекреслювали всякі пута.
Неба не бажав ніхто;
лиш спраглих тіл. Це факт — незаперечний.*

.....

*Слово друга в темнім піджакові
плакало, мов дощ.*

Поет бере втерті речі щоденного життя, як засіб, і виявляє ними свої почуття чи своє відношення до довколишньості. І якимсь дивом ці *зовнішні* елементи віддають внутрішність людини чи її життя, синтезують, стають поезією. У кожному рядку Гостиняка, а вже зовсім наглядно в двох останніх наведених рядках, присутній ліризм, поет від нього не відмахується, але й не пересолоджує його, не гіперболізує (що переборщено роблять радянські поети), а подає цей ліризм в такій формі, як він у житті кожної людини кожноденно стрічається. Можливо тому ця поезія сприймається з відчуттям більшої справжності чи правдивості. В Гостиняка є природний нахил підглядати життя:

*Мушу знати хронологію вчорашньої
сусідової бійки;
мушу знати
з ким коритця
дружать;
мушу знати, де ночує пишностегна удовичка
з комунальних послуг.*

Еротика (у вужчому сенсі) і любов (у ширшому) — займають найпомітніше місце в поезії Гостиняка. Це було видне в цитованих уже рядках, це в особливо цікавій розповідній формі схоплене в наступних рядках:

Куди прямуєш з цим дівчам?

— А я не знаю, факт.

Куди хотів би?

— В казку, та не можна.

Два життя за неї віддаси?

— Лише одне і більш ніодного.

чи

*Багно словесне осушивши зливою цілунків,
підкрадаюсь помислами до її чекання.*

Засобами таких байдужих звархньо реплік віддане і почуття хлопця до дівчини, і те, наскільки вона йому дорога. Дуже вишуканий теж образ осушування багна *зливою*, створений з ніби суперечливих елементів *осушування* і *зливи*. Але суперечливість ця тільки в фізичній площині, бо в площині метафорного сприймання чи в чуттєвій площині вона відсутня.

Історичне чи політичне минуле було об'єктом уваги дослівно кожного українського поета. Гостиняк має свій власний спосіб відношення до цього феномену.

*Століттями
в історію моєї крові
хтось неанонімний
плє помії.*

Хоч в Гостиняка зустрічаємо оригінальні образи ("... візьму та геть начисто поздираю одяг з мого дня", або "не знаю, чиї кроки почали інкрустувати тишу"), — вони не є основою його стилю.

Щоб унаглядити характер і композицію поезій Гостиняка, наведу вірш "Оце воно у нас":

*Ото, що звуть рівниною — тут без коріння. Це воно
у нас.
А що торкається потоків: один до одного,
один до одного і стрімголов униз. Це воно таке.
Межа зустрінетесь з весною — ненадивишся
на білу душу терня. Це воно, як є.
Із буком не розлучимось,
із ялівцем — так само. Це воно напевно.
І ярмарковий настрій не вміщається
до берегів ясного дня;
і розповіді вечорниць
женуть дівчат під парубочі крила;
і при допомозі пойової свічі
в півуставі бальзамує світ
рука монаша. Це воно давно
Душа дивилася — дивилася на нашу дугову подобу*

і сказала: «От, мій проводир!». Оце воно наш здоровельний стан.

Це звичайний прясівський ландшафт з позначками минулого і сучасного. Не зважаючи на те, що Гостиняк римує дуже зрідка, а в цілій збірці є дослівно п'ять віршів з регулярною строфікою, — не можна без застережень віднести його вірші під рубрику верлібру; не можна тому, що вони підлягають дуже строгій ритмічній контролі. Відповідно до буденної мови, прозаїчних образів і звичайних ситуацій в поезіях Гостиняка домінує теж розповідний тон. І саме ця однородна єдність буденної мови, прозаїчних образів, звичайних ситуацій, простих почуттів та розповідного тону становить стиль С. Гостиняка. Як показують підкреслені мною рефрени в повищій вірші, не можна пройти мимо композиції у віршах поета. Принцип композиції, зрозуміло, в кожній поезії інший, але він завжди свіжий і наглядний. Навіть повищій засіб рефренів проходить крізь вірш не прямою лінією, а порядком моделювання в самій формі та порядком посилення наголосу. Відповідно до моделювання рефренів цілий вірш рухається в площині місця (від різних виявів ландшафту до виявів чуттєвості) і в площині часу (від нинішнього дня в давність).

Підсумовуючи, можна вдатися до візуального засобу характеристики: Гостиняк бере одноплощинну дошку з ландшафтом (горою, деревом, хатою, дівчиною, господарським реквізитом) і перекиляє її, підносить з одної сторони вгору. І прості реальні речі виглядають тоді інакше, починають діяти дивно, а то й смішно. Отой перехил — це і є індивідуальний спосіб бачення і перетворення явищ поетом, це його стиль.

Остання збірка Гостиняка нагадує де в чому творчість чільйського поета Ніканора Парри. Оба вони вживають засіб прозаїчності. Парра зве свою творчість антипоезіями, Гостиняк просто віршами; але Парра цілковито виключив почуттєвість у своїх віршах, він трагічний, темний, безвиглядний, — коли Гостиняк ясний, життєрадісний, з гумором. Збірка Гостиняка *Вірші* — чи не найкраща вістка, яка наспіла до нас зі Сходу в останніх десяти роках.

СПОГАД ПРО МАРІЮ ДОЛЬНИЦЬКУ

Володимир Попович

Хоч під кінець II світової війни перебув я майже цілий рік у Відні, в місті, де жила М. Дольницька, але я тоді про неї нічого й не чув. Щоправда, це був час, коли щодня падали на місто американські бомби, а населенню бракувало харчів і води — тож кожний думав якби то прожити день, а про мистецтво не було й мови. Знову ж після війни Відень був протягом десяти років ізольований від вільного світу радянською окупацією і ніякі вістки про тамошніх українців не продіставалися на Захід, хіба що когось із них арештували, про що ставало відомо від їхніх рідних чи знайомих.

Щойно, як радянські війська звільнили в 1955 році Австрію, почалося нав'язування контактів із Віднем. І так одного дня прочитав я в газеті* обширніший і цікавий допис В. Леника про Марію Дольницьку. Статтю ілюстрували три репродукції емалі і фото мистця.

Вістка про Дольницьку мене зацікавила, а репродукції її творів мені дуже подобалися. Я побачив, що це мистець високої класи і вирішив познайомитися з нею ближче.

Нагода трапилася незабаром — була це Світова Виставка у Брюсселі 1958 року. На цій виставці, в австрійському павільйоні, працювала українка з Відня, пані Дзерович, знайома Дольницької — і від неї я довідався дещо більше про мистця та дістав її адресу.

Я написав листа до Дольницької й замовив один емаль. За якийсь час отримав відповідь з Відня, що замовлений твір вже є в Брюсселі у пані Дзерович і, якщо мені подобається, могу його купити.

Тоді саме гостював у нас скульптор Григорій Крук, який приїхав з Мюнхену, щоб оглянути Світову Виставку. Разом з Г. Круком і моєю дружиною ми вибралися до Брюсселю до австрійського павільйону. Пані Дзерович винесла з бюро старанно опаковану коробку. З великою цікавістю ми її відкрили і перед нами заблестіла гарними, радісними кольорами на

**Шлях Перемоги*, Мюнхен, 23 вересня 1956.



Марія Дольницька у своєму ательє 1964 року

срібlistому металевому тлі велика коронована Мадонна з Ісусом на руках. Емаль нагадував галицьку ікону з XVIII ст. Цей твір нам всім дуже подобався.

З цього часу почалося наше листування. Щоб довідатися трохи більше про її мистецьку творчість, я просив Дольницьку прислати мені кілька фотографій її творів, що вона й вчинила, прохаючи однак повернути їй всі фотографії. Про мої враження я

написав Дольницькій і ця прихильна оцінка її зворушила. "Ваш лист аналізуючий мої емалі справив мені незвичайну радість... Дякую Вам за слова так гарної і теплої оцінки моїх праць, мушу признатися, що мені трохи сором, я не є певна, чи заслужила на так безоглядно позитивну критику — одначе — ударившись в груди — я тішуся! Так, як кожний мистець признанням тішиться" (Лист з січня 1959).

Між присланими фотографіями була одна з твору, який мені особливо подобався — був це невеликий емаль "Різдво" (три царі приходять з поклоном). Я дуже настоював, щоб купити цей твір. Спочатку Дольницька ніяк не хотіла його продати, бо це був дарунок від неї для батька (її батько тоді вже не жив), аж згодом, коли я зобов'язався нікому "Різдва" не продати, вона погодилася відступити його мені. При нагоді поїздки її знайомих до Бельгії, "Різдво" було за кілька місяців у нас на стіні і тепер є одним із найкращих її творів у нашій збірці.

Після двох років регулярного листування з мисткинею, я рішив поїхати до Відня, щоб познайомитися особисто з Дольницькою та оглянути її творчість. В липні 1960 року ми вибралися з дружиною на один тиждень до Відня і зайшли на тиху, вузьку вуличку Мондшайнгассе в VII дільниці міста, де в домі під ч. 17 на першому поверсі жила М. Дольницька. Вона мала своє власне мешкання з кількох кімнат і кухні, а тому що дім був старий, то й кімнати в ньому були просторі та високі, як це було в колишніх солідних будинках.

Мистці, загалом, не люблять розвішувати в себе на стінах ні своїх ні чужих творів. Подібно було і в Дольницької. Стіни білі, порожні, лише у вітальні висіли два більші родинні портрети з XIX сторіччя панів Керницьких; один з них був якимось професором у Відні, другий Перемиським крилошанином (ім'я автора портретів я забув, це був австрійський маляр). Був там теж один маленький портрет молодої дівчини — овальна мініатюра на слоновоїй кості — роботи Теодора Яхимовича (1800-1888), мабуть портрет однієї з його дочок. Цей портрет — казала господиня — подарував їй правнук маляра інж. Франц Яхимович. У скляній шафі-бібліотеці було багато книжок, рівно уставлених, майже самі мистецькі монографії німецькою мовою, а між ними кілька українських видань. В кутку під вікном стояло мале бюро, а в його шуфлядах лежали готові емалі, старанно запаковані в коробки. В іншому кутку кімнати — округлий столик і кілька крісел, там господиня приймала гостей кавою або

вином. Напроти бібліотеки — під стіною широкий тапчан. В другій кімнаті у вітрині поруч одного емалю стояла золота чаша у візантійському стилі, прикрашена емалевими медальйонами (замовлення пок. о. В. Пилипця з Америки), в другій маленькій вітрині були гуцульські вироби, стара глиняна фаяка та одна кам'яна ескімоська різьба. У третій, меншій кімнаті, над ліжком мистця висів портрет Наполеона Бонапарте на білому коні. До Наполеона наша малярка мала спеціально великий респект і з цього приводу її приятелі з неї жартували.

Дольницька прийняла нас сердечно і гостинно немов своїх давніх добрих знайомих.

Господиня дому дрібного росту, жвава й рухлива. Голова округла з чорною кучерявою гривкою волосся на чолі, яка спадала аж до брів. Очі сірі великі — дивилися весело і все бачили. Вона вміла цікаво оповідати, мала почуття гумору, виглядала на життєрадісну, активну і приступну людину, яка любила товариство. Тому ми зразу знайшли з нею спільну мову і час нам швидко проминув на милій гутірці.

Дольницька оповідала нам про своє життя у Відні, про віденців, про поїздки до Львова, куди вона, на жаль, могла рідко їздити, і де вона мала цікаві зустрічі з львівськими мистцями. Розповіла нам, як вона віднайшла у Відні нащадків українського мистця-майлара Т. Яхимовича, який майже усе своє життя провів у Відні, працюючи сценографом для театрів і опери. Через знайомство з нащадками Яхимовича їй вдалося віднайти твори земляка і поробити з них фотографії для архіву АНУМ у Львові. Правнук майлара, інж. Франц Яхимович, їздив до Львова й обіцяв директорові Національного Музею І. Свенціцькому передати частину мистецької спадщини свого прадіда. Передача однак не відбулася через II світову війну і події після війни; пізніше інж. Яхимович помер.

Дольницька показала всі емалі, які мала в хаті і альбом фотографій її творів. Пояснила нам різну техніку емалю та свої відкриття в цій ділянці. Вона недавно опатентувала була винахід емалю на металевих сітках, що дозволяло робити твори більшого формату ніж на металевих плитках. Такі великі емалеві панно можна застосовувати при декорації інтер'єрів і взагалі в архітектурних оздобах.

Призналася нам, що замолоду їй мрією було стати театральним актором, бо вона дуже любила театр і літературу взагалі, однак, її невелику ростом, не хотіли прийняти до львівського

театру. Щойно тоді вона рішилася студіювати мистецтво і вписалася до Мистецько-Промислової Школи у Відні, що їй порадила її учителька рисунків Олена Кульчицька, яка сама закінчила цю школу. У віденській школі Дольницька вивчила малярство і емаль, хоч спочатку думала працювати тільки в малярстві. В перших роках після студій вона присвятилася малярству, а в емалі працювала рідше. Малювала тоді переважно портрети (найбільше пастелями), рідше композиції на античні чи релігійні теми, як це було в моді в академіях, де ще панував клясицизм ("академізм"), хоч малювала теж і модерні твори в дусі експресіонізму чи монументалізму. Краєвидів і студій з природи вона не робила. Від 1925 року, після повороту з Америки (жила там чотири роки), Дольницька почала працювати майже виключно в мистецькій емалі. Оповідала, що емаль своїми непередбаченими ефектами, загадковістю техніки і великою відпорністю на вплив часу, її полонив, а вогонь печі причарував її на все життя. Треба пригадати, що в емалевій техніці працювало тоді небагато мистців (а тепер то їх ще менше), а серед українців була вона одинока. Крім цього, Дольницька вважала, що для того, щоб твір вдався гарний, не вистачає самого мистецького надхнення, треба ще багато вкласти фізичного зусилля, напруги цілого організму. Такого зусилля вимагає саме емаль, чого нема, наприклад, в акварелевій чи пастелевій техніці. Емаль вимагає від мистця надзвичайної терпеливості, витривалості й постійності в праці, певності і звинності рук і скорої орієнтації при випалюванні, бож одна хвилина довшого чи коротшого перебування металевої плитки з фарбами в печі рішає про остаточні кольори емалю, вони можуть бути значно ясніші або темніші, а надто довге тримання на вогні може цілком змінити кольори. Праця при емалі виснажлива, як і при дереворитах; над деякими творами треба попрацювати кілька тижнів чи й навіть місяців.

На вибір праці в емалі були не без впливу і матеріальні причини. Емалі Дольницької були такі гарні й оригінальні, що скоро знаходили покупців, натомість портретистів у Відні було більше, а замовлень на портрети все менше.

Дольницька любила музику, оперу, український церковний спів. Чи не одинокою її приємністю у Відні були відвідини опери. "... я звичайно їджу до мого ательє, чи на закупи до міста трамваем, але до опери то обов'язково замовляю таксі (колись

фіякра), бо це для мене велика і радісна подія” — жартуючи казала артистка. Після втомливої праці в емалі, Дольницька в театрі психічно відпочивала, відсвіжувала свою гостроту вражінь, немов би входила в інший світ і ніби брала сама участь у театральній дії, уявляючи себе у тій чи іншій ролі. Театр її притягав ще від ранньої молодости. Вечорами, після довгих годин праці, вона любила прослухати кілька клясичних мелодій з магнетофону, арій з відомих опер, або релігійну музику.

Дольницька була милою співрозмовницею, вона вміла цікаво оповідати і то з гумором, навіть часом посміялася сама із себе, бо не мала переконання, як це часом між мистцями буває, про свою “геніяльність”.

Поетка Емма Андіївська, познайомившись з Дольницькою, писала нам про неї: “Ми відвідали пані Дольницьку, і досі просто п’яні від захоплення! Який великий мистець, яка чарівна жінка! Це щось дійсно унікальне. А який вона співбесідник, аж шкода, що не було магнетофона, щоб записати її розповіді на стрічку. Вона нас просто зачарувала”.

Готових творів у Дольницької багато ми не застали, не більше десяти. Все, що вона зробила, скоро розходилося між колекціонерами — Відень, Америка, Ізраїль (д-р Берта Розенталь), Париж (д-р А. Вирста). Зрештою, праць у мисткині було не надто багато. Будучи в похилому віці, вже не мала стільки сил, а крім цього, чимало часу треба було витратити на хатні роботи.

З давніших, передвоєнних праць залишилося їй дуже мало. Показала нам великий триптих “Страшний Суд” (1925-1926), “Христос на Оливній Горі” (1930) і “Похвала музам” (1938). Ці останні два твори, по довгих ваганнях, Дольницька погодилася нам відступити, хоч передше нікому не хотіла їх продати. “Тому, що ці мої праці підуть до української родини, яка їх належно оцінить, я погоджуюся Вам їх продати, але “Страшний Суд” залишаю собі”. — Триптих “Страшний Суд” — це найбільша її праця, зроблена надзвичайно прецизно до найменших подробиць; луску шкури змія, наприклад, чи листки дерев, треба було виконувати під побільшаючим склом і то все в перегородчастій техніці. Понад шість місяців праці! Композиція не цілком візантійська, радше псевдовізантійська, людські постаті видовжені, подібно як на картинах Ель Греко, кольори стишені, блідаві, що ще більше підкреслює драматичність сюжету. Кілька років пізніше Дольницька рішилася продати “Страшний Суд”

своїй рідні в Америці — панству Юліянові і Ярославі Залізнякам. Таким чином найбільший її твір залишився в найближчій родині.

Дольницька створила кількесот мистецьких композицій в емалі, та, на жаль, не з усіх творів вона поробила фотографії, а навіть як і робила, то багато з них пропало. В альбомі залишилося не більше як 30-40 чорно-білих фото, переважно з найновіших, повоєнних праць, а кольорових фотографій не мала ні однієї, тільки кілька не фахово зроблених діяпозитивів, що з них тяжко було б виготовити друкарське кліше. З таких творів, як емаль, треба робити виразні кольорові фотографії, або ще краще діяпозитиви, бо вся краса емалю в його кольорах, а тим більше в працях Дольницької; чорно-білі фотографії не можуть вповні віддати краси творів віденського мистця. І це на правду велика шкода, що нема кольорових фотографій емалів Дольницької.

Подібне своєрідне "незацікавлення" збереженням документації про свою мистецьку творчість зустрічав я в неодного з наших мистців. Одні не мали досить грошей на фахового фотографа, інші то вже й заплатили б, якби так хтось зайнявся цим, бо самі не мали ні часу ні охоти носити образи до фотографа, ще інші мистці фотографували свої праці, але чи то через воєнні події, чи через позички багато фотографій втратили.

В 1930 рр. АНУМ (Асоціація Незалежних Українських Мистців) плянувала видати монографію про М. Дольницьку. Павло Ковжун написав текст, Дольницька прислала до Львова добрі фотографії, але несподівана і передчасна смерть Ковжуна і потім вибух II світової війни перешкодили в реалізації цього видання. Що сталося з архівом Ковжуна й АНУМ — тепер не відомо.

Після II світової війни наша еміграція, хоч було багато газет і журналів, чисто мистецького журналу не мала (поза спробою в 1957 році видавати у Мюнхені *Українське Мистецтво*, всього два числа). Шойно в 1964 році мистець Петро Мегик, разом з членами філядельфійського відділу Об'єднання Мистців Українців Америки, почав видавати *Нотатки з мистецтва*. І це одиноким й вартісним мистецьким виданням може, на жаль, появлятися здебільша тільки один раз на рік. Видавництва, яке видавало б мистецькі монографії, або хоч мистецькі листівки, то й досі не маємо. Тому про творчість такого оригінального й цікавого мистця, як Марія Дольницька — наше громадянство мало знає.

Коли наша розмова переходила на особисті теми,

Дольницька дискретно жалілася на свого чоловіка (дітей у них не було) Оттона Недбаля (австрієць чеського походження), який її покинув. Він був заздрісний за її мистецьку славу, робив їй безліч прикростей.

Вертаючись з Відня, зайшов я у Мюнхені до видавництва "Сучасність" і замовив для Дольницької кілька найновіших українських видань. Дольницька, врадувана книжками, написала нам: "Про моє захоплення українськими виданнями, які Ви були так добрі в Мюнхені замовити, я вже писала в останнім листі, а сьогодні додаю, що при тропікальній спеці у Відні (34 Цельсія в тіні), сиджу при замкнених вікнах дома і від самого ранку читаю, читаю в *Збірнику Української Літературної Газети*, а переважну увагу присвятила дослідом про життя і творчість І. Франка; мушу признатись, що при тих студіях почувуюся вповні щаслива, бо не тільки, що по довгій ізоляції маю нагоду збагачувати своє знання українським духом, але й тому, що тепер маю інше і глибше розуміння для цього генія праці — чим давніше в молодому віці. Особливо потрясаючим є той його вищий дух, — те, що він писав про соціалістичну державу, оскільки вона мала б зреалізуватися, те що тепер стало дійсністю (УРСР); він передбачив пророчим духом, що це будуче страхиття буде в історії людства найбільшим поневоленням людини".

Після перших відвідин Дольницької, наше знайомство затіснилося і листування стало більше регулярним і частішим. Вона описувала мені всі свої нові твори, часом прислала фотографії з них, а я їй писав про мою думку про них. З її листів було видно, що оцінка її творчості посторонніми людьми її цікавить, вона була рада почути критику на кожний свій твір, а коли один наш колекціонер написав їй кілька критичних зауважень (до речі, неслучних, бо він в емалі не визнавався), то Дольницьку це сильно діткнуло і призналася мені, що навіть плакала, чого з нею давно не траплялося, бо ніяк не сподівалася вона такої критичної реакції...

Рідко коли писала про свій творчий процес. Коли виготовляла медальйони для євангелії (Христос і чотири євангелисти), писала: "Для пояснення мого підходу до цієї праці, хочу дещо сказати. Перед розпочаттям праці переглянула я Новий Завіт — так собі, коротко, тільки аби увійти в суть речі. І це поглинула моя підсвідомість. Я працюю все ніби в сні — підсвідомість є все моє джерело, з якого я черпаю і тоді родяться

візії. Не раз бувають ці породи дуже болючі — і як я так тепер подумаю — властиво я терплю все при праці”.

”Перегородчасту емаль я роблю стало без ніяких шкіців (інша техніка, як наприклад, ”Лімож”, вимагає шкіцу), бо вони тільки гальмували б матеріял. Почавши класти рисунок дротом — я була наладована інспірацією і почуванням. Як чистої крови українка — працюю інтуїцією і почуванням. І як я почала евангелістів? Може не повірите — але так воно було: від центра — пишучі руки на книгах”.

В 1964 році ми з дружиною знову вибралися до Відня відвідати Дольницьку. Звичайно в липні вона виїздила на тритижневий відпочинок до гірського села Шенав у південній Австрії, але з огляду на наші відвідини відклала поїздку на пізніше.

Якось так склалося, що наша перша зустріч відбулася цим разом не в неї в хаті, а в її приятелів у д-ра Романа Сас-Залозецького, віденського адвоката, який Дольницьку і нас запросив до себе на обід. Підходячи до дому Залозецьких, зустріли ми на вулиці Дольницьку. Ледве ми її пізнали, такою малою, дрібною тоді вона нам здалася. За чотири роки вона змінилася і постарілася (їй було тоді 70 років).

Панство Залозецькі приймали нас дуже широко й гостинно і в них я побачив новий, прекрасний емаль Дольницької — овальну тарілочку з гербом Залозецьких. Ця праця була на правду помайстерськи виконана і в рисунку і технікою; звичайно всякі герби виглядають доволі сухо, натомість композиція Дольницької і її кольори були дуже живі і високо мистецькі.

В Залозецьких мав я приємність побачити твори відомих українських малярів (П. Левченко, І. Труш, О. Новаківський, М. Азовський, В. Г. Кричевський та інші), а пані Залозецька показала нам свою збірку українських вишивок, що їй подібної я ще ніде не зустрічав.

На другий день поїхали ми з дружиною до Дольницької на Мондшайнгассе.

Нових праць у неї було мало, не більше десяти, емалі малого і середнього формату, більшість з них була виконана в новій техніці (перегородки між окремими кольоровими площами були не з металевих дротиків, тільки здійснені новим, секретним способом), але були теж твори в нормальній перегородчастій техніці. Тоді побачили ми такі емалі: ”Христос” (Ісус благословить), ”Весна” (в повітрі летить молода зелена весна, а під нею на

землі розвиваються квіти), "Орфей і Еввідіка" (в сильних кольорах), "Орфей" (чорно-жовта композиція), "Боротьба ангела з Яковом", "Чорна Мадонна" (перегородчаста техніка), "Трагічна Мадонна", "Аполлон" (маєстатична постать вітає схід сонця), "Марія і Єлисавета" (маленька композиція в синіх тонах) і "Мадонна в короні". З давніших праць були — триптих "Страшний Суд", два автопортрети і портрет панни Кестранек (з 1920 року). Автопортрети виконані в техніці "грізай".

По якійсь хвилині вагання, Дольницька відкрила стару, дерев'яну скриню, наповнену течками з рисунками й малюнками і дозволила нам їх переглянути. Мав я враження, що такого привілею у неї кожний відвідувач не мав. Я виймав із скрині течки, розкладав їх на долівці на килимі і всі троє з цікавістю переглядали ми рисунки, шкці, малюнки. Дольницька курила папіросу і, схована за димом, з приємністю дивилася на призабуті праці і час-до-часу давала нам пояснення про портретованих осіб. Були там рисунки олівцем, вуглем, були акварелі й енкавстика на папері, але найбільше було пастель. Переважно портрети, автопортрети, жіночі й чоловічі акти, рисунки котів, композиції на античні теми з Біблії і мітології, квіти, нариси-шкці для емалів, студії фрагментів деяких композицій. Вона зберегла всі рисунки, почавши від 1920 року.

Наступного дня оглянули ми ательє Дольницької, яке містилося на піддаші великого дому в III дільниці міста, куди ми заїхали в трійку галасливим трамваєм.

Робітня простора, помальована на біло, велике вікно просто неба давало багато світла. Всюди зразковий порядок, всі інструменти і прилади чисті, поскладані в порядку. Робочий стіл під самим вікном ясно освітлений. Газова піч для випалювання емалів стояла в коридорі. Коридор широкий і ніхто по ньому не ходив, панував там абсолютний спокій, такий конечний для мистецької творчости.

На полицях лежали течки з акварелями і рисунками. Переглядаючи їх, ми зустріли й енкавстику. Дольницька колись досліджувала цю стародавню і тепер призабуту техніку малярства та навіть зробила в ній деякі відкриття, що їх опублікувала у фаховій літературі, з чого вона була навіть горда. Бажаючи нам показати, як воскові фарби блищать, коли натерти малюнок шматкою, натирала вона фартухом образець, і потім виявилось, що це не фартухом, але суконкою вона терла малюнок і, очевидно, на суконці залишилися сліди...

В малій комірці біля ательє був склад олійних образів з періоду 1920-1930. Кілька більших полотен на тему античної мітології, між ними один твір мені спеціально подобався — "Три богині" (трохи нагадував Тінторетто) — точний рисунок, добра моделювання, кольори згармонізовані — все в добрій композиції. Малярка радилася мені, що з тими образами зробити, куди їх передати? Тоді ще не було ніякого українського музею мистецтва на еміграції і я сам не знав, що їй порадити. Думав я про наші бібліотеки в Парижі і в Сарселі, але там теж не було приміщення для образів. Пізніше я довідався, що один з цих більших образів вона подарувала скульптурові Крукові.

Нам, які ніколи не бачили, як працюється в емалі, Дольницька показала свою працю і виготовила при нас кілька пробок емалю в різних барвах і відразу випалила їх в печі. При печі жалілася, що вже не має сили нормально працювати, що стояння при гарячій печі їй постійне хвилювання її доценту виснажує і вона боїться, щоб часом не зомліти при вогні. Часом приходиться їй просити свою знайому малярку-віденку до товариства, коли випалювала емаль, щоб не бути самою.

Та хоч фізичні сили Дольницької зменшувалися, вона ще мала багато ентузіязму до праці і творчих плянів. Здавалося, що вона тепер вповні освободилася від усіх дотеперішніх технічних навиків і стилістичних норм, щоб давати шораз свобідніші і чисто самостійні композиції більше з малярським підходом.

В порівнянні з 1960 роком, зазримітили ми у Дольницької деякі внутрішні зміни, вона тепер виглядала більше задумана, серйозніша, поважно призадумувалася над тим, що зробити з своїми мистецькими надбаннями — рисунками і шкіцами, яких продавати не хотіла, бо на такі твори між українцями колекціонерів не було, а була б шкода, якби ці праці мали десь пропасти, вони ж показували, як розвивався творчий шлях мистця.

Увечері цього дня ми вибралися з нею до поблизького кафе і там провели кілька останніх годин у Відні. Тоді вона старалася бути веселою, жартувала й забавляла нас і скоро нам час проминув. Була це наша остання зустріч з нею. На другий день ми виїхали до Бельгії, вступаючи по дорозі до Мюнхену віддати мистця Крука.

Наш листовний зв'язок з Дольницькою не переривався, ми часто листувалися, я ще замовив у неї деякі праці. З листів я довідувався, що їй шораз тяжче приходилося працювати, кожна

довша праця її сильно виснажувала і тоді вона мусіла брати довші відпочинки, бо здоров'я занепадало. А вона не даром твердила — "щоб створити гарний мистецький твір треба фізично втомитися! Нарікала на поганий кровообіг, на завороти голови. Бували цілі місяці, що вона взагалі не їздила до ательє, а працювала тоді вже виключно на замовлення колекціонерів. Коли в 1968 році прийшлося їй виконати більшу працю — пропам'ятну таблицю "Січі" для церкви у Відні, то зробила вона її з величезним зусиллям, а жартуючи писала: "Замовлення пропам'ятної таблиці — це премедитований і зорганізований замах на моє життя".

З цього часу листи з Відня приходили рідше, тільки як у 1969 році я приготував статтю про неї для журналу *Нотатки з мистецтва* і потребував деяких додаткових інформацій, Дольницька писала частіше.

Стан здоров'я мистця поступово погіршувався ідесь від 1970 року вона була під контролею лікарів. Від цього часу вона в емалі більше не творила. "На концерті Романа Прибиткевича (Придаткевича — ред.), на жаль, не могла бути, аж плакати хотілось, але вже в плащі і капелюсі готова йти на концерт — стало мені так недобре, що замість на концерт пішла до ліжка. Взагалі в цих осінніх днях серце страйкує, а цього року особливо нагло" (9 листопада 1970). "... У мене був недобрий кінець 1970 року, було дуже погано із серцем, вже від половини листопада дві сильні атаки, та омлівала часто, побила лице та голову до крові, мусіла йти до шпиталю. Тепер живу після директив лікаря та що два тижні мушу їхати до контролі. На жаль, я все ще ослаблена..." (6 січня 1971).

Писала, що не має сили їздити до далекого ательє і тому його ліквідує, а коли треба ще буде працювати в емалі, то користатиме з робітні її товаришки австрійки, яка живе недалеко. Напевно було прикро Дольницькій ліквідувати свою затишну, соняшну робітню, в якій вона стільки років творила на самоті гарні емалі, а ще прикріше, мабуть, було їй розставатися з інструментами, що їх подарувала молодшій товаришці.

У квітні 1972 року Дольницька несподівано занедужала на частинний параліж правої половини тіла. Взяли її до шпиталю, де лікарі висловили песимістичну прогнозу, але після кількомісячного лікування і відпочинку стан її здоров'я настільки покращав, що вона могла вернутися додому. Про цю радісну вістку повідомила мене листовно дрібненьким, трохи зміненим

письмом, а коли я її запитав, чи може вона хоч трохи проявитися в мистецтві — то з жалем відписала — "це покищо в стадії мрій".

Літом 1973 року відвідала нас дочка сестрінниці Дольницької, яка їздила до Відня і була кілька днів у Дольницької. Оповідала нам, що тета почувається краще, живе далі самотна і сама господарює дома, але в емалі, ні в малярстві не працює і навіть не має надії будь-коли брати до рук пензель. Час-до-часу її відвідують знайомі, "часом читає і багато курить"...

Дня 27 жовтня 1974 року, прийнявши св. Тайни, Дольницька померла, проживши без двох місяців 80 років,* і 4 листопада по полудні похоронили її на Віденському кладовищі, де спочивають її батьки і сестра Таїса.

І так ще один визначний мистець покинув цей світ, а мені совість докоряє, що наше громадянство таке байдуже до зберігання пам'яті своїх діячів культури. Про 50-літню мистецьку творчість Дольницької ми не спромоглися видати монографії, не влаштували виставки її творів, а наше знання про неї обмежується до коротких і принагідних вісток у пресі.

*Біографічний нарис про М. Дольницьку був поміщений у *Сучасності* ч. 5, 1965 р. Ілюстрована стаття про мистецтво М. Дольницької була надрукована в *Нотатках з мистецтва*, ч. 10 з 1970 року.

З-ПІД ЯКИХ БРИЛ?

Іван Кошелівець

Під кінець минулого року у видавництві YMCA-PRESS (Париж) вийшов збірник *Из-под глыб*. Виготовлений за участю Олександра Солженіцина, він мав появитися в самвидаві ще на весні того самого року, але у зв'язку з видаленням Солженіцина з СРСР сталася кількомісячна затримка. Цей збірник (у перекладі на українську його назва звучала б — "З-під брил") не просто чергова поява російського самвидаву, це програмове видання. Щоправда, ми не можемо ствердити, як велике число прихильників цієї течії у російському русі опору, але зовсім ясно, що її прихильники — одностайні Солженіцина. Програмовість збірника увиразнена тим, що на час його появи в самвидаві вже було підготоване на Заході закордонне видання. Синхронізовано і пресконференції, присвячені цій події: першу влаштував Ігор Шафаревич у Москві 14 листопада 1974 і наче б продовжив її 16 листопада у своєму домі в Цюріху Солженіцин. Обидва вони й є головними авторами збірника. Тож при обговоренні його наша увага й буде зосереджена головне на цих авторах.

Перша стаття — Солженіцина: "На возврате дыхания и сознания" ("На поверненні дихання і свідомості"). Це полемічний виступ понад чотирилітньої давности з нагоди появи трактату Андрія Сахарова "Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе" ("Міркування про прогрес, мирне співіснування й інтелектуальну свободу"). Первісно стаття була призначена персонально для Сахарова, без поширення в самвидаві. Тепер, зазначає автор у примітці, Сахаров пішов далеко вперед у своїх поглядах, і ця стаття його вже мало стосується, але вона й далі потрібна тим, хто ще не позбувся "надій, ілюзій і помилок" стосовно соціалізму.

Солженіцин не згоден з Сахаровим, бо той не послідовний у критиці соціалізму: валить одних "ідолів" і делікатно оминає інших, наче б ідучи на компроміс з верховодами советського соціалізму.

На цьому можна б і закінчити згадку про цю статтю, бож

солженіцинська критика теорії і практики соціалізму, його ідеології добре відома вже з інших його творів. Можемо тільки додати, що не лише ми повнотою згодні з ним у цьому пункті, а й не можемо з дива вийти перед невичерпністю його аргументації. Тут Солженіцин достоту недосяжний, його геній створив такий монументальний пам'ятник ганьби есесерівському соціалізові, який лишитья ніким не перевершений. Справді, як не дивуватися: після *Одного дня Івана Денисовича** був *Раковий корпус*, і *В колі першому*, *Архіпелаг ГУЛаг*, а однаково — кожна нова стаття вражає свіжістю й неповторністю аргументації, як цвях, забитий з одного удару.

Непримиренна послідовність у викритті антилюдської природи соціалізму — перший і основний пункт, на якому сходяться всі автори *Из-под глыб*. Другим стосовно цього пункту, поряд з Солженіцином, слід назвати чл.-кор. АН СРСР, математика Ігоря Шафаревича. У великій статті "Соціалізм" Шафаревич піддає аналізі теорію і відомі в історії випадки практичного застосування соціалістичного ладу і приходять до страшного висновку, який йому здається назаперечним:

"Здається очевидним, що життя, в якому повнотою втілюються соціалістичні ідеали, повинне довести до... *вимирання всього людства, його смерті*" (*Из-под глыб*, стор. 66, підкреслено в оригіналі).

На відміну від художнього дослідження у Солженіцина — Шафаревич теоретик. Але й теоретично він приходять до тих самих висновків, які стосовно соціалізму зробив інший геніяльний (знову ж, як і Солженіцин, художній) дослідник — Ф. Достоевський, понад сто років тому, коли про шаленство "побудови соціалізму в одній країні" ніхто ще не мав і здогаду.

Згадка про Достоевського буде тут до речі не лише тому, що його цитує й Шафаревич. Гадаємо, що українським читачам (декому, може, й уперше) цікаво буде познайомитися з поглядами цього письменника на соціалізм. Та про нього доведеться згадувати ще й далі, хоч уже й з іншого приводу.

Отож, вдаючися не раз до критики соціалізму, Достоевський присвятив йому найяскравіші сторінки у *Дневнике писателя* й романі *Бесы*. В останньому творі засади соціалізму формулює

*Український переклад цієї повісті був надрукований у ч. 1 й 2 *Сучасности* за 1973 рік.

персонаж на прізвище Шігальов, звідси популярна назва його теорії "шігальовщина". Ось вона в короткому викладі:

"... Він пропонує у вигляді кінцевого розв'язання питання — поділ людства на дві нерівні частини. Одна десята частка дістає свободу особи і безмежне право над рештою дев'ятьма десятими. Ті ж мусять втратити особистість і перетворитися ніби як на отару і при безмежному послухові дійти рядом перетворень до первісної невинності, ніби б первісного раю, хоч, зрештою, і будуть працювати. Заходи, пропоновані автором для позбавлення дев'яти десятих людства волі і перетворення його на отару, засобом виховання цілих поколінь, дуже прикметні, побудовані на природних даних і дуже логічні".*

Так викладає "шігальовщину" один з її послідовників. Інший розгортає далі:

"У нього (Шігальова — І. К.) добре в зошиті, — продовжував Верховенський, — у нього шпигунство. У нього кожний член суспільства наглядає один за одним і зобов'язаний доносити. Кожен належить усім і всі кожному. Усі раби і в рабстві рівні. У крайніх випадках наклеп і вбивство, а головне — рівність... Ціцеронові відрізують язика, Копернікові виколують очі, Шекспіра побивають камінням — оце шігальовщина! Раби мусять бути рівні: без деспотизму ще не було ні свободи, ні рівності, але в отарі мусять бути рівність, і оце шігальовщина!"**

Я дуже скорочую виклад "шігальовщини" у Достоевського, але мушу ще дати слово й самому Шігальову, бо він, як чистий теоретик, складає визнання, яких уже не могли собі дозволити вожді "будованого в одній країні соціалізму": "Я, — каже Шігальов, — заплутався у власних даних, і мій висновок прямо суперечить первісній ідеї, з якої я виходжу. Виходячи з безмежної свободи, я завершую безмежним деспотизмом. Додаю, одначе, що крім мого розв'язання суспільної формули, не може бути ніякого".***

Чи не геніяльне це, і зверніть увагу: сказане в 1871 році! Своєю аналізою автори *Из-под глыб* блискуче підтверджують прогнози Достоевського, а він сам в особі Солженіцина дістав конгеніяльного продовжувача. Та підімо далі.

*Ф. М. Достоевский, *Собрание сочинений*, т. VII, "Бесы", Москва, 1957, стор. 422-423.

**Там само, стор. 436-437.

***Там само, стор. 421-422.

Другий пункт, на якому, як бачиться, теж одноставно сходяться всі автори обговорюваного збірника, — це суттю таке саме негативне ставлення до капіталізму на Заході, як і до соціалізму на Сході. Наставлення Солженіцина до капіталістичного Заходу і його демократичного устрою добре відоме вже з *Листа вождям Радянського Союзу*. У його статтях у збірнику *Из-под глыб* немає нічого нового, та й писані вони, мабуть, ще перед *Листом*. Тут, у збірнику, він окреслює капіталізм і соціалізм, як "двоє суспільств, хворих на невиліковні вади" (в оригіналі — "пороки". Стор. 20).

Його молодший і, мабуть, дуже послідовний учень (Солженіцин залюбки цитує його) М. Агурський характеризує обидві системи майже тими самими словами, що й Солженіцин: "Обидві системи глибоко порочні і навално тягнуть людство до катастрофи, якщо не буде знайдено засобу її попередити" (стор. 78).

На тезі тотального заперечення соціалізму ми цілковито сходимося з авторами *Из-под глыб*, але вже ніяк не можемо погодитися на те, щоб покласти на одну дошку соціалізм і капіталізм. Крий Боже, не з якогось бажання проспівати апологію капіталізму, лише з логічно ясної відміни обох систем. Що й капіталізм далекий від ідеального устрою (а чи взагалі не утопія — ідеальний устрій?), не будемо перечити. Але й те треба сказати, що сьогодні так уже вподобана критика капіталізму, що оборонці його соромляться й слово сказати вголос: не модно. Ми, однак, насмілимося твердити, що капіталізм багатьма рисами корисно відрізняється від соціалізму. І найперша відміна в тому, що умови людського існування в ньому незрівняно ліпші. Як мова про розвинені капіталістичні країни, то хто буде перечити, що тут забезпечена повна свобода думки й пересування, а що вже й казати про вищий добробут. Та й Солженіцин (чи помічає, що суперечить сам собі?) на твердження Сахарова, ніби "щодо забезпечення високого рівня життя... капіталізм і соціалізм вийшли так на так" — реагує іронічним вигуком: "де вже там!" (стор. 11).

Друга відміна між соціалізмом і капіталізмом у різному способі їх утвердження в світі. Не знайдемо того пункту, на який можна було б указати, що отут силоміць накинута людству капіталізм. Скажуть на це, що утвердженню капіталізму сприяла Французька революція. Кривава, розуміється. Якщо це й так, то, поперше, капіталізм народився у цілком природному процесі

розвитку далеко раніше, та й ті, що робили революцію, самі не знали, що з того вийде, і людство довідалося, що воно живе в капіталізмі, шойно тоді, як почав просвічувати його Маркс.

Соціалізм, навпаки, зовсім точно починається з Жовтня сімнадцятого року (маємо на увазі початок його практичного здійснення), і то встановлюється свідомо, як нова система на зміну капіталізові, встановлюється криваво і протягом усієї своєї історії тримається на розстрілах і в'язницях. Певно, ніде в світі за мирного часу продукція колючого дроту не розквітала так, як в СРСР.

Ці, очевидні для елементарно грамотної людини прикмети соціалізму аж ніяк не прикладаються до капіталізму. У тому світі, що називається капіталістичним, є всяке: і хунти, і криваві полковники, і диктатори. Часом такі ж криваві, як і вожді соціалізму. Але я сумніваюся, чи так уже ясне, що їхню діяльність треба і можна просто покласти на карб капіталізму, бож у великих (та й не лише у великих) розвинених країнах Заходу капіталістична система трималася і тримається на вільному виборі більшості населення і демократія дозволяє тут проголосувати за всяку систему, до комунізму включно, якби у Франції чи Італії комуністи на виборах дістали більшість.

У світлі цього незаперечного факту нам здаються щонайменше несерйозними паралелі М. Агурського в статті "Современные общественно-экономические системы и их перспективы" ("Сучасні суспільно-економічні системи й їх перспективи"), з яких виходить, ніби соціалізм з певних поглядів має й переваги над капіталізмом, а оцей висновок з співставлення двох систем просто таки легковажний:

"Можна зробити висновок про те, що існуючі системи як з погляду економічного, так і з погляду політичного устрою володіють великою кількістю вад, а перевагу однієї з них над іншою можна розглядати лише як менше зло" (стор. 88).

Що між цими системами різниця не просто кількісного виміру (більше чи менше зло), а й якісна, слідує ще з однієї відміни. Соціалізм по ліквідації приватної власності і суцільній колективізації (тобто, за твердженням його вождів, після його побудови в тридцятих роках) зайшов у сліпий кут і втратив здібність еволюціонувати. Його вожді можуть собі дозволити лише зміни в дозуванні терору, але будь-яка економічна реформа, спроба структурної зміни завжди наражається на їх страх перед небезпекою втратити владу. У цій безвиході

соціалізм залишиться до свого кінця: найліпше для них, щоб лишилися так, як є. Нічого не міняти (див. про це в Амальрика).

Не те з капіталізмом. Він виявив подиву гідну здібність пристосовуватися до змінних обставин, і то по таких кривих, рух яких годі передбачити. На цьому ошукався, встановлюючи закономірності розвитку капіталізму, такий блискучий аналітик, як Маркс: зокрема не справдилися його закони клясової поляризації суспільства (на одному полюсі дедалі менша купка великих власників, на другому — спролетаризована решта, що дістає у вигляді заробітної платні прожитковий мінімум, конечний для утримання працездатності і родини, щоб не припинилося постійне відтворення робочої сили) й абсолютного зубожіння робітничої кляси (для непосвячених у таємниці політичної економії: дедалі нижчий життєвий стандарт пролетаріату). Всупереч Марксові, середня верства не спролетаризувалася і багатство не концентрується в руках дедалі меншої купки багатіїв. Ті, що живуть сьогодні з зарплати (серед них зникла різниця між службовцем і робітником чи дрібним власником), ніяк не подібні на пролетаря в Марксовому розумінні. Далєбі кожен з них має змогу щоліта відбути вакаційну подорож на південь власним автом і часто живе у власному, непогано влаштованому помешканні.

Це не замилювання в парадоксах, а констатація реального факту, хоч може, й не цілком ще усвідомлюваного, що, на відміну від диктатури в СРСР, яка є пролетарською лише номінально, пролетаріат (властиво верства, що живе з зарплати) у розвинених капіталістичних країнах фактично вже дійшов своєї диктатури: об'єднана в профспілках, ця верства щодалі домагається вищих платень (і дістає їх), які зростають швидше, ніж продуктивність праці. В результаті суспільство починає жити понад свої можливості, що й стало причиною сучасної інфляції, яку тільки оптично приписують тепер енергетичній кризі, хоч ця остання довготривалу інфляцію лише підсилила.

Веду це до того, що демократія великих капіталістичних країн, проти якої так упереджені автори *Из-под глыб*, забезпечує завжди волю більшості. І якби зібрався гурт людей, чи, хай буде, партія, яку осяяла б ідея досконалого суспільства (про таке і йдеться авторам *Из-под глыб*), достатньо переконлива для більшості, то нічого не було б легшого, як таке суспільство установити більшістю голосів. Але чомусь воно так не стається.

Автори *Из-под глыб* розходяться з нами на тому, що для них обидві системи однаково "порочні", але, мабуть, і однаково придатні до еволюції в напрямі вдосконалення (що ми стосовно соціалізму заперечуємо). І коли це так, то факт дотепер не здійсненого досконалого суспільства, за авторами збірника, можна пояснювати і тим, що людство не доросло до його (такого суспільства) свідомости, і тим, що досі ніхто не запропонував переконливого моделю.

Тут ми підходимо до сфери утопій, бо власне такий модель і пропонують автори збірника *Из-под глыб*. Маємо його в статті Агурського.

Упоравшись з критикою існуючих систем (цікаве, що Агурський ставить наголоси на вадах капіталізму), він накреслює загальні обриси можливого нового суспільства. Оце головні його прикмети:

1. Мета його не зростання продуктивності праці і споживання, а підтримання "оптимального рівня продуктивності, продукції і споживання" (з урахуванням "обмежень, що накладаються інтересами суспільства і реальними ресурсами").

2. Перехід від великих до малих підприємств і децентралізація промисловости.

3. Передача підприємств у посідання громад і муніципалітетів (отже, ліквідація приватної власности).

4. Ліквідація різниці між фізичною і розумовою працею.

5. Значне зменшення добувної промисловости (з шляхетною, розуміється, метою заощадження природних ресурсів).

6. Врешті, "великий соціальний прогрес" автор бачить у "багато нижчому виробленні сукупного продукту".

Ми зупинилися на проектах Агурського, бо він ідеал майбутнього суспільства викладає найдокладніше. До цього можна хіба додати конкретизовані проекти Солженіцина (цього ж гатунку) для Росії: перенесення основного економічного (значить — і людського) потенціалу на Сибір, так би сказати, на чистіше повітря. З побудовою таких міст, у яких муніципалітети, що володітимуть децентралізованою малою промисловістю, дозволятимуть будувати не більше як одно- чи двоповерхові будинки і поставлять шлягбавми на в'їздах, щоб не пускати в міста транспорту з двигунами внутрішнього згоряння (Солженіцин не вдається в подробиці, чи будуватимуть взагалі авта і коли так, то для якого вжитку).

Ці проекти, як і кожна утопія (а вони виразно утопійні), можуть виглядати дуже шляхетно в задумі, але які можливості їх конкретного здійснення? Признаємося, нам від них робиться дещо страшно, хоч нас і заспокоюють тим, що всі прихильники такого соціально-політичного перетворення категорично проти насильства.

Агурський: "Що стосується насильства, то воно, як показує досвід російської й інших революцій, здібне довести лише до погіршення хиб попередньої системи" (стор. 89).

У цілковитій згоді з Агурським твердить і Солженіцин:

"Привілеї можна усунути лише всезагальною перебудовою свідомости, щоб вони для самих посідачів не привабливими стали, а морально огидними. Усунення привілеїв — завдання моральне ("нравственное"), а не політичне..." (стор. 21).

Тут усе високі моральні принципи, без насильства навіть супроти несправедливо упривілейованих. Бож не звертався б же Солженіцин до вождів Радянського Союзу, пропонуючи їм добровільне самозречення від диктаторських привілеїв, якби не вірив у таку силу моральних аргументів.

Помітили цей наголос авторів *Из-под глыб* на моральному ("нравственном"), гуманному способі переходу від недосконалих, "порочних" систем до ідеального суспільного устрою західні коментатори і в один голос захоплено стверджують "високу етичну напругу" збірника.

Ми, признатися, буди дещо ближче ознайомлені з історією російської громадської думки, сприймаємо все це з роздвоєним почуттям. З одного боку, хто ж буде перечити проти "високої етичної напруги" чи сумніватися в ширості авторів! Але з другого: як на самій "високій етичній напрузі" перейти від одного устрою до другого, на зовсім нових засадах побудованого?

Ось ще й третій автор, Шафаревич, переконує нас у потребі морального вдосконалення відмовою від речей зайвих: орден, наприклад, "не годує, не гріє", "новий дорогий костюм гріє не ліпше старого й полатаного", "дороге авто" не витримує поганих доріг, та й знайти для нього місце в переповнених автами містах важче.

Усе це гарно переконливе. Але як дійти, щоб усі раптом пішли на пропоновані Шафаревичем обмеження? Бож "слаб человек": самому якось не випадає. Щоб уже зовсім бути конкретним, автор цих рядків признається, що він пристрасний автомобіліст і любить їздити в можливо більш комфортабель-

ному з приступних, ясна річ, йому ціною авт. Але припустім, що Шафаревич його переконав, і він уже готовий пересісти з свого "пежо 504" до скроменького "R4". Тільки як і коли це зробити? Мусів би бути для охочих на таке самообмеження сигнал чи що? Хто його дасть? Що з того, що я сам пересяду, а всі решта ні? Людська слабкість не дозволяє, а наші вдосконалювачі світу не хочуть на це зважати. А там десь пізніше доводиться констатувати, що люди не дозріли до висот нового суспільства і доводиться застосовувати примусову моральну "доводку".

Ось ізнов Агурський, шоправда, заспокоює нас:

"Політичний уклад майбутнього суспільства ще в більшій мірі, ніж його економіка, мусить ґрунтуватися на духових і моральних цінностях. Це мусить зробити його зовсім не подібним на тоталітаризм, але в той же час не подібним і на сучасне демократичне суспільство. Суспільство майбутнього мусить бути демократичним, але, поперше, з високою самодисципліною, здібною звільнити його від багатьох конфліктів, а подруге, щоб уникнути помилок минулого, деякі, ключові ділянки громадського життя мусять бути підпорядковані контролеві, але такому, що не матиме тоталітарного характеру" (стор. 92).

Хоч автор так високо підносить моральні цінності і заспокоює нас не тоталітарним характером його досконалого суспільства, ми, одначе, пам'ятаючи, що товариство *Из-под глыб* полюбляє тверду владу і не дошнює західного типу демократії, почуваємо себе ніяково при згадці про конечність "високої самодисципліни" і "контролю" над деякими ділянками громадського життя. І, зваживши все це, — не віримо. Ні, боронь Боже, припустити образливу підозру! Ми абсолютно переконані в інтелектуальній чесності і Солженіцина й Агурського. Але ми так само ж переконані, що жоден з авторів збірника не буде прем'єр-міністром у тому новому суспільстві, якщо йому судилося б здійснитися. Вони лише теоретики. Ті, що практично здійснюють теоретичні постуляти, приходять пізніше. І тут власне ми не віримо, щоб і вони вдоволилися високою мораллю й "етичною напругою". Не дарма Сахаров з приводу *Листа* Солженіцина висловив побоювання, що ті пізніші не будуть такі делікатні. Ми тієї самої думки; і, як зважити на постульовану теоретиками конечність твердої влади, — не знати, як практики тлумачитимуть "високу самодисципліну" і "контроль" над громадським життям. Уже до чого високо цінувалися в

соціалістичній теорії Леніна такі поняття, як етика, соціалістична мораль, ну й, звісно, "демократія нового типу". А де воно все поділося у здійсненому соціалістичному суспільстві?!

Ні, ми рішуче проти утопій, що здійснюються, як показує практика, далеко не рожево. Досвід двадцятого століття вчить бути недовірливими до всіх уліпшувачів світу. Особливо небезпечне, що хочуть ошчасливити не менше, як весь світ. Що бачитимемо ще виразніше й далі.



Досі мова йшла про справи, сказати б, загальнолюдського значення. Перейдімо тепер до питань, порушених в *Из-под глыб*, що стосуються більш чи менш безпосередньо і наших, українських, справ. Тут доведеться говорити *pro domo nostra*. І на цих темах ми зустрінемося з Шафаревичем. Але заки до нього дійдемо, вкажемо на ще один пункт, на якому сходяться автори обговорюваного збірника. Нагадаємо для послідовності викладу, що перші два пункти — це заперечення як соціалізму, так і демократичного західнього капіталізму. А оце третій пункт — Росія.

Усі автори збірника або послідовно уникають теперішніх назв — СРСР чи Радянський Союз, — або як і вживають їх, то в контексті, з якого видно, що вони ці назви вважають несприйнятними для себе. Росія — те, що було до 1917 року, і те, що є тепер під іншою назвою, і те, чому бути на місці цього утвору в майбутньому.

Тут наше кровне зацікавлення: що включає та майбутня Росія, за яку вони змагаються? В яких кордонах вони її мислять? Зовсім ясне (далі буде на це цитата), що вони не схвалюють панування Росії над тими країнами, що тепер називаються сателітами. Щождо тих територій, які входять до теперішнього СРСР, прямої відповіді на поставлені нами питання (гадаю, з тактичних міркувань) вони уникають. Проте, деякі висновки з їх міркувань можемо робити з цілковитою певністю. Для Шафаревича, наприклад (що видно з його статті, про яку мова далі), ідеальне було б, якби під Росією лишилося все, що тепер входить до СРСР.

Солженіцин кордони майбутньої Росії готовий дещо звузити. В одному з варіантів *Листа вождям Радянського Союзу*, говорячи про конечність перенесення "центру державної уваги і центру національної діяльності" на Північний Схід, він додає таку примітку:

"Звичайно, таке перенесення рано чи пізно повинне привести до того, щоб ми зняли свою опіку зі Східньої Європи, з

Прибалтики й Закавказзя, можливо, й з частини теперішньої України. Не може бути й мови про насильницьке утримування в межах нашої країни якоїбудь окраїнної нації”.*

Ця примітка не те що здивувала, вона приголомшила нас. І тут яскрава ілюстрація відносности моральних вартостей, які так часто відмінюються на сторінках збірника. З примітки ще не зовсім ясно: чи Україна в Солженіцина належить до ”окраїнних націй”, хоч сумнівів щодо цього лишається й мало. Але з першої його статті в *Из-под глыб* їх уже не лишається: не належить. Говорячи тут про насильницькі дії більшовизму від початків його панування, Солженіцин закидає йому застосування ”воєнної сили для пригноблення національних окраїн (Закавказзя, Середня Азія, Прибалтика)**.

України в переліку немає: вона, на думку автора, інтегральна частина Росії. Отож, такі акції, як кривавий похід М. Муравйова на Київ у 1918 році в рахунок не входять. Але це не найгірше в примітці Солженіцина. Ось воно: він припускає, що Росія може дозволити собі відмовитися від ”частини теперішньої України”. Ясно нам, якої саме частини. Поцінуймо цей плян полагодження українського питання за їхніми ж критеріями. У статті Шафаревича ”Обособление или сближение?” (”Відокремлення чи зближення?”) сказано (не істотне тепер з якого приводу), що для німців помиритися з теперішнім поділом на дві держави означає не менше, як ”помиритися навіки з поділом своєї країни, тобто визнати смерть німецького народу” (стор. 100). Яку ж мірку жорстокого убивства української нації прикласти нам до пропозиції Солженіцина поділити Україну: одну частину залишити під Росією, а другу — кому? Знаємо ж — яку? Певно, віддати полякам? Чи треба коментувати, наскільки жорстокішу долю готує Солженіцин Україні порівняно з поділом Німеччини?

Щоб підійти врешті ближче до Шафаревича, закінчимо спочатку з Солженіцином у поставленому тут питанні.

Друга його стаття в збірнику має назву ”Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни” (”Каяття і самообмеження як категорії національного життя”). Складається враження, що стаття почасти спровокована журналом *Вестник Русского Христианского Движения* (ч. 97) і вміщеними в ньому статтями, автори яких твердять, що Росія мусить каятися перед

*Див. *Сучасність*, 1974, ч. 7-8, стор. 196.

***Из-под глыб*, стор. 14.

іншими народами за заподіяні їм кривди. Солженіцин згоден, що всім народам є за що каятися перед сусідами, але саме так, як він вважає, а не інакше. Ті автори (зацитуємо їх за Солженіциним) переконані, що "переборення національної месіянської спокуси — першочергове завдання Росії...", що "російська ідея є головним змістом більшовизму...", що "більшовизм є органічним породженням російського життя..." і т. д. Признаємося, ми цілковито поділяємо ці думки, але Солженіцин — ні. Цих вад він на карб Росії не кладе, вважаючи навіть, що й за советського часу вона шкочила собі більше, ніж іншим, і ця обставина до якоїсь міри звільняє її від каяття.

Проте, як уже всім каятися, Солженіцин не від того, що за щось слід каятися й Росії. Зокрема от перед Польщею: за три поділи її, за придушення повстань 1830 і 1863 років, за русифікацію, за небажання в 20 віці дати Польщі самостійність; врешті, за двозначну поведінку російського керівництва в 1914-16 роках. Ми сумлінно перерахували все. Але тут таки в Солженіцина додається абзац:

"Але зате: скільки ж і звучало з російського боку каяття, починаючи від Герцена, і яке ж єдине було співчуття полякам від усього російського освіченого суспільства, так що в колах Прогресивного бльоку польська незалежність не вважалася меншою метою війни, ніж сама російська перемога" (стор. 138).

Отже, за те все ніби вже каяття й відпадає. Я був би необ'єктивний, якби не навів оцієї цитати в цілості про заподіяне полякам в останній війні, і тут прошитиму в читача пробачення за великі цитати, без яких годі було б обійтися. Ось цитата:

"Коли ж за найновіші події таке каяття в Росії не прозвучало, то лише з уваги на обставини нашого пригноблення, а пам'ятають усі, ще будуть нагоди назвати вголос: високошляхетний удар у спину 17 вересня 1939 року Польщі, що конала; і знищення цвіту Польщі в наших таборах; і окремо Катинь; і зловтішне холодне наше стояння на березі Висли у серпні 1944 року, спостереження в біноклі, як на тому березі Гітлер давить повстання національних сил — щоб їм не підвестися, а от ми знайдемо, з кого поставити уряд (я був там поруч і говорю впевнено: при динаміці нашого тодішнього руху форсування Висли не становило нам труднощів, а змінило б долю Варшави)".

Я ще раз прошу вибачення за довгі цитати, але безсилий так соковито й кольоритно віддати, як у Солженіцина, і тому тут ще будуть довгі цитати — якого зла поляки наробили Росії:

”За попередніх віків квітуча, сильна, самовпевнена Польща не коротше в часі і не слабше завойовувала і гнобила нас (14-16 віки — Галицьку Русь, Подолію. У 1569 році за Люблінською унією приєднання Підляшшя, Волині, України. У 16 віці — похід на Русь Стефана Баторія, облога Пскова. У кінці 16 віку придушення козацького повстання Наливайка. На початку 17 — війна Сігізмунда III, два самозванці на російській престол, захоплення Смоленську, тимчасове захоплення Москви; похід Володислава IV. У ту ж мить поляки ледве не лишили нас національної незалежності, глибина тієї небезпеки була для нас не слабша від татарської навали, бо поляки зазіхали на православіє. Й у себе всередині систематично гнобили його, заганяли в унію. У середині 17 — придушення селянського повстання під Гуманню). І що ж, прокотилася хвиля співчуття в польському освіченому суспільстві, хвиля каяття в польській літературі? Ніколи ніякої. Навіть аріяни, наставлені проти всіх війн взагалі, нічого такого не висловили проти підкорення України і Білорусі. За нашої Руїни (”Смутное Время”) східня експансія Польщі польським суспільством сприймалася як нормальна і навіть гідна хвали політика. Поляки уявлялися самі собі — вибраним Божим народом, бастионом християнства, з завданням поширити справжнє християнство на ’півпоган’-православних, на дику Московію, і бути носіями університетської ренесансової культури. І коли у другій половині 18 віку Польща зазнала занепаду, потім і після поділів її, публічно висловлювано міркування про це, жалі, вони мали характер державно-політичний, але ніяк не етичний”.*

Терпіння, читачу, коментар буде далі, бо для повноти образу потрібна ще й оця цитата:

”Але, може, польське каяття виявилось у ділах? Понад століття зазнавши гіркоти розділеного стану, ось Польща дістає за Версальським миром незалежність і немалу територію (знову коштом України і Білоруси). Перша зовнішня дія її — в 1920 році напасти на Советську Росію — напасти енергійно, взяти Київ і мати за мету вийти до Чорного моря. У нас у школах учать (щоб було страшніше), що це був ’Третій похід Антанти’ і що Польща координувалася з білими генералами, щоб відновити царат. Дурниця, це була *самостійна* дія Польщі, що переcheкала розгром усіх білих сил, щоб *не* бути з ними в мимовільному союзі, а самостійно грабувати й шматувати Росію в її найбільш розтерзану

*Из-под глыб, стор. 139-140.

годину. Ця мета Польщі не зовсім удалася (але контрибуцію з СРСР узято). Тоді друга зовнішня дія її, 1921 року: незаконне відібрання Вільни зі всією областю від слабої Литви. І ніяка Ліга Націй, ніякі заклики й умовляння не вплинули: так і протримала Польща захоплений шматок аж до самих днів свого падіння. Хто пам'ятає її національне каяття у зв'язку з цим? (До речі, сталися агресії від соціаліста Пілсудського, учасника спільного процесу з Олександром Ульяновим). На українських і білоруських землях, захоплених за договором 1921 року, велася неухильна польонізація, по-польському звучали навіть проповіді і викладання закону Божого. І горезвісного 1937 року (!) по той бік кордону теж валили православні церкви (понад сто, серед них — і варшавський собор), заарештовували священників і мирян (стор. 140-141).

Отож, хід думки такий: ми, росіяни, хоч і чинили кривду полякам, зате й покаялися щиро (може, полякам від цього легше?), а як і ні, то під советським гнітом не мали як. А вони завдали нам, *росіянам*, куди більше кривди — і не каються. Я підкреслюю, що кривда діялася нам — *росіянам*".

А як же бути з нами, *українцями*? Нас тут наче б і зовсім немає. І як же воно, що вже в 14 віці Галицька Русь і Подолія були Росією? Це за триста років до Богдана?

Таж у тому, що Солженіцин так сумлінно вирахував на карб польських злочинів, Росії тільки й те стосується, що "два самозванці на російський престол" та "тимчасове захоплення Москви", а вся решта мала б належати до поррахунків українців і білорусів з поляками. До чого ж тут Росія і повстання Наливайка у 16 віці і вся решта аж до придушення селянського повстання під Гуманню у 18 віці? І в унію поляки заганяли росіян?

Яг. це розтлумачити? Дуже просто: України не було (і в 14 віці теж!) — була Росія. Та й у двадцятому віці немає. У 1920 році поляки напали на "Советскую Россию", прийшли "грабять и кромсать Россию". І за польонізацію українських і білоруських областей у 1921-39 роках треба каятися полякам перед... росіянами. Цікаво, що поляки на це?

Лишилося одне не з'ясоване питання. Розсудив гарно Солженіцин: кому й перед ким по-сусідськи каятися. А не сказав: чи є кому каятися за русифікацію України останніх 40 літ?

Але пощо ці коментарі. Ліпше, читачу, повернися і перечитай ці дві великі цитати ще раз.

Аж тут ми дійшли до Шафаревича. Одна його стаття на-

зивається "Обособление или сближение?" ("Відокремлення чи зближення?"). Як росіянин ставить таке питання, то ми вже наперед знаємо його відповідь: зближення! Так що можна б і не вдаватися в дальшу розмову. Тільки ж Шафаревичева аргументація рішуче варта окремого розгляду.

Тут я мушу сказати, що, при однаковості їх поглядів, між Солженіцином і Шафаревичем є істотна різниця. І хоч для нас від цього не легше — занотувати її належить. Солженіцин — людина-велетень, моноліт, такий не може фальшивити, і як щоразу буває з геніями, великість в одному не заважає їм бути наївними дітьми в іншому. Отож, коли він говорить так, наче б українців і зовсім немає (не спростовуйте: я знаю, що він слово українці вживає, але в іншому розумінні: як різновид росіян), то в широкому переконанні, від засліплення великоросійською ідеєю. Як дальтоніст не розрізнить червоного від зеленого, так для Солженіцина і українці й росіяни — всі однаково любі діти великої Росії. Щождо Шафаревича, то від усієї його аргументації відгонить демагогією.

Хід його думки в названій статті такий. Доки була царська імперія, національне почуття неросійських меншин було приспане. У наслідок зруйнування імперії пробуджений національний сепаратизм виповнив вакуум, "який витворився в душах знищенням почуття загальноімперської єдності, високої об'єднуючої мети" (sic!). Це вже мова великодержавного шовініста, гідного нащадка Хом'якова, Каткова і Достоевського.

Далі, на його думку, було так, що за перших років советського режиму був дискримінований російський народ, коштом якого плекалися "тенденції до відокремлення" неросійських націй, коли ж ці тенденції розвинулися до "нетерпимого, радикального націоналізму", цей останній вступив у конфлікт з тією силою, яка його виплекала: з соціалістичною ідеологією.

У цій фальшивій софістиці все навиворіт. Насправді сепаратизм неросійських націй виявився найсильніше ще перед запануванням соціалістичної ідеології: коли, по поваленні царату, пригноблені Росією народи здобули самостійність: одні назавжди, інші тимчасово. Советська Росія придушила останніх силою. Але й злякавшись потужности цього руху, пішла йому на поступки. Обдурила його. І далі, всупереч софістиці Шафаревича, советський режим не плекав місцевого (як тоді говорили) націоналізму, а гнобив його, поступово зводячи нанівець пороблені йому

поступки, а вже з початку 1930-их років перейшов до посиленої русифікації.

Погодилося з Шафаревичем, що на початках советчини великодержавний шовінізм росіян був оголошений "головною небезпекою" в партії, але не за згодою російської частини РКП (б), а всупереч їй, під тиском переважаючої більшості інших національностей, та й лише на словах. На ділі ось як характеризував ситуацію на той час (1923) український більшовик Микола Скрипник на партійній нараді в Москві, кажучи, що треба "поставити як основне, таке завдання партії — подолати ще й досі не переможене великодержавництво, цю потвору 'облу, величезну, сторогу й гавкучу'. Вона живе, й віку їй не меншає на території цілого Союзу РСР".*

Зрештою, теза про великодержавний шовінізм як "головну небезпеку" і на словах протрималася лише до XVII з'їзду ВКП(б) на початку 1934 року, на якому Сталін відкликав її, оголосивши "головною небезпекою" український націоналізм.

Насправді ж від самого початку соціалістичний інтернаціоналізм у сутичці з великодержавною імперською ідеєю зазнав поразки. З їх схрещення виник огидний гібрид у вигляді советської імперії з її витворами на подобу "нової якості" — "радянського народу". Щось ніби понаднаціональне. Але цією термінологією можна дурити хіба малих дітей: під шапкою "радянський народ" криється російська нація, що ковтає всіх інших. Та й не дуже криється, коли в усіх містах поза РРФСР (і в столицях національних республік) немає жодної національної школи, самі російські.

А дехто з авторів *Из-под глыб* квилить, ніби націоналі їх так утіснили, що попередименовували навіть вулиці в Москві. Що ті вулиці! Ми й слова вже не кажемо, що університетові в Харкові надано ім'я україножера М. Горького, та ще й велено шанувати його, як великого приятеля українського народу. Нам ще в 1929-33 роках виморено голодом цвіт українського селянства (де в Росії був такий голод? Хоч Шафаревич має сміливість твердити, що був), так що й досі не підрахуємо своїх утрат: тодішня американська преса клала число жертв голоду на Україні до 6 мільйонів. Та тоді ж таки і згодом 1934 року вистріляно українську інтелігенцію, поки в Москві задовольалися перейменуванням вулиць. Щойно ешовщина була спільна для всіх.

*Микола Скрипник, *Статті й промови*, т. II, ч. 2, Харків, 1931, стор. 18.

Ми згодні з твердженням Шафаревича, що росіяни в імперії живуть не ліпше від інших національностей. Але аж ніяк не можемо погодитися, щоб з констатації цього факту робити висновок, ніби цього "приємного" почуття має вистачати, щоб лишатися всім іншим під російським національним гнітом.

На цій самій фальшивій логіці побудоване також твердження, що російський народ не несе відповідальності за національну дискримінацію і русифікацію інших народів. Так просто поставлена теза формально ніби правильна, але суттю — демагогічна. Звичайно, кожен росіянин зокрема, наприклад, якийсь твєряк, може бути не те що не винен, а й не мати жодного уявлення про існування національної проблеми в СРСР. Та коли його посилають порядком "братньої допомоги" (це практикується навмисне) на якусь українську будову, він привикає вимагати (так діє механіка імперії), щоб навколо нього говорили на "общепонятном" і дали його дітям російську школу. За тією самою механікою, українець, переселений у Росію, має переходити на російську мову і посилати дітей до російської школи. Жодної української школи поза межами УРСР немає, а українців там до десяти мільйонів. Те саме з Білоруссю й усіма іншими націями. Що персонально кожен росіянин може бути не винен у цьому, це важливо констатувати лише на те, що безглузда й сліпа була б ненависть до кожного росіянина тільки тому, що він росіянин, але це не може бути аргументом на те, щоб і далі лишатися в "братерстві", в якому Росія поїдає інші нації.

Улюблений аргумент російських великодержавників, до якого вдається і Шафаревич: доводити, що малі народи завжди наражені на небезпеку втратити свою самостійність під ударом зовнішньої агресії. Тут підозріле вже те, що самі малі народи чомусь не бояться цього, а їх інтереси дорожчі від власних ідеологам великої Росії.

Та й ще не все: що таке малі народи? Коли тепер Об'єднані Нації і світова громадська думка респектують волю кожного африканського племені, що заявляє своє право на самостійність, то чому росіяни сумарно зараховують до "малих" і Україну? Тут вони одноставні, незалежно від кольору. Солженіцин твердить, що Росія (у нього те, що й СРСР) утратила за доби совєтчини сімдесят мільйонів населення. З цього числа добрих двадцять мільйонів припадає на Україну. Якби нас у 1917-20 роках не завоювали більшовики (з допомогою царських офіцерів, до речі) і ми лишилися "малими", то були б тепер 50-60-мільйоновою нацією і

ділили б з Францією й Італією третє, четверте і п'яте місце на європейському континенті.

Але Шафаревич іде значно далі від інших великодержавників, що й дає нам підставу назвати його логіку демагогічною. У своєму великодержавному нарцисизмі він і не помітив, як уклепався: сказав у голос таке, що протверезило б навіть і тих, хто слухав би його, розвішавши вуха. Зійшовши на тему, що "співробітництво різних народів породжує культуру, якісно вищу, ніж міг би створити один з них" (стор. 109), він доходить висновку, що геній (знову ж таки "малого" народу) "досягає загальнолюдського значення" тільки через причетність до могутньої спорідненої культури. Прикладом на це є Гоголь. "Хоч і який грандіозний його геній, — продовжує Шафаревич, — думаю, що він не зміг би розкритися в такій глибині, досягнути аж самого вершка людських можливостей, якби не був збагачений російською культурою" (стор. 110).

Отож, не лише генії рівних нам за величиною націй (як Франція чи Італія), а й таких малих, як скандинавські, чомусь обходяться без "світла" російської культури, а нам "ніззя". І треба, мабуть, нам не нарікати, а радіти, що були колонією Росії і тим робом Гоголь вийшов у російські письменники. Припускаємо, що так само "тішаться" вірмени з того, що Хачатурян пішов на Захід як російський композитор, бо якби лишився вірменином, — балет "Гаяне" звучав би геть глухіше.

Шафаревичеві належить подяка за відкриття нової сторінки в шевченкознавстві, висловлене ляпідарно однією фразою:

"Такий напрям (як у Гоголя: до "світла" російської культури — І. К.) можна помітити і в поглядах Шевченка, про це свідчить його російська проза, бажання бути також і російським письменником" (стор. 110).

Це достоту могло бути списане з офіційних радянських підручників. Але, мабуть, досить про Шафаревича. Усе це ті самі, без кінця повторювані, аргументи з їхнього боку і контраргументи — з нашого. Шафаревич вартий уваги лише тому, що це голос російського руху опору. І занадто вже одвертий, багатющий на висновки. От, наприклад, вихідна теза його статті "Обособление или сближение":

"Не раз уже — і не одному мені — доводилося чути в наших середньоазійських містах вигук: 'ось китайці прийдуть, вони вам покажуть!' Говорять це звичайно не зовсім некультурні люди, які не можуть не знати, що *для них* буде означати прихід китайців,

хоча б на прикладі киргизів, які відбулися ще щасливо — пограбовані і вигнані з Китаю. (Про тибетців, наприклад, радіо повідомило, що їх піддають масовій кастрації). Знають — і тим не менше, говорять” (стор. 97).

Хтозна, як тут з ”високою етичною напругою”, коли за нею невправно прихована антропофагія: не маєте іншого вибору, як лишитися з нами, ми вас не кастрованих...

Тепер уже таки останнє з Шафаревичем. Його аргумент, що всі й далі мусимо триматися разом, бо ми ”злютовані спільною історією”, — лишимо на боці і не будемо вдаватися в подробиці: що то за історія. А от продовження цього аргументу наведе нас власне на відповідь на поставлене в заголовку питання: з-під яких брил? Продовжуючи про спільну історію, Шафаревич пропонує зберегти цілість імперії для оцієї великої місії:

”Ми зараз спроможні побачити і сказати світові те, на що ніхто інший не спроможний. У цьому я бачу історичну місію тих народів, які населяли Росію, а зараз — Радянський Союз. Вони можуть указати вихід із лябіринту, в якому сьогодні заблудилося людство” (стор. 108).

Це нагадало нам дослівно так само сказане іншим російським автором. І дивна ця схожість, якщо зважити, що між одним і другим пролягає ціле століття. Цитую:

”Чи ж їм, гордим (європейцям — І. К.), вченим і сильним, зрозуміти і припустити бодай би в фантазії, що Росія призначена і створена, може бути, для їхнього ж рятунку і що тільки вона, може бути, вимовить це слово рятунку”.

Не буду інтригувати читача: це з *Дневника писателя Ф. Достоевського* за квітень 1877 року.*

Як походити по сторінках *Из-под глыб*, постережемо дивовижне явище: хоч ціле століття, що пролягає між *Дневником писателя* і цим збірником, спростовує всі політичні концепції Достоевського, автори нашого збірника достоту багато в чому пішли у його слід.

Геніяльний письменник, Достоевський у своїх історіософічних концепціях був речником найчорнішого російського слов'янофільства, що вибувало напередодні і під час російсько-турецької війни 1877-78 років.

*Цитую за *Сочинения Ф. М. Достоевского*, издание 7-е, т. XI, СПб, 1906, стор. 112.

У тому ж щоденнику за липень-серпень 1877 Достоевський висловив свою слов'янофільську profession de foi:

"Я багато в чому переконань чисто слов'янофільських, хоч, можливо, і не цілком слов'янофіл. Слов'янофілів до цього часу розуміють різно. Для одних, навіть і тепер, слов'янофільство, як і в давнину, наприклад, для Белінського, означає лише квас і редьку. Белінський *дійсно* далі не заходив у розумінні слов'янофільства. Для інших (і, зауважмо, для дуже багатьох, ледве не для більшості навіть самих слов'янофілів) слов'янофільство означає прагнення до звільнення і об'єднання всіх слов'ян під верховною рукою Росії — рукою, яка може бути навіть і не суворо політичною. І, нарешті, для третіх слов'янофільство, крім цього об'єднання слов'ян під рукою Росії, означає і включає в собі духовий союз усіх віруючих у те, що велика наша Росія, на чолі об'єднаних слов'ян, скаже усьому світові, усьому європейському людству і цивілізації його своє нове, здорове і нечуване в світі слово. Слово це буде сказане на благо і воістину для об'єднання всього людства новим, братнім, всесвітнім союзом, початки якого лежать у генії слов'ян, а переважно в душі великого народу російського, що так довго страждав, так багато віків був засуджений на мовчанку, але завжди містив у собі великі сили для майбутнього роз'яснення і розв'язання багатьох гірких і найвирішальніших непорозумінь західноєвропейської цивілізації. От саме до цього гурту переконаних і віруючих належу і я".*

Надто довга ця цитата, але годі було її переривати чи скорочувати. З уяви про таку духову перевагу Росії над Заходом зневажливе ставлення до європейської цивілізації: переконання, що Європа — гниле цвинтарище; католицизм — гірший атеїзму; і він же, католицизм, ніби породив соціалізм і т. д. Цитати можна було б наводити без кінця, але все це занадто добре відоме.

Послідовно за Достоевським ідуть і автори *Из-под глыб*. Пригадайте апологію слов'янофільства в *Листі вождям Радянського Союзу* Солженіцина і там такі і в *Из-под глыб* не тільки його, а й інших, упередження проти всього західного, замість якого пропонується щось своє, специфічно російське, хай і не так категорично висловлене, як у Достоевського, але суттю те саме.

Така ж дивовижна збіжність поглядів і на те, що Захід захланний, а Росія, мовляв, з якогось "ідеалізму" діяла на добро людству і на шкоду сама собі. Після Достоевського було досить

*Там само, стор. 226-227.

прикладів російської агресії, але однак — Солженіцин і його послідовники твердо стоять на його тезах. Порівняймо.

Достоевський:

"Справді бо, в Європі кричать про 'російські загарбання і російський підступ', щоб налякати свій натовп, а самі крикуни аж ніяк тому не вірять, та й ніколи не вірили. Навпаки, їх бентежить тепер і лякає в образі Росії скорше щось правдиве, щось занадто вже безкорисне, чесне, що гидує і захопленням і взятком. Вони прочувують, що підкупити її неможливо і ніякою політичною вигодою не затагнути її в корисливе чи насильницьке діло... До речі, цей погляд на невідкупність зовнішньої політики Росії і на вічне служіння її загальнолюдським інтересам навіть на шкоду собі, виправдується історією, і на це особливо треба б звернути увагу. У цьому наша особливість порівняно з усією Європою".*

Солженіцин:

"... Навіть вигравши велику європейську війну проти Наполеона, вона (Росія — І. К.) ніяк не поширила своєї влади на Східню Європу. Вона бралася придушувати угорську революцію — на користь Габсбургів, забезпечувала пруський тилу 1866 і 1870, нічого за це не взявши, тобто безкорисно підносила німецькі держави. Навпаки, саму її вони ж уплутували в балканські й турецькі війни, вона програвала і при велетенських ресурсах і замахом так ніколи й не здійснила мрії своїх керівних кіл про протоки, хоча ж і в останню погибельну для неї війну вступила з цією головною метою. Росія часто виявлялася виконавцем чужих завдань, зовсім не своїх. Безліч промахів її зовнішньої політики ставалося від браку практичного розрахунку на верхах, від бюрократичної незграбної дипломатії, — *але почасти, очевидно, й від деякої частки ідеалізму в уявленнях керівників, що заважало їм послідовно здійснювати в житті національний егоїзм*" (підкреслення моє — І. К.)**

І в тон йому Шафаревич:

"Англіїці могли будувати найвільніше в тодішньому світі суспільство, торгуючи неграми і тримаючи в рабстві Індію. Ми цього не можемо (sic!) і довели це хоча б і негативно: хоч і яких нещастя завдавала Росія іншим народам, своєму вона завжди несла ще більше".***

*Там само, стор. 51.

**Див. *Сучасність*, 1974, ч. 7-8, стор. 183-184.

****Из-под глыб*, стор. 275.

З такого глибокого переконання — в шляхетності російського духу — ми гарні, Захід підлий — народилася віра в особливу місію Росії, і то не менше, як супроти всього світу, віра фанатична оповита містикою і тим страшна. Зловживу ще востаннє цитатами. Персонаж з роману Достоевського *Бесы* Шатов (який, до речі, висловлює погляди автора) френетично вигукує:

”Чи знаєте ви, — почав він (Шатов — І. К.) майже грізно, пригнувшись вперед на стільці, блискаючи поглядом і піднісши перст правої руки вгору перед собою (очевидно, не помічаючи цього сам), — чи знаєте ви, хто тепер на всій землі єдиний народ ’богоносець’, що гряде в ім’я нового Бога і кому єдиному дано ключі життя і нового слова... Чи знаєте ви, хто цей народ і як йому на ім’я?”.*

Очевидно, знаємо, хто цей народ: Росія. І ще кількома сторінками далі той самий Шатов:

”Але істина одна, а отже, тільки єдиний із народів і може мати Бога істинного, хоча б інші народи й мали своїх окремих і великих богів. Єдиний народ ’богоносець’ — це російський народ”.**

Це 1871 рік. Гадаєте, що через понад сто років уже б так ніяково було висловлюватися? Не поспішайте. Ось Шафаревич:

”Усе людство зайшло зараз у глухий кут, стало очевидним, що цивілізація, заснована на ідеології ’прогресу’, доводить до суперечностей, які ця цивілізація не може розв’язати. І здається, що шлях воскресіння Росії той самий, на якому людство може знайти вихід з безвиході, знайти рятунок від безглуздої гонитви індустриального суспільства, культу влади, мороку безвір’я. Ми перші дійшли до точки, звідки видна єдиність цього шляху, від нас залежить стати на нього і показати його іншим. Такою уявляється мені можлива місія Росії, та мета, яка може виправдати її даліше існування”***

Тут, врешті, поставимо на цитатах крапку. Бо можемо дати відповідь на поставлене в заголовку питання: з-під яких брил? Кажуть автори збірника, що з-під брил важкої деспотії советчини. Ми встановили й геологічні формації далеко раніших епох: брили достоевщини. Автори *Из-под глыб* залюбки цитують Достоевського, але не помилімося думкою, що начиталися і повторюють його. Очевидно, й читали, але не від нього дійшли до саме таких

*Ф. М. Достоевский, *Собрание сочинений*, т. VII, Москва, 1957, стор. 261-262.

**Там само, стор. 267.

****Из-под глыб*, стор. 275-276.

думок, а, ставши на цих думках, побачили спорідненість душ з Достоевським. Це не гра поняттями, а висновок принципового значення: Солженіцин і його послідовники простягають руку в минуле Достоевському тому, що вони і цей останній творять вузлові пункти на безперервній лінії тривання споконвічної ідеї російського месіанства (пригадайте "Третій Рим"), оповитої фанатичною до містики вірою в божественне призначення Росії врятувати світ. Ця ідея то пригасає, то відроджується з новою напругою, як за Достоевського з нагоди російсько-турецької війни. З властивими для Росії вулканічними струсами вона (ідея) може навіть вироджуватися (як виглядає з поверхні) у свою протилежність: у вигляді, наприклад, соціалістичного інтернаціоналізму, але в підглибному процесі просякає в соціалістичну ідеологію, робить її своєю служкою; тоді всі діаметрально протилежні течії російського суспільства сходяться на одній великодержавній меті, на виправданні імперського мислення. Отак є й тепер.

Саме тому моторошно такі речі читати. Ми не знаємо, як велике число прихильників цієї течії, але знаємо, що не було досі такого росіянина, який турбувався б не нашими (мовляв, ще й на шкоду собі), а своїми власними інтересами і сказав би нам, націоналам: "Ідіть собі здорові з своїми претенсіями й наріканнями на колоніальне поневолення, влаштовуйтеся, як хочете, з своєю самостійністю. А нам вистачить клопоту при впорядкуванні своєї Росії. Коли ж переконаєтеся, що самостійно жити гірше, самі прийдете на розмову про братній союз".

Але, видно, такий росіянин ще не народився, і, читаючи *Из-под глыб*, доводиться зміцнюватися в переконанні, що відстоювати самостійність нам, запряженим у російське ярмо, знову доведеться зброєю.

Не поспішайте обвинувачувати автора в кровожерності. Це сказав не я; думка про неминучість застосування зброї зформувалася під "високою етичною температурою" збірника *Из-под глыб* і в інших висловлюваннях тих таки авторів.

Читаємо у Шафаревича на сторінці 113:

"... В добу руїни *клясова* ненависть, ймовірно, не зможе стати тим сірником, який підпалить наш дім. Але *національна* — цілковито може. З підземних поштовхів, які чути тепер, можна судити, якою руїнницькою силою вона здібна стати, вирвавшись назовні. Наївно думати, що хтось зуміє ввести цю стихію в бажані

для нього рамки — сили злоби і насильства підлягають своїм власним законам і завжди пожирають тих, хто їх розв'язав”.

І Солженіцин у стокгольському інтерв'ю з нагоди одержання нагороди Нобеля на питання журналіста, чому він відкидає західню демократію, відповів, що вона негодяща для Росії. На випадок зміни режиму Росії потрібна сильна влада: інакше неминуча “міжнаціональна війна”.

З чого б “міжнаціональній війні” постати? Гадаєте, хтось (і Солженіцин з Шафаревичем у тому числі) може припустити, щоб вірмени чи білоруси пішли завойовувати Росію? Такий намір був би ідіотичним безглуздям навіть для найбільшої республіки — України. Якщо може хтось розпалити “міжнаціональну війну”, то це зробить сама Росія проти тих, хто захоче національної самостійності. Як і було в 1917-20 роках.



Я перечитав усе, що написав Солженіцин, від *Одного дня Івана Денисовича* (що його тоді ж і переклав на українську мову) до останніх його виступів у пресі; схилився в пошани перед його генієм обличителя, вважаючи, що й у великих літературах такі появляються, можливо, раз на сто років. І саме з пошани до нього насмілююся, ставлячи всі крапки над і, висловитися проти його політичних концепцій, з якими не могу погодитися. Слушно сказав з цього приводу М. Михайлов, що Солженіцина-письменника треба відрізнати від Солженіцина-політичного мислителя. Зрештою, я тут лише ступаю в добрий слід Солженіцина, наслідуючи його: і він непримиренний навіть до своїх друзів у випадках розходження з ними. Приклад на це — його дискусії з Сахаровим.

ПРО ПОЛЬСЬКУ МЕНШІСТЬ У СРСР

Мирослав Прокоп

I

В час, коли вожді КПРС ведуть систематичну політику т. зв. посиленого зближування народів Радянського Союзу (шляхом русифікації та перемішування населення), а українці, литовці, естонці, латиші, євреї, білоруси, вірмени, грузини, узбеки, кримські татари та інші все рішучіше борються за збереження своєї національної ідентичности, до слова поволи зголошується мовчазна досі меншість у СРСР, себто поляки. Покищо, правда, це діється посередньо, значить, за них говорять їхні земляки в Польщі, проте немає сумніву, що швидко світ почує голос також їх самих.

В грудні 1974 року міжнародна преса повідомила, що група польських діячів культури вислала петицію до міністра культури і мистецтва Польщі Юзефа Тейхми, з вимогою, щоб польський уряд заступився перед урядом СРСР в справі поляків, які живуть у Радянському Союзі і позбавлені прав національної меншости. Пресове агентство Ройтера опублікувало текст цієї петиції. Ось вона:

"В умовах міжнародного відпруження етнічні групи і національні меншости всіх держав виявили їхнє незаперечне, гарантоване Хартією Об'єднаних Націй, право зберігати свої традиції, культуру, мову і релігію. Також мільйони поляків, що живуть за кордоном, посилюють свої зв'язки з батьківщиною, у чому підтримує їх польський уряд і громадськість.

"Треба одначе з жалем ствердити, що це в недостатній мірі стосується до такої численної і призабутої групи як поляки, що живуть у Радянському Союзі.

"З цієї причини ми закликаємо уряд Народної Польщі допомогти полякам у Радянському Союзі здобути ті самі права, що ними користуються наші співвітчизники в інших країнах. Ми вважаємо незвичайно пильним і важливим посилити й поширити зв'язки між батьківщиною і радянськими поляками, влєгшити їхні відвідини, індивідуальні та групові, забезпечити в більшій як досі мірі їхню участь у конгресах, зборах, фестивалях та святкових зустрічах дітей. Ми бажаємо, щоб наші брати в Радянському Союзі мали змогу висловлювати свої потреби, зокрема у справах культури, шкіл та релігії. Треба конечно подбати про допомогу для них у цих усіх галузях життя".

Стільки у тексті петиції.

А тепер про тих, хто її приготував і підписав. Ото ж автором петиції є 80-річний Антоні Слонімський, поет, письменник і літературний критик, відомий уже з неоднократних виступів в обороні громадянських свобод. Під час і в перші роки після війни він жив на Заході, але в 1956 році повернувся до Польщі. Він є одним з польських діячів культури, які підписали голосний у свій час меморіал 34-ох до голови польського уряду Циранкевича з протестом проти обмеження свободи інтелектуальної творчості у Польщі. Крім Слонімського, грудневу петицію в обороні польської меншості в СРСР підписали 9 інших польських поетів і письменників та літературних критиків, а саме Яцек Бохенський, Казімеж Брандис, Збігнев Герберт, Анджей Кійовський, Тадеуш Конвіцький, Ян Непомуцен Міллер, Марек Новаковський, Анджей Щипіорський та Віктор Ворошильський, а далі економіст Едвард Ліпінський, актриса Зофія Малиніч, композитор Зигмунт Мицельський, священник Ян Зея та астроном і член Польської Академії Наук Влодзімеж Зон. Треба згадати, що майже всі із згаданих діячів, відомі з попередніх виступів в обороні громадських свобод. А підписи їхні зібрав під петицією секретар Слонімського Адам Міхнік, який був засуджений на три роки в'язниці у зв'язку з заворушеннями польських студентів у 1968 році.

Як відповіли польські партійні і урядові власті на петицію своїх громадян в обороні поляків у СРСР?

В часі, коли пишуться ці рядки, відомо тільки, що поліція зразу почала розшукувати за примірниками петиції, які в міжчасі поширилися у польському самвидаві і те, що знайшла, конфіскувала, а сам Міхнік знову попався до в'язниці, правда, на один тільки чи два дні. Ясно, що про петицію нічого не згадала легальна польська преса. Надто це складна проблема для керівників польської компартії домагатись меншинних прав для радянських поляків у російського "старшого брата".

II

Мужній виступ польських діячів культури в обороні польської меншості в Радянському Союзі заторкує проблеми, що мають також безпосереднє відношення до України й українського народу та його визвольної боротьби. З цих міркувань боротьба поляків за права національної меншості в СРСР не може бути нам у ніякому випадку байдужою.

Насамперед декілька підставових інформацій про поляків, що живуть у Радянському Союзі. За даними перепису населення з 1970 року, на території СРСР проживали 1 167 000 поляків. Це на 213 тис. менше ніж під час попереднього перепису населення в

1959 році, коли їх було 1 380 000. З цього числа в 1970 році на території УРСР жили 295 тис. поляків (в 1959 р. їх було там 363 тис.). Ці показники радянської статистики правдоподібно дещо занижені. За даними польського уряду, поляків у СРСР є принаймні на чверть мільйона більше. Проте зменшення числа поляків у СРСР пов'язане з порівняно сильними асиміляційними процесами серед польської меншости. Тільки 45.2% поляків у СРСР назвали рідною польську мову в 1959 році, а в 1970 тільки 32,5%. На Україні відповідні відсотки були ще менші — 18.8 і 14.9. При тому поляки належать до тих меншостей в УРСР, які в більшості асимілюються до українців, а не до росіян. В 1970 році із згаданих 295 тис. поляків визнали рідною мовою: польську — 44 тис., російську — 47 тис., українську — 202 тис. (Для порівняння білоруси в УРСР; на усіх 385 тис., білоруську — 146 тис., російську — 206 тис., українську — 33 тис.). Правда, також чехи, словаки, угорці, румуни та цигани в більшості признаються до української чим до російської мови, але число тих меншостей на Україні порівняно мале. Звичайно, тут мова тільки про тих, які не назвали рідною своєї власної мови.

Якщо йдеться про розселення польської меншости в СРСР, то крім України, вони живуть на Білорусі — 383 тис., в Литві — 240 тис., в Латвії — 63 тис. Характеристичне те, що в час як між 1959 і 70 роками число поляків на Литві й у Латвії дещо зросло, в Білоруській РСР сильно зменшилося — з 539 тис. до 383 тис. При цьому також на Білорусі поляки асимілюються з білорусами, а не росіянами. В 1970 році із згаданих 383 тис. поляків, рідною мовою визнали польську — 50 тис., російську — 40 тис., білоруську — 292 тис. (Інакше з українцями на Білорусі, які, на усіх 191 тис., рідною визнали українську мову 90 тис., російську також 90 тис., а білоруську тільки 11 тис.). Натомість краще зберігають свою мову поляки в Латвії і дуже добре у Литві. В Латвії в 1970 р. на 63 тис. поляків рідною мовою визнали польську 28 тис., російську 25 тис., латиську 8 тис. На Литві на 240 тис. поляків, польську мову визнали рідною 222 тис., російську 9 тис., литовську 7 тис.

За причинами зменшення числа поляків та їх асиміляції в Радянському Союзі не приходитья далеко шукати. Причина проста: ганебна політика Москви у відношенні до неросійських народів, зокрема тих їхніх частин, які розсіяні в окремих республіках СРСР. Майже так же само як поляки, асимілюються, точніше, русифікуються українці, що змушені жити поза межами УРСР, зокрема в самій Росії. Недаром між 1959 і 1970 роками число українського населення в Російській РФСР зменшилося із 3 359 000 до 3 346 000, хоч за тих 11 років частина українців з УРСР переселилась до Росії і був також природний приріст україн-

ського населення. А з цього числа українську мову назвали рідною тільки 1.4 міль., отже менше як половина, а російську 1.9 міль.

В УРСР польська меншість розселена головню у Житомирській області — 91 тис., Хмельницькій — 52 тис., Львівській — 41 тис., Тернопільській — 15 тис., Вінницькій 13 тис., в Києві 10 тис., В меншій кількості поляки живуть також у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Кримській, Івано-Франківській, Одеській, Рівенській та Чернівецькій областях. Порівняно найкраще зберігають польську мову як рідну поляки Львівської області — 20 тис., з тим, що 19 тисяч назвали рідною українську, і тільки 2.3 тисяч російську мову.

Якщо йдеться про права польської меншости на Україні, подібно зрештою як і в усьому СРСР, то радянські джерела в цьому відношенні надзвичайно скупі. Це наскрізь зрозуміле, бо насправді немає їм про що писати. І так у справах освіти, радянські джерела подають, що в УРСР існують школи з українською, російською, молдавською, угорською і польською мовами викладання (*Українська Радянська Енциклопедія*, т.17). Про те, що існують польські середні школи у Львові та народні в інших містах УРСР інформує також варшавська *Wielka Encyklopedia Powszechna*, т. 12. Але скільки тих шкіл — вони не подають. Відомо, що у Львові мають існувати дві, чи три польські школи, але й відомо, що поза ними інших немає. Згадана щойно польська енциклопедія подає також, що у Львові діє польський народний театр. Про якісь інші наукові, культурні чи громадські установи польської меншости на Україні згадок в польській енциклопедії немає, як немає їх зрештою також у радянських джерелах. Відомо, що у Вільні, на Литві виходить польський пресовий орган *Червони Штандар*, але нічого не відомо про будь-яку польську пресу в УРСР. Статистичний довідник *Преса Української РСР 1917-1966*, в якому подані назви усіх республіканських та обласних газет і журналів, ніякої польської позиції не подає. Натомість знаходимо там інтересну інформацію про те, що в 1966 році в УРСР появлялися, крім газет українською і російською мовами, також вісім газет іншими мовами, значить мовами меншостей і що в 1934 році таких газет було ще 115. В роках же 1918-1966 в цілому в УРСР було надруковано 1 262 книжок і брошур польською мовою, проте львина частина з цього числа припадає без сумніву на 20-і роки.

Такий висновок можна робити на підставі того, що у тому часі українці мали ще порівняно серйозний голос у керівництві УРСР, ну і російський шовінізм не панюшився тоді ще так безкарно. На

цьому користали і меншості України. Свідченням цього може бути такий факт: у шкільному році 1932/33 на усіх 21 791 шкіл УРСР, українських було 18 905, російських 1 001, польських 656, єврейських 470, німецьких 451. (М. И. Куличенко. *Национальные отношения в СССР и тенденции их развития*, Москва 1972, стор. 348).

Про публікації польською мовою в СРСР знаходимо ще деякі найновіші дані у статистичному довіднику *Печать СССР в 1973 году* (Москва 1974). В 1973 році появлялося 4 газети польською мовою (разом 754 чисел за рік). Де вони появлялися, в довіднику не сказано. Там же також кажеється, що появлялися польською мовою два місячні журнали. Можна здогадуватися, що принаймні один з них має характер інформативної публікації про СРСР польською мовою. У тому ж році надруковано в СРСР також 57 книг і брошур польською мовою. Про їхній характер, назви тощо — жодних даних немає.

В підсумках приходиться сказати, що забезпечення національно-культурних потреб польської меншості в СРСР, отже і на Україні, є дуже злиденне. Умов для існування як окрема національна спільнота серед інших народів Радянського Союзу, польська меншість не має. З цих міркувань затривоження їхньою долею діячів польської культури в Польщі наскрізь зрозуміле.

III

Вище ми сказали, що доля польської меншості в Радянському Союзі, зокрема на Україні не може бути нам байдужою. Насамперед тому, що в той час, як український народ бореться за право говорити рідною мовою, посилати дітей до українських шкіл, користуватися українською пресою та іншими публікаціями, за збереження традиції і культури, що є передумовою існування кожної нації, — такі самі права він, природно, визнає за кожною меншістю України. Меншості України є співгосподарями на українській землі і повинні мати рівні з українцями громадянські права, в додатку до окремих прав на розвиток своєї власної мови, культури, духовости, традиції тощо. Сьогодні кожна меншість в УРСР, яка бореться за свої меншинні права, повинна користуватися підтримкою українських патріотів, що ведуть боротьбу за національне і соціальне визволення українського народу.

Треба сказати, що українська нація має за собою гарні традиції ставлення до своїх меншостей, незалежно від трагічних конфліктів, що неоднократно впродовж історії мали місце на Україні. (Але яка країна у світі може сказати, що в ній не було інколи навіть кривавих міжнаціональних зударів?). У

проголошеному 19 листопада 1917 року III Універсалі Української Центральної Ради, м. ін., читаємо: "Народам, великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя". А в IV Універсалі 22 січня 1918 року сказано: "Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, potwierджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі нації користуються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня". У склад Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, як і пізніше у склад уряду УНР входили представники меншостей України, були також утворені окремі міністерства для меншостевих справ.

Як уже згадано, в періоді 1920-их років тодішній уряд УРСР виявив дбайливе відношення до усіх меншостей, з другого боку деякі видатні постаті тодішнього українського відродження були неукраїнського теж і польського роду. Міжвоєнний період українського Заходу не сприяв співпраці українців з іншими національностями. Українці західних областей вели тоді боротьбу проти польської окупації, але й у той час існувала свідомість у деяких українських і польських колах про потребу співпраці обох народів проти спільних ворогів. Українські послі в польському сеймі часто виступали, наприклад, у спільному блоці з євреями чи німцями.

Навантаження минулого створювало психологічні перебороти для співпраці між українцями і меншостями під час другої світової війни, дарма, що саме тоді така співпраця була кричуче потрібна. Усвідомлення цієї потреби зокрема на українсько-польському відтинку прийшло вже в перших роках війни, але на ближчі зв'язки прийшлося чекати до 1943 і 1944 років, коли встановлено безпосередні зв'язки між українським і польським підпіллям. Правда, у той час польська сторона вела розмови ще з позицій не меншости, бо сподівалася на повернення західних областей до Польщі, з часом однак це становище змінилось.

Також документи тодішнього періоду визвольної боротьби українського народу віддзеркалюють приязне ставлення до меншостей України. У Платформі Української Головної Визвольної Ради (УГВР), ухваленій 15 липня 1944 року на українських землях, говориться, що УГВР бореться за "забезпечення справжньої законности в українській державі і рівности всіх громадян перед законом" та за "забезпечення громадянських прав усім національним меншостям в Україні".

Таке принципове ставлення до меншостей України не змінилось також після того, як мусіла бути припинена підпільна і

повстанська боротьба. Тому усвідомлення спільних інтересів України з її меншостями міцно заакцентоване у виступах діячів українського руху опору 1960-их і 1970-их років. Згадати хоча б висловлювання в цьому питанні І. Дзюби, С. Караванського, В. Мороза та інших, документи самвидавної літератури. Ясно, що їхні погляди відносяться також до упослідженої польської меншости. І ясно також, що коли б люди їхнього типу, чи, взагалі, люди, що керуються українськими інтересами, правили в Києві, а не ті, які до спілки з Москвою будують "багатонаціональну" імперію, поляки на Україні та інші меншості втішалися б повнотою своїх національних прав.

Вказівкою в цьому відношенні може послужити такий факт. Під час п'ятого з'їзду письменників України в листопаді 1966 року, виступив тодішній перший секретар ЦК КПУ П. Шелест з промовою, в якій величав українську мову та закликав письменників дбайливо плекати її. В умовах русифікаційного курсу, такий виступ першого секретаря ЦК КПУ письменники прийняли зі зрозумілим сподіванням легшого курсу не тільки у відношенні до української літератури, але й до літератур меншостей. Логічно, на з'їзді виступив Юрій Смолич і пригадав присутнім, що на Україні живуть також польські, угорські, єврейські письменники і що пора б відновити на Україні окремі видавництва тих меншостей, бож вони існували в 1920-их роках і були згодом ліквідовані. Звичайно, вимога залишилася на папері, але вона віддзеркалює мислення українських діячів. При цьому тут йдеться про ставлення українців не тільки до польської меншости на Україні, але до польського народу взагалі. Краще як політичні діячі, це відчують поети, тому не від речі навести у цьому контексті одну строфу з вірша Ліни Костенко, що його вона присвятила Польщі. Звертаючись до Польщі поетеса м. ін. пише:

"Люблю за легенди славні,
За мову дотепну й живу.
А може за звичаї давні.
А може за дружбу нову". (підкреслення моє — М. П.)

IV

Коли ми говоримо про долю польської меншости на Україні і в цілому Радянському Союзі, не можна не згадати також становища, в якому знаходиться українська меншість у Польщі.

Дехто може завважити, що також поляки не є господарями своєї землі, що сучасна Польща також не є самостійною державою, що отже у взаєминах з українською меншістю в Польщі, польські керівники мусять оглядатись на Москву, якій

вільний розвиток будь-якої вітки українського народу, в якій це не було б частині світу, зовсім не під смак.

Це не зовсім так, бо варшавський уряд має все ж таки більшу свободу рухів ніж київські бюрократи. Але можливостей вільного розвитку для українців у Польщі він не створив.

Беремо у руки *Український календар* на 1974 рік, що появився у Варшаві у виданні Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ) і переглядаємо список українських установ, чи польських установ, при яких існують якісь українські громадські клітини, — і не можемо звільнитися від гнітучого враження. На приблизно 300 тисяч українців у Польщі знаходимо одну тижневу українську газету (*Наше слово*), з місячним додатком *Наша культура*, централю УСКТ у Варшаві, п'ять воевідських відділів УСКТ (Гданськ, Ольштин, Кошалін, Щецін, Вроцлав), один воевідський і повітовий відділ у Перемишлі, два повітові відділи в Ольштинському і Білостоцькому воевідствах і дев'ять місцевих клітин ("коло") УСКТ в різних містах чи містечках. В минулому десятиріччі таких відділів і клітин було більше. При варшавському університеті існує відділ української філології, в Ольштинському та Вроцлавському воевідствах є два українські загально-освітні ліцеї, врешті три народні школи в Кошалінському, Білостоцькому та Вроцлавському воевідствах. В чотирьох містах Польщі діють українські радіопункти, що раз на тиждень передають вістки на українські теми, у п'яти польських книгарнях можна набути українські підручники, а у 12 книгарнях іншу українську літературу. В різних місцях поселення українців у Польщі діють ще молодіжні хори, аматорські театральні гуртки і под. Крізь дуже серйозні труднощі мусить пробиватися також місцеве українське католицьке духовенство і вірні. Порівняно нечисленні українці в Польщі мають змогу працювати в галузі науки і культури. Проте з признанням треба також згадати про працю тих одиниць з-поміж поляків, які заходяться довкола розбудови українсько-польських культурних зв'язків, починаються до будування приязні між обома народами.

Це, в загальному усе. Якщо йдеться про майже 300-тисячну українську меншість у Польщі (за офіційними даними в Польщі живе тільки 180 тисяч українців), то це справді не багато. Звичайно, в серйозній мірі воно подиктоване політикою уряду. Там, де воно так, то це данина, яку мусять платити українці і поляки сучасній дійсності на Україні і в Польщі, яку не вони творили. Але записати усе на рахунок Москви чи її наставників у Варшаві, — було б упрощенням справи. На жаль, як свідчать очевидці, дискримінують українців у Польщі не тільки офіційні кола, але також частина польського суспільства, в тому і

духівництва. Серед них досі не перевелися антиукраїнські настрої, уявлення, що український народ відповідає за нещастя, що впали на поляків за останніх 35 років. Такі уявлення зручно підсичують заінтересовані сторонні чинники, яким дуже залежить на тому, щоб не допустити до нормалізації українсько-польських взаємин.

Дискримінація українців у Польщі довела до того, що багато з них у повоєнних роках не признавалися довгий час до свої національності, а деякі може роблять це і сьогодні. Уряд же УРСР, чи діячі культури на Україні в їх обороні не виступають. Це приспішує процес польонізації молодого українського покоління і може створювати ілюзію, що таким чином розв'язується українська проблема в Польщі. Таке мислення, треба думати, лежить в основі дії тих польських кіл, які кривим оком дивляться на розбудову культурних цінностей української меншости, чи просто їх забороняють.

Такі дії шкідливі для обох народів. Українські національні інтереси зовсім не вимагають дискримінації, отже й асиміляції польської меншости на Україні (таким шляхом українцям не треба збагачуватися), але так же само асиміляція української меншости в Польщі не може лежати в інтересі Польщі, бо вона 33-мільйонову націю збагатити не може. Навпаки така політика затруєє взаємини між двома народами, що усіма силами мусіли б змагати до спільного фронту проти спільного ворога.

Тому, співчуваючи сучасній недолі польської меншости на Україні, заявляючи наше принципово прихильне ставлення до її вимог на свободу національного розвитку, ми рівночасно повинні закликати польських патріотів у Польщі і на еміграції, щоб вони в неменшій мірі заступалися за права національного, духово-культурного розвитку української меншости в Польщі. Польські патріоти в Польщі і на еміграції повинні рішуче засуджувати вияви польського шовінізму та дискримінації у відношенні до української меншости в Польщі, так само як українці дома і на еміграції повинні обстоювати меншостеві права для поляків у УРСР. Така взаємодія українців і поляків на відтинку їх меншостей у Польщі і на Україні — це важливий причинок до будування приязних відносин і порозуміння та співпраці між обома народами.

НОВИЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН

Розмова Костянтина Зеленка з Казімежом Трембіцьким

Казімеж Трембіцький і Костянтин Зеленко, що їх розмову друкуємо нижче, є провідними діячами створеного 14 січня 1967 року Українсько-Польського Товариства у Лондоні. Метою Товариства є поширювати ідеї порозуміння між українським і польським народами шляхом обміну думками між представниками обох народів про проблеми, що впродовж довгого історичного шляху в'язали, ділили та хвилювали Україну і Польщу та про усе те, що сьогодні їх зближує та повинно єднати. Члени Товариства визнають, що в сучасних умовах та в ім'я майбутнього український і польський народи тісно пов'язані спільними інтересами, тому їй проповідування співпраці між ними є одним з першочергових завдань визвольної політики обох народів.

Впродовж свого восьмирічного існування Товариство, яке нараховує під сучасну пору 190 членів (115 поляків і 75 українців) влаштувало 11 більших імпрез різноманітного характеру: доповідей, симпозіумів, дискусійних зборів, літературних та авторських вечорів. Серед 22 доповідачів були, поруч українців і поляків, також білоруси, грузини, євреї, лотиши, серби і чехи. В імпрезах Товариства брали участь м. ін. сьогодні покійні вже нестор польських істориків генерал Мар'ян Кукель та видатний поет Казімеж Вежинський. В 1973 році Товариство влаштувало вечір присвячений "українській" творчості польського поета, перекладача і публіциста Юзефа Лободовського з його участю. Відбувся також вечір присвячений творчості покійного українського поета Євгена Маланюка. У програмах вечорів та в польській лондонській пресі повелося Товариству розгорнути дискусію навколо таких тем, як Шевченко і поляки, Україна й українці у творчості Генрика Сєнкевіча, Люблінська Унія та українсько-польські стосунки, сучасний рух опору на Україні, українсько-російські взаємини, національне питання в СРСР та інші.

Треба додати, що з ініціативи Товариства постала в Лондоні в 1970 році Європейська Група Зв'язку, в якій є репрезентовані 14 середньо і східньо-європейських народів. Мета Групи — посилювати ідею співпраці між цими народами.

Діяльність Товариства викликає впродовж років доволі живий відгук серед української і зокрема серед польської громад-

ськості на еміграції. А завдяки радіопересиланням інформації про Товариство та про проблематику, яку воно розпрацьовує, передаються також до Польщі та на Україну. Хоч ідеї Товариства знаходять в більшості одобрення серед громадськості обох народів, є також кола, які досі не звільнилися від давніх історичних упереджень та забобонів і яким минуле не дозволяє бачити сучасного та майбутнього. З цими явищами зустрічаються в першу чергу обидва учасники друкованої тут розмови. Читаючи цю розмову, наші читачі ближче познайомляться з особою Казімежа Трембіцького, з його працею поширення ідей приязні і порозуміння між українським і польським народами. К. Трембіцький належить до цього, покищо нечисленного, кола провідних діячів польської еміграції, які мають мужність відверто говорити своїм землякам про східні кордони Польщі. На сторінках газети Тидзень Польські з 2 лютого 1973 року у статті п. н. "Всходне границе Польські" він м. ін. заявився проти "сполучування нами в одну цілість і уставлювання в одній площині боротьбу за свободу і незалежність та самостійність народу з відірваними від дійсності територіальними претенсіями на Сході". Щождо нашого земляка, Костянтина Зеленка, історика і публіциста, то він є автором багатьох історичних розвідок та есеїв, постійно співробітничав в українській та англійській пресі. Рівночасно з проблематикою українсько-польських взаємин він виступає на сторінках таких польських пресових органів як Дзеннік Польські, Культура, Вядомосьці, Тидзень Польські, Трибуна, Леви Нурт, Ожел Бяли, На Антене. — Редакція.

Дорогий Пане Казімежу! Ми співробітничали один з одним так гарно й творчо вже майже десять років. Єднає нас обох не лише сердечна особиста дружба, базована на взаємній довірі та повній ширості, але й спільні зацікавлення та обопільна свідомість і відчуття політичної потреби й історичної актуальності наших зусиль у ділянці налагодження польсько-українських взаємин.

Ваше прізвище широко відоме українцям Великобританії. Вони цінують теж Ваші погляди та плідну працю.

Мені, одначе, здається, що добре було б представити Вас і ширшому загалові українського суспільства на різних континентах і в різних країнах, куди доходить у чималій кількості примірників місячник Сучасність.

Ви походите з родини, що споконвіку осіла на території Великого Литовського Князівства, точніше, на Білорусі, тож безпосередньо не зустрічалися ніколи з українською проблемою. Також у двадцятих роках Ви провели багато літ на дипломатичній службі поза

кордонами Польщі. Що ж тоді спричинило Вашу зацікавленість українськими справами та українським народом узагалі?

Як дійшли Ви до своїх теперішніх поглядів? Які чинники вплинули на Ваше таке глибоке й творче переосмислення тих поглядів і концепцій, що їх і далі дотримується багато Ваших земляків?

Яка, на Вашу думку, найбільша перешкода в устійненні підстав польсько-українського порозуміння й політичної співпраці обох народів? Можна, в деякій мірі, розуміти переживання старшого покоління і українців, і поляків, а вслід за цим і їхнє недовір'я та неохоту простягнути руку сусідові, який одночасно є потенційним союзником. Алеж, упродовж останніх тридцяти років ситуація на сході Європи докорінно змінилася, і виросло тим часом нове покоління, необтяжене упередженнями минулого.

Справді, ні моє походження, ні традиційне середовище, в якому я виріс, ані, врешті, хід мого життя аж до Другої світової війни не концентрували моєї уваги й особливо не займали мене чуттєво проблемою польсько-українських взаємин та українського народу. Мене тісно в'язали традиції Речі Посполитої (перед поділами), і тому я цікавився проблемами польської східньої політики від часу відродження Польщі в 1918 році. Одначе, була в мене глибоко закорінена симпатія до народів, які так довго співжили з нами в одній багатонаціональній державі. Проте мої погляди обтяжувало чимало упереджень, спільних дуже багатьом моїм землякам. Зокрема у відношенні до України я надто однобічно й поверхово оцінював наше спільне історичне минуле та відповідальність за катастрофічне для обох народів заламання їхнього співжиття в 17 сторіччі та — що найгірше — заламання всієї концепції співжиття народів у цій частині Європи на основі їхньої політичної солідарності супроти московського сходу.

Зрозуміти об'єктивно минулі польсько-українські взаємини утруднював мені чимало факт, що та концепція була міцно закорінена на литовсько-білоруській півночі. Там вона довго й успішно протиставилася позбавленому всякої віросповідної толеранції й національної рівноправності "співіснуванню" народів під деспотизмом царя. Перетривала навіть поділи (Польщі — прим. перекл.) та почала ламатися щойно в ударі націоналізмів, пробуджених спільною неволею. Розрив з Руссю — у великій мірі через польські помилки та провини — був однією з головних причин упадку Речі Посполитої і призвів обидва народи до катастрофічних наслідків. Знову ж, упадок Речі Посполитої був головною, якщо не єдиною, причиною поступового роз'єднання наших відносин з Литвою і Білоруссю.

Щойно глибокий струс, спільний усім польським патріотам у наслідок катастрофи 1939 року, поділу держави й втрати тількищо перед 20 роками здобутої свободи й незалежності — змусив мене пригадуватися над трагічним становищем Польщі. Це викликало в мене

внутрішні переживання, що намагалися знайти шляхи до рятунку й визволення, а також наказували піддати переглядові навіть найосновніші погляди під світлом їхньої придатності для кращого майбутнього народу.

Найбільшою перешкодою в тому, щоб через постійне поширювання рам польсько-українського діалогу шукати і знайти підстави для польсько-українського порозуміння й політичної співпраці, вважаю схильність старших поколінь абсорбуватися минулими взаємовідносинами й відвертати обличчя від цілковито зміненої сучасності й майбутності. Кожний уважає свої кривди непомірно більшими, а власні провини супроти партнера — меншими. Таке ставлення дуже утруднює спільно обміркувати сучасну ситуацію й дороги до уціління. У моїх земляків доходить до цього ще й наївна схильність переборювати катастрофу ігноруванням усіх її наслідків, не відрізняючи тих, що невідворотні. Уперто заплющуючи очі на дійсність, вони западають у летаргію, надіючися, що прокинуться в кращому світі власної молодості. Їм загрожує смерть без опритомнення. Таку поставу можна б розуміти, якби вона була вислідом зневіри й переконання, що все безповоротно втрачене. Одначе, це не так. У величезній більшості це патріоти, що вірять у свій народ і його краще майбутнє. У них немає лише вистачальної духової сили, щоб в ім'я Батьківщини, яку люблять з усього серця, перебороти власні почування та минуле. З цього аж ніяк не виникає, що від минулого слід відвертатися. Треба залишитися вірним вартостям, що становили його велич, як ось: любов до Батьківщини, її самостійність, любов до свободи, готовість до найвищих посвят, що випливає з цієї любови. Цих вартостей не треба відроджувати, вони ж безсмертні. А люди тільки наближаються чи віддалюються від них. Одначе людина не в силі воскрешати померлі форми життя. Тієї основної різниці не слід забувати.

Тут треба підкреслити, як Ви й зробили, що це "скостеніле" відношення до минулого виступає з особливою силою у старших поколінь політичної еміграції. Тим більше жалко, бо одночасно вони і є носіями найцінніших народних традицій. Це відношення до минулого буде змінюватися з природним поменшуванням старого елементу й напливом нових емігрантів.

А найважливіше, воно зовсім не грає ролі в Польщі, де загрожує не заkostenіле прив'язання до минулого, але надто радикальне пристосування до довколишньої — і накиненої — дійсності. Успішно протидіяти цьому може і повинна еміграція, створивши визвольну програму, щоб розв'язати важливі для Польщі проблеми. Одначе, цьому завданню самостійницького табору шкодить пов'язування боротьби за самостійність з тупим нехтуванням дійсності. Щоб стати повновартісною для народу, самостійницька думка мусить звернутися до майбутнього.

Які, на Ваш погляд, повинні бути основні принципи й головні напрямні польської східної політики тепер і в майбутньому?

Чи Ваші дуже раціональні та знаменито висловлені думки, концепції й погляди дійдуть у майбутньому до більшості думаючих Ваших і моїх земляків? Якщо ж так, то на чому Ви базуєте свій оптимізм?

Чи могли б Ви, якщо не уточнити конкретні розв'язки, то накреслити методи, які, на Вашу думку, слід би застосувати, щоб розв'язати спірні питання в польсько-українських взаєминах?

Основи польської східної політики повинні полягати в тому, щоб збудувати, а згодом зберегти й закріпити політичну солідарність рівних і рівноправних народів Середньої та Середньо-Східної Європи в рамках майбутньої Єдиненої Європи. Я схильний думати, що різниці господарського рівня, а також багаторазово виявлений брак розуміння Заходу для проблем та інтересів народів нашого простору, вимагають — принаймні в перехідному часі — двоступневої європейської структури. Розмір нашого простору повинен бути досить великий, з вистачальним демографічним, господарським і оборонним потенціалами, щоб охоронити його від будь-якої гегемонії, чи зсередини, а чи ззовні. Наш простір не потребує "федератора" (пруського типу Німеччини 1871-1914). Почуття самозбереження в народів східної частини Європи мусить вистачити, щоб зцементувати їхню солідарність і надати їй відповідні інституційні форми. Саме віра в те почуття самозбереження моїх і Ваших земляків дозволяє мені сподіватися, що більшість із них зрозуміє вирішальне значення щільного порозуміння та узгодження інтересів європейських народів сьогодні і вчора гноблених імперіалізмами, щоб утримати й забезпечити свободу і самостійність усього простору, як і свободу і самостійність усіх народів, що на ньому проживають.

Подавати практичні розв'язки, здається мені, справді передчасно в ситуації, коли обидва наші народи не можуть висловитися вільно на ці теми. Натомість, накреслюються мені чітко методи, на яких ці розв'язки слід би оперти в майбутньому.

Основною метою є повне правне й фактичне зрівняння народів та їх громадян на всьому просторі Середньої і Середньо-Східної Європи, звільненому від панування та втручання чужого імперіалізму. Кон'юнктурне видирання собі спірних земель — це анахронізм. Що вони спірні, незаперечно доводить те, що два або й більше народів уважають їх своєю безспірною власністю в наслідок вікових історичних пов'язань. Треба прямувати до того, щоб перетворити їх із спірних на спільні. Принаймні в цьому значенні, щоб члени різних національностей, які від століть живуть разом на даних просторах, почувалися там удома, а не були дискримінованим або хоч би тільки толеро-

ваним елементом. Щойно така підстава співжиття створює лояльність і відповідальність супроти країни спільного проживання. До цього треба додати анахронізм протиставлення народних культур, які теперішня епоха робить цінними союзниками як у суперництві, так і в співпраці.

Політична солідарність польського і українського народів — це ключ, що відмикає їм ворота до вільної та забезпеченої майбутности. Труднощі у здобутті його становлять міру тих перешкод, які треба перемогти, поки обидва народи зможуть довірливо глянути на долю не лише свою, але й усієї Європи.

У такому підході до їх взаємовідносин ліквідація існуючих поміж ними спірних питань стає історичною konieczністю та обов'язком наших народів супроти самих себе.

Як Ви оцінюєте дотеперішню діяльність Польсько-Українського Товариства, якого співзасновниками ми обидва були? Який поступ зробило воно від свого заснування 14 січня 1967 року? І який відгук знаходить воно тепер у серцях та умах наших земляків?

Діяльність Польсько-Українського Товариства оцінюю позитивно, особливо в умовах еміграційних труднощів та можливостей. Саме заснування його вісім років тому було фактом безсумнівного значення. Зрештою, пригадуєте собі напевно, що активні в цій справі поляки й українці, а особливо ми обидва, були вповні свідомі поваги хвилини й щиро зворушені її врочистістю. Це відбилося на настрою під час відкриття, про яке Ви згадали.

Без фальшивої скромности, але й без перебільшення, вважаю висліди наших зусиль підбадьорливими. Деякі табу переламано, досягнуто деякого цінного наближення людей, усунено задиривість із наших зборів, до успіху яких Ви так видатно спричинилися рівнем і тактом своїх численних виступів.

Незвичайно важко вимірити висліди наших зусиль у серцях та в умах наших земляків. Можна, одначе, ствердити, що ми посіяли зерно — не половину — і є в нас підстави дождити з надією на проріст вруна.

Як Ви оцінюєте дотеперішній вклад Юліюша Мрошевського з одного боку, а всієї групи Культури з другого, у наладнанні польсько-українських взаємин?

Дотеперішню роллю групи *Культури* в еволюції польсько-українських взаємин у побажаному напрямі оцінюю в підсумках позитивно. Вклад цей мав безсумнівне, хоч і не вирішальне значення. Сприяв цьому факт, що *Культура* не була обтяжена різними "табу", хоч мало це подекуди і негативні наслідки надто елястичної постави. Часом можна було побоюватися, чи не сконструює вона власного "табу" в постаті монополістичного ревіндукування для себе привілею репрезентувати свободу

думки і слова. Добачування інших і їхніх досягнень сприяло б теж поширенню обрив.

Юліюш Мєрошевський — визначний політичний публіцист з живою й плодovитою інтелектуальною динамікою, і тому читати його цікаво й корисно, не зважаючи на такі чи інші погляди читача. Але, ця динаміка іноді схоплює та заводить його думку у верхні сфери низки спекулятивних візій, між якими закрадаються часом суперечності. У цьому ланцюзі бувають безперечно слухні й розважливі ланки, а навіть глибокі. Мєрошевський схильний визнавати політичні концепції шойно тоді, коли освітить їх сонце, хоч би й запізнене, власного ітелекту. Грішки ці поділяє з журналом, якого є прикрасою.

Як впливають на Вас особисті та загальні атаки деяких антипольсько наставлених українців і брак зрозуміння поміж деякою частиною Ваших земляків для пропагованих Вами особисто і нашим товариством концепцій?

Атаки моїх земляків проти мене і проти Польсько-Українського Товариства не вражають мене особисто. Мушу зрештою підкреслити, що наскільки перші бували віддавна та й набирали іноді нагального характеру, настільки поведінка супроти Польсько-Українського Т-ва була здебільша в рукавичках. Це симптоматичне, бо вказує на те, що (з тактичних чи істотних міркувань) наші противники не хочуть виступати проти ідеї польсько-українського порозуміння, навіть тоді, коли дехто з них і не дуже хоче, щоб воно здійснилося.

Натомість, як поляка-політичного емігранта, мене турбує пристрасність в моєму середовищі на шкоду дозрілості, а навіть вартості оцінок і поглядів. Викликають також огиду нечесні засоби, стосовані до мене чи до будь-кого іншого.

Вишезгадані зауваження стосуються здебільша і до українських атак. Безперечно, мене журить, коли в грізній для українського народу історичній хвилині розгарячування деяких українських патріотів не дозволяє їм зрозуміти значення польсько-української згоди для майбутности власного народу, як також розпізнати ширих приятелів України, що активно виступають для справи польсько-української співпраці.

Яку, на Вашу думку, поставу ми повинні зайняти до всього комплексу російських справ? Чи вважаєте Солженіцина й Сахарова передвісниками перелому в дотеперішніх наставленнях росіян? Або, іншими словами, як виглядають теперішні перспективи наладнання польсько-українсько-російських взаємин?

Я схильний уважати Солженіцина й Сахарова на чолі грона критиків і противників радянського ладу передвісниками перелому. Розумію, одначе, конечність стриманої оцінки цього явища з уваги на

брак прецеденту в історичній перспективі. Незалежно від дальшої долі цих видатних і шляхетних людей, мені здається, що вони започаткували процес усвідомлювання собі російським народом не тільки того, що пануючий лад є його ворогом (таке бувало і в минулому), але, що (цей режим) загрожує йому загибеллю, бо використовує зрослий з Росією імперіялізм, щоб досягнути свою остаточну мету — знищення всіх народів. Тобто, що радянський і російський імперіялізми, злиті в одну течію, є тим злом, повалення якого вирішить дальшу долю світу та російського народу. Ніщо не може могутніше надхнути росіян завдати остаточний удар імперіялізмові Радянського Союзу, аніж поступ польсько-української співпраці. З хвилиною, коли польсько-українська солідарність стане фактом, залунають жалібні дзвони по радянському імперіялізмові і наблизиться година визволення для російського народу й усіх народів, супроти яких він був знаряддям гноблення. Радянський імперіялізм розжарюватиме напевно російський націоналізм і протидіятиме польсько-українському наближенню, щоб гальмувати це наближення. Одначе, з хвилиною, коли воно почне здійснюватися, затріщать підвалини імперії, збудованої ж у наслідок остаточного поглинення частини України після розриву Русі з Річчю Посполитою, а згодом — остаточного знищення козацьких вольностей і окремішностей після Полтави.

Об'єднаний фронт поневолених Радянським Союзом народів має важливе значення також тому, що він може серйозно вплинути на радикальну зміну взаємин між поневолювачем і поневоленими ним народами. Безсумнівні позначки вказують на те, що в російському народі пробуджується свідомість смертельної загрози з боку режиму, що поневолює також і його. Жируючи на пов'язаному з Росією імперіялізмі, цей режим використовує панівний російський народ, як інструмент тиску й нищення самотності інших народів, наступаючи на їхню духовну культуру, або брутальними та рафінованими засобами русифікації. Горстка безстрашних патріотів з Солженіцином у проводі зрозуміла, що така роля поневолювача ніяк не охороняє російського народу від загибелі, яку йому готує нелюдський режим, та що радше вона цю загибель прискішує. Ця горстка почала відворот від імперіялістично-шовіністичних позицій до оборони свободи людського духу, до його підставового права шукати і знаходити правду. Яка буде доля тих шляхетних людей, чи зуміють вони захопити свій народ і привести його до відродження, — цього не знаємо. Російський народ завжди ставив свою могутність і жадобу панування понад власну свободу, — що ж тоді говорити про свободу інших народів. Тож і довго російський народ ідентифікував себе зі злочинним устроєм, дарма що робив це пасивно. Все ж таки, хочеться сподіватися, що кінець-кінцем інстинкт самозбереження виявиться сильнішим від грабіжницьких інстинктів імперіялізму. У всякому разі, крім воєнної поразки, ніщо інше в більшій

мірі не може заставити російський народ проламати мур, що ділить його від поневолених Радянським Союзом народів, як саме солідарний фронт борців за свободу, а не отара розсварених народів, між якими можна вести гру для збереження власного панування.

На мою думку, найсильнішу і вирішальну вимову в російських очах буде мати зростаюча польсько-українська солідарність, бо вона переконає росіян, що *великий твір* російського імперіялізму — польсько-українську ворожнечу переможено і що Росія мусить зробити з цього висновки. Навіть якщо прийняти, що російський народ уже чи ще не є спроможний приєднатися до боротьби за свободу й демократію, то йому призначена принаймні роля Самсона, що розвалить будівлю радянської неволі. В таких умовах поневолені народи мусіли б спільним зусиллям завершити справу й почати будівництво нових структур.

Радянський режим упаде під тягаром власних проступків і злочинів, під розтрощуючим тягаром іздавна замовчуваної та брутално провокованої правди.

*Яку поставу ми повинні зайняти до пропагованого часто на Заході радше захисного погляду, що упадок радянської імперії був би однозначний з жахливою "bellum omnium contra omnes"?**

Події, що заіснували після упадку царату й у зв'язку з стихійним поривом гноблених ним народів до свободи й незалежності, сприяли тому фальшивому поглядові деяких західних кіл, що нас треба тримати в путах московського панування, щоб ми не вирізали одні одних. Це рівняється поглядові, що наші народи нездатні до самостійного національного життя. Наша контрпропаганда тут не вистачає. Мусимо ділом довести, що є в нас не лише здібний до посвяти патріотизм, але, що можемо бути запліднені розумною державною думкою.

Читаючи різні дисидентські матеріяли, що надходять з наших країн, бачимо в них дедалі більше розчарування короткозорістю західної політики супроти радянської імперії та взагалі Заходом, що розкладається. Щораз то більше людей у наших країнах розраховує передусім на наші власні сили і щораз менше на Захід.

Отож, чи Ви не думаєте, що саме в таких обставинах набирає особливого значення налагодження польсько-українських взаємин і співпраця наших народів?

Не диво, що в наших народів росте розчарування Заходом. Не зважаючи на його егоїстичну й короткозору поставу після закінчення Другої світової війни — віра в Захід була, наприклад, у Польщі, дуже міцно закорінена. Ентузіястичні приймання Роберта Кеннеді та Ніксона у Варшаві були її виявом.

Мусимо бажати Заходові щонайкращого й у власному інтересі.

*Bellum omnium contra omnes — війна всіх проти всіх (прим. перекл.).

Якщо о, одначе, тепершній розклад виявився тривалішим — зростати в нас переконання, що мусимо рахувати насамперед на самих себе і що ми готові перейняти ролю історичної естафети та взяти в свої руки смолоскип свободи, коли б Захід не був уже здатний утримати його.

Чим більшою буде роля простору, положеного тепер поміж німецьким і російським народами, тим важливішу ролю гратиме польсько-українська солідарність. Не претендуючи ніяк на гегемонію в рамках цього простору, вона надаватиме йому справжнє й зрівноважене обличчя як від сходу, так і від заходу, що спричинюватиме розвиток правильних взаємин з ними. Лише оживання імперіялізму й охоти панування може викликати недовір'я й гальмувати розбудову добрих сусідських взаємин з німцями і Росією.

Чи є щось таке, чого Ви особливо бажали б досягти впродовж наступних кількох років у діяльній польсько-українських справ, поки вік перешкодить Вам ангажуватися в польсько-українському діялозі з дотеперішньою посвятою, інтенсивністю й розмахом?

Працюватиму, поки вистачить сил, але не знаю, скільки часу суджено мені діяти. Моє вже дуже довге життя не дозволяє мені в'язати кінця моєї діяльності з якимсь конкретним фактом. Радше волюю пов'язувати його з абсолютними вартостями. Відходячи, хотілося б мати певність, що українські патріоти переконані в цілковитій ширості моєї приязні, не тільки політичної, але й духової, до українського народу. І, щоб це переконання будило в українських і польських серцях зрозуміння ось такої правди: коли патріот любить не тільки свою батьківщину, але й інші народи — передусім ті, з якими вона зв'язана нерозривною спільністю долі, — то в сьогоденній історичну епоху така любов повніша і вона не кривдна для власної батьківщини. Не моя це заслуга, а гарних аспектів польської історичної традиції, що зрозуміння цієї правди глибоко проникнуло мій польський патріотизм.

Сердечно дякую Вам, Дорогий Пане Казімежу, — передусім в імені редакції Сучасности та в імені всіх тих моїх земляків, що працюють і трудяться для покращання взаємин між нашими народами, — за Вашу щирю приязність до українського народу і за сьогоденнню бесіду, виповнену таким багатством цінних думок, влучних спостережень та незвичайно актуальних напрямних і концепцій.

Маю глибоку надію й переконання, що ласкава доля та сприятливі обставини дозволять нам продовжувати нашу таку плодотвору співпрацю на довгі ще роки.

Я також дякую Вам, Дорогий Пане Костянтинне, за сердечні слова. Вірю, що оживлені слухністю та актуальністю наших зусиль ми далі змагатимемо спільно до наступних досягнень і нових успіхів у нашій праці.

Переклала О. М.

МОЇ ЗНАЙОМІ... БУРЖУЇ

Ізраїль Клейнер

Історична перспектива, тобто віддаль у часі, — це мало не єдина можливість побачити події та постаті "на весь зріст", зважити їхню велич або нищість. Адже, як відомо, всі визначні постаті були лише в минулому: великі герої, великі філософи й поети, політики і святі. Так було завжди: все вартє уклону і справжнє люди знаходили в історії, забувши, що ми самі — далеко минуле для наших нащадків.

Зробивши спробу оглянути нашу добу очима правнуків, я переконався, що наш час вражатиме їх напругою пристрастей, величчю всесвітньої боротьби, макабричністю злочинства і святістю подвигу.

На жаль, і я не можу похвалитися, що завжди своєчасно розплющував очі і розтуляв вуха, щоб побачити і почути те непроминальне, про що відшукуватимуть вістку по архівах наші онуки, напишуть за сотні років купи дисертацій спритні молоді науковці і завдяки чому колинебудь зароблять багато грошей видавці літератури. А якби я вмів завжди відрізнити головне від другорядного, я, може, розповів би зараз про знайомство з Валентином Морозом, або з академіком Сахаровим, або, принаймні, з моїм сусідом по київській Русанівці Леонідом Плюшем. Але ні, роззявляючи рота на велике минуле, ми не помічаємо не менш великого сучасного і, власне, прогавлюємо своє життя.

Проте, дарувала мені доля кілька зустрічей, про які цікаво згадати і варто розповісти. Цього разу розповім про моїх знайомих буржуїв. Чому саме буржуїв? А хто ж вони, якщо їх на їхній батьківщині тепер офіційно називають не інакше, як "українські буржуазні націоналісти"? Отже, буржуї...

З першим таким "буржуєм" познайомився я в лікарні. Він був лікар-терапевт, а лежали ми з ним поруч на ліжках, бо цього разу він перебував у лікарні не як лікар, а як хворий на виразку шлунку. Високий, сухий та сутулуватий, з сіравим інтелігентним обличчям, він наче боляче шукав поглядом щось дороге і трагічно втрачене, і всі чіплялися на цей погляд, як риба на гачок. На прізвище він був Гаркуша. (Я трохи змінюю імена, бо ці люди й досі живуть на Україні).

Ми швидко потоваришували, і мене вразила його закоханість в українську історію, народні звичаї і національну самобутність.

— Тепер не вивчають скарбів української бувальщини, а вони ж величезні! — казав він напруженим півголосом, нанизуючи мене на гачок свого погляду.

Далі він з дитячим захватом не казав, а виспівував про Запорізьку Січ та козацьке молодечтво.

— А якою була економічна основа їхнього існування, з чого жили козаки? — запитав я, сподіваючися на докладну відповідь. І раптом він спантеличився і зів'яв. Я просто мало не вбив його своїм запитанням. До чого ж тут якась економіка, коли йдеться про гострі шаблі, баских коней та червоні шаравари? Мій невиліковний раціоналізм інженера й економіста здався йому безглуздом, бо так не пасував до його поетичної закоханости в українську старовину. Справді, це був козак, увіпханий у мляве тіло сучасного інтелігента з виразкою шлунку.

Типова українська м'якість і ліричність у поєднанні з природною шляхетністю і впертістю у переконаннях зформували його характер, і це була влада людини, гідної найвищої поваги, але так само типово йому бракувало самокритичности, реалізму і прагматичної цупкості.

Я був вражений, коли дізнався, де він працює. Виявилось, він працював у спеціальній закритій лікарні для працівників установи, яка аж ніяк не заохочувала до замилювання українською історією. Чи йому незручно було лікуватися у своїх колег, чи з якоїсь іншої причини він не ліг до своєї модерної лікарні, а до звичайної, де вісім хворих в одній палаті.

Очевидно, співробітники і пацієнти його любили, бо щодня приходили відвідати, приносили солодощі, фрукти, квіти. Щодня приходила і його дружина-єврейка, до якої він ставився зі зворушливою ніжністю.

А співробітники раз-у-раз заходили до палати з широкими посмішками, широко простягаючи до нього руки й подарунки, а з-під білих халатів (бо в радянських лікарнях кожному відвідувачеві дають біля входу халат) я помічав галіфе й чоботи сумно знайомого фасону, а інколи біля шиї виглядав краєчок погону, від вигляду якого мені ставало трохи моторошно.

— Знаєте, хто це був? — запитав він після якихось чергових відвідин.

— Хто?

— Заступник начальника Лук'янівської в'язниці, в нього був гепатит, я його лікував.

Його очі втратили болючу чіпкість і всміхалися трохи сумно, трохи саркастично.

Я намагався зрозуміти, як може він працювати серед тих людей, яких я змалку переконано вважав навіть не за тварин, а за щось набагато гірше. Тут, у лікарні, вони виглядали майже як звичайні люди, може лише трохи різкіші й брутальніші, з неохайно ліпленими жорсткими обличчями. Але ж служба у будь-якій армії або поліції може виробити такі самі риси...

З ним вони розмовляли підкреслено "хатніми" голосами, тихо й трохи наче сусюкаючи, як розмовляють, пестячи дитину. Мені здавалося, що їм ніяково перед його недосяжною для них інтелектуальною і духовою вищістю, і вони ніби хотіли сказати: "Що ж, і ми люди, мусить же хтось робити і брудну роботу..."

Годинами ми гуляли з ним довгими лікарняними коридорами і говорили про все на світі, відчувши якусь надзвичайну довіру один до одного. Він дуже поважно ставився до свого фаху і був, як здавалося, надзвичайним лікарем. Професійна етика не дозволяла йому втручатися до лікування, але я бачив, як йому не подобаються дії лікарів і наскільки більше від них він розуміється на цих справах.

— Самого себе важко лікувати, цього не радять робити, але нема ради — далі лікуватиму себе сам, — промовив він здушено під час чергового нападу болю, скрючившись і тримаючись за живіт.

А було це вранці, коли всі хворі сиділи або лежали на своїх місцях, чекаючи на "Його" обхід. "Він" — це був головний лікар, і його так всі й називали "Он", з особливим і багатозначним притиском на цьому слові. В СРСР головний лікар, хоч і зветься лікарем, фактично є лише начальником, адміністратором лікарні. На цю посаду, як і на будь-яке керівне становище, висувають активних партійних функціонерів, що завдяки спритності та зв'язкам з начальством, з партійними босами або з таємними органами спромоглися пробитися до "номенклатури". Досягши такої вигідної посади, "Він" зразу ж примусив підпорядкованих йому лікарів писати для нього кандидатську дисертацію, і ось уже це партійне мурло зветься "кандидат медичних наук".

Почувши шарудіння багатьох ніг у коридорі, ми застигли на ліжках, відчуваючи якийсь незбагнений розумом тягар на душі. Лише Гаркуша так і залишився сидіти, схилившись наперед і притиснувши до живота схрещені руки.

У дверях з'явився "Він", за ним, скромно ховаючи очі, з численними "історіями хвороб" у руках, тулилися п'ять чи шість лікарів, усі — жінки, крім одного — Мойсея Ісаковича, лікаря сусідньої палати. "Він" за фізичними даними чудово надавався на роль первісного дикуна у фільмі про печерних людей кам'яної доби. А якийнебудь помічник режисера з кіностудії, може, гасає містом, розшукуючи такий типаж для фільму, і не спадає йому на думку пошукати дебелого пітекантропа серед головних лікарів кийвських лікарень.

Усе в "Його" постаті було виконане з чудовим додержанням стилю: і могутній, хоч і невисокий, квадратний тулуб на товстих коротких ногах носками всередину, і мавпяча голова без лоба, з жорстким коротким волоссям зверху і широчезною шелепою знизу. Шиї майже зовсім не було, але ззаду, поза вухами, випиналися два бугри, які природа зробила, мабуть, з того, з чого вона в інших людей робить шию.

Наша лікарка висунулася наперед і почала занадто високим з переляку голосом розповідати про стан хворих. "Він", не слухаючи, повільно ішов повз ліжка, несхвально поглядаючи і на хворих, і на лікарів.

— А цього давно вже треба виписати, наскільки я розумію! — раптом вибубонив "Він" низьким і могутнім риком, призначеним не інакше, як для бойового заклик у первісних джунглях під час полювання на носорогів.

— Розуміюся я, чи ні?! — гаркнув "Він" чомусь на Мойсея Ісаковича, втупивши в нього погляд очей, налитих важкою бугаїною лютістю. Здавалося, "Він" от-от, клацнувши зубами, відкусить гостренький ніс Мойсея Ісаковича.

Маленький, рудий Мойсей Ісакович від несподіванки мало не підскочив, заметушився і, зрозумівши, нарешті, чого від нього хочуть, швидко залопотів:

— Звичайно, розумієтеся, Вікторе Степановичу, звичайно, звичайно, ми знаємо, Вікторе Степановичу...

Усі знали, що "Він" так визнається на медицині, як баран на Біблії.

А той, кого "Він" наказав виписати, бідний бездомний дідусь, який лишень у лікарні трохи наївся і відпочив на білих простирадлах, жалісливо закліпав очима на нашу лікарку, благаючи захисту. Але лікарка промовчала, сховавши обличчя в "історію хвороби".

Біля Гаркуші лікарка почала щось пояснювати, але козак

підняв на "Нього" свої болючі очі, і "Він" якось скривив пику, наче збираючися заскиглити, і заспішив до виходу, повз мене. Біля дверей він раптом гримнув на Мойсея Ісаковича, хоч він був тут ні до чого, бо це не його палата. Мойсей Ісакович затремтів і забелькотів, а в мене майнула дивовижна думка, що з Мойсея Ісаковича зараз обов'язково мусять спасти штани, і я навіть подивився на його ноги. Але штани не спали, грім ще раз гупонув, і вся кампанія викотилася з палати.

Я відчув на собі, наче дотик, погляд Гаркуші. Він вхопив мене поглядом за вії, огорнув хвилию свого болючого блакитного випромінювання, а далі наче пустив і згорнув зір.

— Отак ми і живемо, — промовив він, ліг горілиць, підклав руки під голову і заплющив очі.

Більше він не сказав тоді нічого, але я й досі пам'ятаю це "отак ми живемо", і вираз його, і тон, і рух.

Він лежав і мріяв, а час летів над ним і крізь нього, і не буденні хвилини, а ціла українська історія з князями, гетьманами, чумаками й гайдамаками, і століття плямами хворобливого рум'янцю малювали його обличчя. Я знав, що в емоційно збудженому стані він не здатний думати про щось інше, крім своєї України, і з чуйною цікавістю спостерігав його обличчя, де, здавалося, під шкірою пропливають хмаринки душевного болю.

Я більше ніколи не зустрівач його. Не знаю, як може така людина пристосуватися до умов життя в СРСР і не потрапити до конфлікту з владою. З того факту, що він працював у спеціальних органах, впливало, що він, попри свій національний патріотизм і емоційність, вмів якось пристосуватися до того, що євреї в СРСР часто звать словом "меліха",* вкладаючи в це давньоєврейське поняття таку гаму сарказму і презирства, яку я не можу висловити іншими словами.

Було б дуже цікаво дізнатися, як склалася його дальша доля, але тепер, на жаль, це для мене вже неможливо.



Мій другий знайомий "буржуй" справді скидався на буржуя в тому вигляді, як його малювали колись на радянських плякатах. Він був низенький, кремезний, з невеличким кругленьким животиком, і його носик-бараболька був кругленький, і голова з

*"Меліха" (гебрейське) — дослівно "царство" або "державна".

коротким негнучким чубом була кругла і, здавалося, важка, як камінь-кругляк.

А був він директором школи десь на Волині, і зустрілися ми з ним шістдесят сьомого року в будинку відпочинку у Ворзелі, біля Києва. Розмовляв він (принаймні, у Ворзелі) виключно українською мовою і вдягав вишивані українські сорочки, тобто за всіма ознаками був типовим "українським буржуазним націоналістом", хоч малюй з нього карикатуру до *Перцю*. Але в нього були своєрідні очі: дуже темні й блискучі, як вишні, вони крутилися, бігали, миготіли, стрибали, вирячувалися або примружувалися, — взагалі ніби намагалися надзвичайною рухливістю надолужити вайлувату повільність свого хазяїна.

І знову я чув, як і тоді, від Гаркуші, розмови про українську старовину, про народ і національну культуру, але Петро Тарасович, на відміну від Гаркуші, не був романтик, він говорив по-діловому, конкретно, виявляв глибоку ознайомленість з подробицями сучасної русифікації на Україні і вміло заперечував офіційні тези щодо так званої "ленінської національної політики". З приводу русифікації він міг навести сотні цікавих фактів, і не дивно, бо вже тридцять років працював у радянських школах. Я дуже здивувався, коли він сказав, що він — директор... російської школи.

— А чого Ви дивуєтесь? — запитав він із гиркотою. — Я понад двадцять років працював в українській школі, але українських шкіл стає дедалі менше, от і довелося йти до російської.

— І розмовляєте в школі російською мовою?

— І розмовляю, хай їй грець!

Він напівзлісно, напівжартівливо вилаявся по-російськи, а його очі звузилися й весело забігали.

За два тижні щоденних зустрічей я зорієнтувався в його характері і виявив у ньому, як і в Гаркуші, дивне, як на мій погляд, поєднання ворожости до режиму з не абияким вмінням пристосуватися до нього і служити йому. Очевидно, Петро Тарасович служив вірно, бо багато років був директором школи, а деякий час — навіть головою РайВНО.* Його діти зробили чудові кар'єри і належали, без перебільшення, до радянської еліти. Він, між іншим, розповів мені, що має знайомих серед партійного керівництва району і міста, і дітей своїх влаштував не без допомоги впливових знайомих, з якими доводилося і випивати, і грошківів декому підкинути, щоб про дітей подбали. Усе це він оповідав, не

*РайВНО — районний відділ народної освіти.

втрачаючи своєї якоїсь куркульської статечности, лише очі його розважали самі себе, регочучи і глузуючи з усього світу.

Здається, він був позбавлений будь-яких комплексів. Досить культурна людина, він знав літературу, історію, орієнтувався в політиці, цікавився наукою (він викладав математику), а водночас зберігав звички й манери звичайного селянина. Як справжнісенький дядько з українських анекдотів, він шкрябав потилицю і, трохи підстрибнувши, обома руками підтягав штани, що сповзали з опуклого животика. Ні, він не був поганою людиною. З природи він був добрий і порядний, але його незнищенна життєздатність за радянських умов не знайшла іншої форми, крім пристосуванства. Проте, цей компроміс не змінив або майже не змінив його душі та поглядів, і він навіть не боявся їх відверто висловлювати... але у Ворзелі, а не в своїй школі.

Якось ми з ним поверталися з лісу, де він навчав мене збирати гриби. Ми йшли узбіччям шосе і, як завжди, обговорювали національне питання в СРСР.

— А чи є євреї, які бажають виїхати до Ізраїлю? — поставив він запитання, яке, здавалося, давно тримав на язичі, але не наважувався випустити з рота.

— Є, і дуже багато, — відверто відповів я.

— А Ви поїхали б?

— Я пішки пішов би, якби дозволили.

Він зиркнув на мене очима, які на мить зосередилися, і засопів. Очевидно, я відкрив йому дещо таке, що треба було добре обміркувати. Деякий час ми йшли мовчки.

— Вони думають, що обдурюють нас, розповідаючи, ніби Ізраїль — фашистська країна, але ж ми не дурні, — підсумував він свої думки і багатозначно підняв догори товстенький вказівний палець. Ніби бажаючи поставити крапку, він поліз у штани і з поважним виглядом окропив шосе, не звертаючи уваги на здивовані погляди з авт, що нас проминали.

Мені здалося, що в цій його поставі простака є частка навмисної гри, один із засобів пристосуватися до занадто своєрідних радянських умов. Але він аж ніяк не був простаком.

Потім я часто згадував його і міркував, яка роль таких людей в суспільному житті на Україні. Чи можна їх вважати за фактор, що сприяє збереженню національної самобутности, чи, навпаки, своїм конформізмом вони більше сприяють владі, ніж опозиції? Це, справді, складне питання, і воно, очевидно, постає в СРСР перед

кожною людиною, яка хоче свідомо визначити своє місце в суспільному процесі. Не кожний здатний бути Морозом...



А за два чи три дні перед від'їздом з СРСР я побачив людину, яка досі стоїть перед моїми очима.

Я їхав десятим маршрутом тролейбуса від мосту імени Патона до центру міста. У тролейбусі сиділи й стояли понад п'ятдесят осіб. Серед них привертав увагу дуже високий на зріст, атлетичної будови чоловік середнього віку. Він був напрочуд гарний, і я навіть подумав, що жінки за ним божеволіють. Серед українців іноді трапляються такі люди — якогось орлиного гатунку, з палаючими очима, розмашистими бровами і рисами обличчя, як в античних богів. У мене в школі був учитель української мови й літератури такого ж типу. Але цей був ще кращий, справді, як живе чудо. Він ще й мав дивовижне волосся й бороду: на каштановому тлі пролягали з металевим блиском пасма сивого волосся, одне — на голові, друге — в бороді. Здавалося, він навмисно загримований, бо навіть не вірилося, що природа могла так гарно прокласти ці білі пасма в його буйній зачісці та охайній борідці.

На ньому була якогось незвичайного фасону, але дуже елегантна куртка. Митці, особливо малярі, часто люблять зодягати такі своєрідні куртки, і, розглядаючи його, я вирішив, що він, мабуть, художник.

А десь посеред вагону сидів старенький селянин у старій "спецовці" — спеціальному робітничому одязі, що його на заводах видають робітникам для роботи, а селяни його купують і носять як щоденний і вихідний костюм, бо коштує він дешево, — адже селянам в СРСР завжди бракує грошей. Старенький був добре напідпитку і розважав пасажирів піснями та приповідками, що він їх невтомно виспівував високим риплячим голосом, як захриплий півник.

Вагон реготав, а найбільше потішалися дві дами, що сиділи поруч на двомісному кріслі, якраз навпроти старого співуна. Дами були одягнені дуже дорого і претенсійно, але без найменших ознак смаку. Розмовляли вони занадто голосно по-російському, з тією характерною середньоросійською вимовою, яку неможливо підробити. Дами були схожі на дружин якихось поважних осіб. Здавалося, вони всім своїм виглядом і поведінкою намагалися

показати, що звикли їздити персональними автами, а до тролейбусу потрапили цілком випадково. Їм було до нестями смішно, як цей "некультурний хохол" напився і виспівує. І якщо всі сміялися з кумедної ситуації, то дві дами явно сміялися особисто зі старого, і він це відчув, а відчувши, вирішив змінити весь сценарій.

Припинивши спів і дивлячися на дам, він раптом голосно і майже тверезо вимовив:

— Поналазили, жиди, на нашу Україну!

Мабуть, він досить широко трактував слово "жиди", бо від дам на відстань несло типовою російщиною. Думаю, він, хоча й п'яний, а розумів, що сказати "москалі" — значить напевно заробити величезні непрямості, а за "жидів" уже давно ніхто не карає.

Проте, дами швидко втямили, що йдеться саме про них. Якби йшлося лише про "жидів", вони, безперечно, сміялися б і далі.

Відтак зойк від сміху зразу змінився на зойк від обурення.

— Безобразие, хулиган, фашист! Товарищи, вызовите милицию!

У компанії з кількох десятків радянських людей не може не знайтися двох-трьох сексотів. І вони, певна річ, знайшлися. Двоє метких пройдисвітів з типово кагебівською нахабністю кинулися до старого. Вони блискавично оцінили ситуацію: дами, безперечно, належали до тих кіл, для безпеки й оборони яких саме існує КГБ. Схопивши дідуса під руки, сексоти з офіцерською беззастережністю в голосі наказали водієві зупинити машину і піти викликати міліціонера.

Через дурницю старий потрапив у велику халепу, і його було шкода. Треба було б його рятувати, але що я міг зробити, мавши в кишені, замість паспорта, лише рожевий папірець — виїзну візу до Ізраїлю. Уявляю, з якою насолодою сексоти запроторили б мене до в'язниці разом із цим дідусем, та ще й кричали б на весь світ про "брудний альянс сіоністів та українських буржуазних націоналістів".

На вимогу сексотів водій загальмував, але нова подія знову раптово змінила весь хід спектаклю в цьому мікрорадянському суспільстві, яким був наш вагон. Красень-велетень насунувся на сексотів і, перебивши їхні голоси і галас у вагоні, чітко промовив по-українському з виразними і напруженими модуляціями добре поставленого голосу, як говорять зі сцени:

— Пустіть його! Ви втратили людську подобу, ви розумієте?!

Якщо міська і, очевидно, культурна людина розмовляє в Києві на вулиці українською мовою, то кожна дитина безпомилково визначить, що це — "буржуазний націоналіст". Отож, я зрозумів, що бачу перед собою ще одного "буржуя".

Сексоти оцирилися, як двоє шакалів перед левом, але не наважилися наполягати на своєму, пустили старого і відійшли. Дами замовкли, злякано озираючися. Виглядало так, начебто їм здалося, що їх та сексотів зараз битимуть. Вагон мовчав, водій розгублено стовбичив у дверях.

Велетень взяв під руку старого і майже силоміць вивів із вагону.

— Ідть додому, батьку, та швидше!

А потім, звертаючись до водія:

— Поїхали, люди чекають!

Водій, нарешті, усвідомив, що в цій дивній ситуації сила несподівано опинилася по боці велетня-українця, а не сексотів. Він сів на своє місце, тролейбус рушив.

За кілька зупинок я вийшов, і на тій самій зупинці вийшов велетень. Я вже зовсім налагодився підійти до нього і познайомитися, але чомусь останньої миті передумав. Отже, я навіть не можу сказати, що цей "буржуї" — мій знайомий.

Пізніше я багато разів відчував запізнілий жаль з того приводу, що не познайомився з цією людиною, як і з багатьма іншими, які жили і діяли поруч зі мною, в тому ж таки місті або в тій самій країні.

Я думаю, ще багато-багато разів, чи то за наших часів, чи то після, люди ще пошкодують, що не мали змоги особисто познайомитися з людьми, що їх продукує радянська дійсність. Там, всередині цього безпрецедентного за розмірами концентраційного табору, народжуються дивні люди: іноді напрочуд чисті й самовіддані, іноді такі, що поєднують в собі парадоксальний коктейль з різноманітних, навіть протилежних рис, часто — низькі й огидні. У кожному разі, радянське суспільство — феноменальний об'єкт для психологічних досліджень, які, на жаль, там заборонені.

Я спробував розповісти про трьох українців, які мені запам'яталися. Можливо, в них віддзеркалилися деякі характерні риси сучасної доби в УРСР. А чи зможе хтось більш-менш вичерпно охарактеризувати всю цю добу? Ледве чи...

АКТУАЛЬНА ПРИГАДКА І ПЕРЕСТОРОГА

Роман Борковський

Яких п'ять років тому, 23 листопада 1970 року, відбулася на борті американського катера "Віджілент" майже неймовірна подія: політичний утікач з радянського корабля "Советская Литва" литовець Сімас Кудірка був виданий в руки представників радянської залоги. Видача Кудірки викликала дуже широкий відгомін у всьому світі. Як відомо, минулого року Кудірці пощастило таки вирватися з Радянського Союзу і приїхати до США

Видача Кудірки і події довкола неї є темою книжки американського журналіста, литовця молодшої генерації — Олджіса Руксенаса, що появилася 1973 року під назвою *День ганьби* (Algis Ruksenas, Day of Shame, New York: McKay, 1973, 368 pp.) Книжка написана в характерному для американських журналістичних дослідів та описів важливих й інтересних справ стилі. Автор подає детальний опис усіх фактів зв'язаних з подією не тільки на американському катері, але й у різних американських бюрох, до яких звертався капітан "Віджелента" за інструкціями або безпосередньо або за посередництвом своєї зверхньої влади. Завдяки майстерному оформленні та переданні матеріялу книжку читається як найцікавіший кримінальний роман.

Але значення книжки в чому іншому. Автор всесторонньо висвітлює подію, що являється причинком до історії американсько-радянських відносин і кидає яскраве світло на методи реалізації тих взаємин однією і другою стороною. Зокрема автор старається дати відповідь на питання, чому американці, будучи в себе дома, отже формально і фактично будучи господарями, дали себе заманеврувати в ситуацію, в якій виконували волю свого контрагента, тобто стали інструментом реалізації політичних цілей советських чинників і то всупереч переконанням заторкнених осіб і проти напрямних політики й інтересів Америки.

Насамперед: чому і як дійшло до зустрічі "Віджілента" з кораблем "Советская Литва"? Від довшого часу советські рибальські фльотилії вподобали собі особливо ловити рибу безпосередньо поблизу територіяльних вод США, напроти штатів Нової Англії. Радянські "травлери", засоблені найновішою рибальською технікою, масово виловлювали рибу в цих околицях Антлантійського океану, не дотримуючися міжнародних домовлень щодо часу ловлі, типу і величини риби. В наслідок цієї грабіжницької політики з названих вод

зникли майже зовсім деякі сорти риби, а між ними такі, що були основою прожитку великого числа американських рибалок.

Посипалися протести до рибальської адміністрації у Вашингтоні від рибалок, рибальської спілки та рибальсько-морської промисловости. Урядові чинники у Вашингтоні не квапилися встрявати в ту справу, щоб, мовляв, через дрібні непорозуміння і тертя не псувати добрих взаємин з СРСР на дипломатичному рівні. Але на настирливі домагання мусіли щось зробити. Тому через дипломатичні канали увійшли в контакт з відповідними радянськими інституціями і запропонували зустріч для в'яснення спірних справ та інтересів. Зустріч між американською і радянською делегаціями мала відбутися на повнім морю в районі ловлі риб. Катер "Віджілент" мав за завдання доставити на місце зустрічі американську делегацію. Вона включала шість осіб, між якими були дві особи з поміж колишніх "переміщених осіб", росіянин князь О. Оболенський, як офіційний перекладач і урядовець департаменту комерції, і латиш Бріз.

З радянської сторони виступав адмірал Вурканов, командуючий рибальською флотилею в тому районі Атлантику, із своїм штабом.

До завдань американської делегації належало, між іншим, оглянути радянський травлер і на місці ствердити, яку рибу і якими сітками ловлять радянські рибалки. Все це було узгоджене під час зустрічей "на горі". Однак радянська делегація унеможливила виконання цієї програми, мотивуючи це тим, що через погану погоду ловля риб у визначеному дні не буде відбуватися. (Фактично погода цього дня була краща ніж в інші дні). Радянський корабель причалив самовільно на американські територіяльні води і тому зустріч відбулася не на повному морю, а в заливі між островом Марта Вайнгард та американським берегом. Американці (знову ж "для добра справи") не протестували проти того самовільного порушення їхньої морської суверенности і прийняли це як накинений їм доконаний факт. Зустріч відбувалася на радянським кораблі і радянці як господарі почали від обильного і довготривалого вгощування, в якому не останню ролю відіграла славнозвісна водка. Ясно, що про якесь оглядання рибальського траулера не могло бути й мови. Коли розмови зближалися до кінця, радянці виявили бажання оглянути американський катер. І саме тоді коли радянська делегація була зайнята огляданням катера, Кудірка скочив з радянського корабля на американський в надії, що виривається на волю. Кудірка служив на радянським кораблі радіотехніком, але останнім часом попав у неласку, бо не хотів стати сексотом і був zdeгpадований до ролі посмітюха.

Вже на початку перебування американської делегації на радянським кораблі Кудірка дав до зрозуміння американським морякам, що він буде пробувати втекти на американський катер. Американці мовчали і Кудірка сприйняв це як захохоту. Пізніше йому повелося перекинути

записку у пачці сигарет, в якій він ясно виявив свою інтенцію. Відкликаний під якимось претекстом капітан "Віджілента", командир Юстіс негайно сконтактувався зі своєю зверхньою владою, тобто Дистриктом Охорони Побережжя у Бостоні запитуючи, як має поступати у випадку втечі. В той час командант дистрикту контрадмірал В. Еліс був на хворобовій відпустці й обов'язки команданта виконував його шеф штабу, капітан Ф. Бравн. Не маючи відповідного досвіду в таких справах, а ще більше тому, щоб скинути з себе відповідальність за рішення в такому незвичайному випадку, Бравн потелефонував до свого шефа, який наказав: Утікач повинен бути негайно виданий, як дезертир. Хоч і капітани Бравн і Юстіс були іншої думки і про це натякали адміралові, він до кінця обстоював своє рішення.

Однак капітан Бравн хотів бути критий з усіх боків і повідомив про пляновану втечу централю Охорони Побережжя у Вашингтоні і просив інструкцій, що має робити. Але він не поінформував про те, що вже одержав наказ від адмірала Еліса повернути втікача. Він уважав, що рішення Вашингтону, яке б воно не було, буде респектоване. Дежурні старшини у централі звернулися за вказівками до Державного Департаменту. Не знаючи точно з ким пов'язатися, вони остаточно сконтактувалися з урядовцем СД Кілгелом, що очолював т. зв. двосторонню секцію у відділі для справ СРСР. Кілгел, щоб не брати на себе відповідальності, обмежився до поради, щоб проспективного втікача не заохочувати до втечі. Взагалі ніхто з урядовців не дав яernih вказівок кап. Бравнові, щоб справи не вирішувати на місці, але віддати її на розгляд компетентним органам влади. В таких умовах ясным залишився тільки категоричний наказ адм. Еліса, щоб видати втікача, з тим, що коли б він добровільно не схотів вернутися, застосувати супроти нього силу.

В обличчі факту, що Кудірка ніяк не хотів повернутися добровільно, капітан Юстіс, не бажаючи вживати американських моряків до тієї "брудної роботи", дозволив радянцям силою забрати свого втікача. П'ять членів залоги радянського корабля на чолі з адміралом Буркановим вдерлися до приміщення, в якому протягом шести годин перебував Кудірка. Тому, що Кудірка чинив завзятий опір, напасники побили його до втрати притомності, а шойно тоді зв'язаного винесли на свій корабель. "Операцією" керував безпосередньо агент КГБ в цивільному одязі Забела. Потім катер "Віджілент", згідно з морським звичаєм, ескортував корабель "Советская Литва" поза межі американських територіяльних вод і повернувся пізно вночі до свого порту в Нью-Бедфорді.

Як згадано, видача Кудірки викликала широкий розголос у світі. Важливу роллю в цьому відіграла преса. Причинилися до того у великій мірі також телеграми і листи до членів американського Конгресу від балтійців та інших національностей. Президент Ніксон наказав

перевести слідство, а на час його тривання завішено в службі усіх трьох причетних до справи офіцерів. Конгрес США із свого боку зарядив окреме переслухання для розгляду цієї справи.

В кінцевому висліді контрадмірал Еліс і капітан Браун одержали офіційні листи з доганою за їхню поведінку і були змушені під загрозою військового суду залишити активну службу. Командир Юстис, що діяв на основі безпосереднього наказу свого зверхника, одержав догану за даний ним дозвіл представникам чужої держави застосувати насилля на американському кораблі і був перенесений на іншу службу.

Автор книжки інформує також про дальшу долю Кудірки: суд над ним у Вільні, його мужню поставу на суді, натаврування поневолення Литви Росією і присуд на десять літ каторги.

Однією з найбільш інтересних аспектів книжки є міркування автора про те, чому цього роду трагедія була взагалі можливою. Його аргументи мають ширшу вагу і їх вартості не можна заперечити, навпаки варто розвивати їх далі до логічних висновків. Автор поставив тезу, що в зустрічі з радянцями американці не тільки дали себе заманеврувати в прикру ситуацію, але довели до власного приниження тому, що пасивно приглядалися до побиття безборонної людини на їх власному кораблі. Залога корабля і разом з нею вся американська суспільність одержали показову лекцію совetskької культури. Факти спростували наївну віру адм. Еліса, що мовляв, нічого боятися за долю Кудірки бо "вони ж не варвари". До речі варварство радянських командирів мало не довело до зламання дисципліни на американському кораблі, як це виявили зізнання членів залого, які всупереч наказові готові були до спонтанної інтервенції в обороні Кудірки, тільки, що не знайшовся ніхто з відважних, що кинув би гасло до дії. Як сказав один з членів залого: "Я був змушений кусати уста аж до крові, щоб не вибухнути. Чи ви чули колись таке, щоб американець мовчав, коли побивають безборонну людину?" В його розумінні присутні при тій "операції" американці заперечили самих себе, бо своїх найбільш шанованих принципів.

В інциденті Кудірки, як у фокусі, зосередилися і виявилися усі слабості американців у їхніх взаєминах з цього роду ворогом (а чи "приятелем"), яким є СРСР. Ті слабості виникають з трьох речей, з ігноранції, бюрократичного підходу і духа епізменту. Серед речей, в яких американці виявляють ігноранцію, є речі дуже засадничої природи. Тут належить в першу чергу нерозуміння, що у взаєминах з радянцями вони мають до діла з людьми іншої культури, для яких обов'язкові інші вартості та інші стандарти поведінки. Пересічного американця впроваджують в оману зовнішні форми, що створюють враження приналежності до того самого культурного круга. Це речі завчені і розраховані на обман. Суть совetskької системи інша. Далі — в американців недостатнє усвідомлення засадничої ворожості справжніх

радянців-комуністів до всього, що походить з демократичного світу, а особливо до його системи вартостей. Тому замість настороження та недовіря американці виявляють каригідну недбайливість і безжурність.

За політурою чемности, а навіть "сердечности" з боку радянців американці неминуче мусять зустрінутися завжди з бажанням вивести контрагента в поле, пошкодити йому, використати і скомпромітувати. Особливо побажаною для радянців прикметою контрагента є наївність і довірливість. Присутній на катері "Віджілент" латиш Бріз так підсумував свій досвід із зустрічей американців з радянцями, "... я відчував, що вони завжди витягали від Америки максимум користи, навіть у сповидно дрібних справах принципу". І далі: "Ми переговорюємо завжди в добрій вірі. Ми ніколи не ламаємо домоворення, а радянці це роблять завжди".

Другою слабкістю американців є їх бюрократична машина. Відомо, що вона не може рівнятися з радянською під оглядом масивности й засягу виконуваної контролі над людиною і суспільством. В дії радянської бюрократії, як зрештою і в усьому житті, на перший плян висувається страх. Гнані страхом представники тієї бюрократії знають, чого вони хочуть, і до досягнення поставлених їм цілей змагають вперто і послідовно. Зрівноваженням того мотиву зі сторони американців могло б бути єдино високе почуття відповідальности. За що? На те питання не всі американські бюрократи уміють відповісти задовільно. Справа Кудірки — це приклад американської бюрократії в дії, в її негативному аспекті.

Автор подає багато деталей праці тієї бюрократичної машини, яку він характеризує як "величезну, неособову, розхристану, негнучку і летаргічну". В лябіринті бюрократичної сітки, серед повені телефонічних розмов не знайшлася ні одна людина, яка поставила б собі просте питання, про що насправді йшлося у випадку з Кудіркою і хто є компетентний полагодити справу. У висліді долю Кудірки припечатав наказ контрадмірала Еліса, виданий бездумно і механічно при доброму обіді. Як він пізніше пояснював, йому навіть на думку не прийшло, що справа може мати якісь політичні і міжнародно-правні імплікації. Він не усвідомлював того, що переступив межі своєї компетенції.

Третьою кулею в носі американців, що перешкоджає їм ефективно діяти при зустрічах з представниками СРСР це дух епізменту (примирливости), дух фальшивої чемности, бажання нічим не вразити своїх контрагентів. Вони стараються замкати очі на дрібні (в їх переконанні) порушення домовлень та правил гри в ім'я успіху в головному (знову ж у їх переконанні), тобто у справі вдержання поправних взаємних стосунків. Так у зустрічах з радянцями навіть відомий культ успіху американців обертається проти них й у висліді замість успіху приходить невдача.

Тому американська делегація не протестувала і не вернулася

додому, коли замість зустрічі на кораблі "Боевая Слава" на повному морі, як договорено і заплановано, "Советская Литва" запливла на американські територіяльні води. У висліді зустріч відбулася, але американці не побачили радянських травлерів в акції ловлення риби і вернулися, не досягнувши нічого. Натомість комуністи осягнули свою мету. При найближчій нагоді цілу забаву можна буде повторити, починаючи від затяжних переговорів аж до ударемнення виконання домовлення. І так в безконечність.

Цей приклад віддзеркалює тактику Москви у всіх справах, бо як і личить в централізованій "соціалістичній" державі пляни і моделі поведінки й дії розробляються центрально.

Трагічна доля Кудірки не залишилася без деяких позитивних наслідків для справи, в яку вірив Кудірка. Це передусім незвичайне зрушення американської публічної опінії. Досить пригадати, що видача Кудірки викликала сильнішу реакцію публічної опінії США, ніж далеко більша трагедія видачі тисячів "перемішених осіб" в руки сталінських опрiчників після закінчення Другої світової війни. Тоді сотні людей покінчило самогубством. Справа Кудірки кидає отже світло на проблему зрушення публічної опінії в демократичних країнах, а особливо в США. Це лекція, якої не слід забувати усім екзильним групам поневолених народів.

Для американців ця лекція стала ще одним причинком, що говорить про потребу ревізії традиційного американського прагматизму в політиці й особливо у взаєминах з СРСР. Не короткозорий "прагматизм" хвилевих користей і не настанова на уступки в ділянці інтересів і принципів, але реалітети ідеологічної боротьби повинні бути поставлені в основу контактів з представниками советського режиму.

Міжнародна хроніка

Р.К.

■

Президент Міжнародного ПЕН-Клубу В. С. Пречетт і відомі письменники А. Дж. Аер, Роберт Бірлі, Ден Джейкобсон, Дж. Б. Прістлі й А. Сіллітов написали листа в обороні Валентина Мороза, що був надрукований в англійській газеті *Таймс* 24 січня 1975 р. Покликаючися на статтю Зінаїди Франко з *Літературної України* (п. н. "Без вас обійдемося" 26 листопада 1974) із ствердженням, що "...ті, які виносили В. Морозові досить суворий вирок, і що тим керувались, і ті, які бачили в цьому вирокі гірку і болісну необхідність, і ті, які щиро вболіваючи за нього, сподівались, що пересторога буде сприйнята ним як поштовх для переоцінки його надто крайніх переконань...", письменники з ПЕН-Клубу зробили висновок, що всупереч заявам радянських дипломатів в Англії (наприклад, лист В. Семенова у лондонському *Таймс*-і з 3 грудня 1974 р.) Мороз ув'язнений саме за свої переконання. В опублікованій заяві письменники закликають уряд СРСР звільнити В. Мороза і дозволити виїхати йому на Захід.

■

Місячний журнал американських профспілок *Фрі Трейд Юніон Ньюс* надрукував у числі за грудень 1974 р. статтю українського студента, члена Комітету оборони Валентина Мороза з Вашингтону, Андрія Міхняка, п. н. "Тортури над Валентином Морозом". У статті поданий огляд "справи" Мороза від першого суду в 1965 році до другого арешту 1970 року, про його голодівку і міжнародні заклики рятувати життя історика й публіциста. Міхняк закінчує статтю апелем боронити людину, яка відважилася протиставитися силі советського державного апарату.

■

Бритійський публіцист Бернард Левін надрукував статтю у лондонській газеті *Таймс* з 12 лютого 1975 п. н. "Говорячи про недозволене в Москві". Левін сугерував, щоб британський прем'єр Вільсон заторкнув під час своїх розмов у Москві також справу політичних в'язнів, зокрема Буковського, Глузмана, Мороза і Кузнєцова.

■

У норвезькій газеті *Дарбладет* з 12 грудня 1974 була надрукована стаття професора соціології в Осльо, Джон Вогта п. н. "Відкритий лист у невідоме". Започаткована стаття словами: "Те, про що говоритиму тут, це розповідь про трьох українських письменників. Більшість моїх шановних читачів зустрінеться перший раз з їхніми прізвищами. Це: Валентин Мороз, Вячеслав Чорновіл і Іван Дзюба..." Вогт подає огляд діяльності українських дисидентів і реакції режиму на їхні виступи.

■

Паризька газета *Ль' Арор* з 26 січня 1975 р. подала довшу вістку про долю кібернетика з Києва Леоніда Плюща, який карасться тепер у трагічних умовах у психіатричній спецлікарні у місті Дніпропетровському.

■

У Франції створено спеціальний міжнародний комітет математиків в обороні Юрія Шихановича і Леоніда Плюща. Шихановича звільнено з ув'язнення, а Плющ далі знаходиться в "лікарні". Після звільнення Шихановича комітет переіменував себе на "Міжнародний Комітет Математиків в обороні Леоніда Плюща". Комітет випускає неперіодичні бюлетені з інформаціями про виступи в обороні Плюща, листи, телеграми і заяви солідарності. З комітетом співпрацює понад 80 відомих математиків з різних країн Заходу й Азії.

■

Комуністичний китайський пресовий бюлетень *Шинга Віклі*, який появляється в Гонг-Конгу, надрукував 21 жовтня 1974 р. більшу статтю п. н. "Радянська ревізійністична політика національного поневолення зустрічає опір на Україні". В статті сказано: Кліка радянських ревізійністичних ренегатів, зодягнувши шати колишніх царів, продовжує великоросійську шовіністичну політику національної дискримінації та поярмлення українського народу. Це викликає все глибші й ширші вияви незадоволення та впертий спротив... Але там, де існує гніт, там також існує й опір. Великоросійська шовіністична політика національного поневолення, що її проводить кліка Брежнева на Україні, викликала сильне незадоволення та все сильніший опір українського народу. У відкритому листі до московської газети *Правада* два українські шахтарі запитували радянських ревізійністів при владі про те, чи вони вважають, що настав час остаточної русифікації українців, та чи "українська мова повинна розвиватися чи зникати"?

■

Югославський режим закрив у лютому 1975 року дисидентський журнал *Праксіс*. Журнал проіснував 11 років і появлявся два рази в місяць, друкуючи часто на своїх сторінках критичні у відношенні до офіційної політики режиму Тіта статті. Не зважаючи на те, що журнал виходив у своїх виступах з соціалістичних позицій, Ліга Комуністів Югославії вбачала в писаннях журналу "підривну силу". До журналу дописували переважно професори університетів у Загребі, Београді й Люблянці. В останньому випуску журналу появилася довша стаття Добрика Кошіча про обмеження творчої свободи в Югославії. Одночасно з кампанією проти групи *Праксіс* югославський суд засудив з кінцем лютого 1975 року під тиском режиму відомого югославського публіциста Михайла Михайлова на 7 років тюрми за його гострі критичні виступи проти СРСР (він сам російського походження) і за його статті про становище в Югославії, публіковані в газеті *Нью-Йорк Таймс* та в журналі *Посев*.

■

В лютому 1974 відбувся 10 конгрес Четвертого Інтернаціоналу (троцькістів), а в грудні 1974 опубліковано постанови обох фракцій цієї організації. В розділі про Радянський Союз і Східню Європу знаходимо таку оцінку національного питання: "В Радянському Союзі, де майже половина населення складається з неросіян, національне питання далі становить глибоку й вибухову контроверсію, як про це свідчать заворушення 1972 року в Литві. Національні рухи в СРСР репрезентовані націями, які знаходяться на різних стадіях розвитку, які мають глибоко окремішне минуле й виступають з різними вимогами..."

На Україні і в балтицьких республіках (найбільш заавансовані з неросійських республік) проявився в останньому десятиріччі зріст сильної опозиції серед сільсько-господарських й індустріяльних робітників... Вимога самовизначення для неросійських народів, а зокрема вимога створення самостійної соціалістичної України є демократичною вимогою, яку повинні підтримувати всі революційні соціалісти..."

■

31-ий випуск московської *Хроніки текущих событий* з 17 травня 1974 року опублікував секретний документ прокуратури Узбекської РСР, адресований до голови КГБ при Раді Міністрів Узбекистану, генерал-поручника Кисельова, датований днем 8 лютого 1968. В документі подані цифри насильно вивезених з Криму татар, як і цифри, скільки їх загинуло від 1 січня 1945 р. до 1 січня 1946 р. ("померло 13 183 людей, в тому числі 2 562 чоловіків, 4 525 жінок, 6 096 дітей до 16 року життя")



Американський сенатор Генрі Джексон опублікував 25 лютого 1975 року заяву в справі арештованого в СРСР українського баптиста Григорія Вінса. В заяві сказано: "Його (Вінса) трагічна доля є прикрою пригадкою про те, що атмосфера детанту не стримує радянського режиму від кампанії проти релігійних й інтелектуальних дисидентів, як також проти дисидентів серед національних меншостей в СРСР.

Есей-Заповіт Олесь Бердника

Згідно з повідомленням Української Інформаційної Служби "Смолоскип", вона одержала з України текст есею-заповіту Олесь Бердника "Золоті Ворота", що був проголошений автором у листопаді 1973 року і поширений потому в українському самвидаві.

Есей "Золоті Ворота" має кільканадцять сторінок машинопису з присвятою автора "Зоряним братам, грядущій громаді свободи, вільним духам всесвіту з любов'ю, автор" і складається з таких розділів: Вступ; Заповіт: Повстання, Золоті Ворота Всесвіту, Легіону богів, Що таке людина?, Необхідність Зоряного Братерства, Пунктир грядущого (Заповіт), Заповіт зоряним Братам, Заповіт Матері, Заповіт Дітям (Хартія Свободи), Заповіт людям землі, Заповіт Україні.

Моттом до Заповіту О. Бердника є уривок з вірша Т. Шевченка "Молю, ридуючи, пошли, подай душі убогій силу".

Олесь Бердник один з найталановитіших і найбільш творчих сучасних українських письменників народився на Херсонщині в 1927 році. Брав участь в рядах Червоної армії в часі Другої світової війни. Після війни навчався в Театральній студії ім. І. Франка в Києві та працював актором у різних театрах України. В 1949-1955 роках був на засланні на Далекому Сході і в Казахстані. Повернувшись на Україну, друкував свої твори в періодичній пресі. Автор 17 книжок, серед яких такі відомі твори — Серце всесвіту (1962), Сини Світовида (1963), Діти безмежжя (1964), Чаша Амріти (1968), Окоцвіт (1970), Зоряний Корсар (1971). Два останні твори після появи були заборонені і зняті з обігу. Після цього О. Бердник зазнав переслідувань і цькувань в пресі і на засіданнях СПУ. Режимні письменники закидали йому "ідеалізм, містику і проповіді месіянства української нації", що й було причиною виключення О. Бердника зі Спілки Письменників України.

Нижче подані вступ і заключна частина есею-заповіту "Золоті Ворота" — Пунктир грядущого — заповіт, в якій є повний текст "Хартії Свободи".

*"ЗОРЯНИМ БРАТАМ, ГРЯДУЩІЙ ГРОМАДІ СВО-
БОДИ, ВІЛЬНИМ ДУХАМ ВСЕСВІТУ З ЛЮБОВ'Ю —
Автор*

УЖЕ БІЛЯ ПОРОГУ СТОЮ. УЖЕ ЧУТИ ХОДУ МОЮ. УЖЕ ЧУТИ ПОКЛИК МІЙ. І СТЯГ МІЙ ОБІЙШОВ ПОЛЕ БОЮ. І КРАЩІ ВОЇНИ ПОРАНЕНІ ВОРОЖОЮ РУКОЮ. АЛЕ ЧОМУ Ж ВИ МОВЧИТЕ, "ЗНАЮЧІ"? ЧОМУ ЗАКРИЛИСЬ ПИЛОМ КНИГ ВІД ПОЛЯ БИТВИ? НЕ ГОДИТЬСЯ МАТИ ЗБРОЮ, СИДЯЧИ В М'ЯКОМУ КРИСЛІ. ТОЙ ВОЇН, ХТО ПІДНЯВ МЕЧ ДЛЯ ПОЄДИНКУ З ВОРОГОМ.

Маємо видимість міцності й обширності темних побудов. Але які підвали темряви? Ветха свідомість з її всіма наслідками. Багато нагромаджень соціальних, політичних і морально-етичних спорудила пітьма. Але не злякаємось уявної непоборності. Як сніг під променем Сонця, так розтануть всі накопичення Темряви під бурхливим потоком нових Вогнів.

Тому не побоїмося уже сьогодні здійснювати нові основи життя. І в першу чергу здійснювати в св і д о м о с т і .

ХАЙ НІЩО НЕ ЗБЕНТЕЖИТЬ ВПЕВНЕНОЇ ХОДИ ПОДВИГУ. ТАК, ВИ ПОЧУЄТЕ — ВСЕ ПРОТИ ВАС І ВСІ ПРОТИ ВАС. ХТО Ж ВИ? ЗЕМЛЯ НІКОЛИ ДОБРОВІЛЬНО НЕ ПРИЙМАЛА ВОГОНЬ. АЛЕ ВОГОНЬ ТВОРИТЬ ЖИТТЯ. І, ВІДКИДАЮЧИ ВОГОНЬ, ЯК ПЕРВОЗДАННУ СУТЬ, ЗЕМЛЯ РОЗКЛАЛАСЬ БИ, НЕ МАЮЧИ ЙОГО ЖЕРТВЕННОЇ БЛАГОДАТІ.

ТАК, ВСЕ ЗЕМНЕ СУПРОТИ НАС. АЛЕ З НАМИ ЗОРЯНЕ БРАТЕРСТВО. З НАМИ КОСМІЧНИЙ МАГНІТ. ТОМУ СМІЛИВО СТУПАЄМО. І НЕ ВІДДАМО ТЕМРЯВІ ЖОДНОЇ П'ЯДІ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ СПІРАЛІ...

*Пунктир грядущого
(Заповіт)*

Мій Друже!

Люди звикли, щоб їм все розкладали по полицках. Але Зоряним Братам непотрібна віршовочка, на якій їх би вели до Істини. Вони — Діти Свободи, і досить їм клича, щоб вони ринулися у Небо Любові.

Тому я завершую свої замітки Заповітом, де проведу ледь

помітний пунктир стежки, що, на мою думку, має привести до звільнення Духу Людства.

Чому я називаю це Заповітом? Бо Ти знаєш складність нинішньої ситуації, в якій може трапитися негадано все, що завгодно: передчасна смерть, реакція Темряви, довга розлука.

Цей лист і є моїм заповітом рідним душам, Грядущим Людям Землі.

Заповіт Зоряним Братам

Вітаю Вас, Друзі Сонячні!

В безодні віків ми зустрічаємося душами і серцями, щоб виконати Древній Заповіт Великої Матері — об'єднати Світи Полум'ям Любові, винести наш багатотраждальний, закривавлений світ з прірви безвиході.

Ми вступаємо у Останній Бій супроти Сил Небуття. Тисячоліттями Темрява привчала розум Людини до ідеї мізерності і безсилля. Ви, Зоряні Брати, відкинете відчуття страху і непевності, бо знаєте, що ВАС ЧЕКАЄ СВІТОНОСНЕ ЖИТТЯ ВІЧНОСТІ.

І болі, й сум, і падіння і піднесення тчуть багатобарвне вбрання Духу. Не бійтеся ударів і втрат — все трансформується в світоносну райдугу Радості в Світлиці Сонця.

Прийміть кілька дружніх слів Любові перед розлукою, хай вони стануть Зернятками, що зростять чарівне Дерево грядущої Зустрічі в Материнському Краю Казки.

Перше слово: І найміцніші земні мечі ламаються. Вирощуйте невламний Меч Духу.

Друге слово: Найгучніші громи затихають. Тиша Вічності панує у Нескінченості. Двері до Рідної Хати відкриваються в Тиші.

Третє слово: Не чекайте відкриттів та істин від богів чи апологетів. Все суджене Вам дане Великою Матір'ю з правіку.

Четверте слово: Один крок назустріч Темряві — вічність рабства. Один крок до Світла — нескінченість Свободи. Компромісу з Питьмою нема, є лише рабство у Питьми.

П'яте слово: Не шукайте "методів" досягнення і рецептів "свободи". ВИ ВІЛЬНІ, і ніколи не були у рабстві. Рабство — лише сон духу, навіяний програмою тисячоліть.

Шосте слово: Йдучи до омріяного Царства Свободи, не кидайте в неволі нічого рідного і прекрасного — це ваші друзі, це ви самі, розділені марою множимості. Вся Природа з трепетом чекає Преображення, і його принесе Зоряне Братерство.

Сьоме слово: Не бійтеся смерті. Життя нескінченне. Той, хто

дав Життя, не одніме його. Той, хто послав нас, чекає. Той, хто благословив на Бій з Темрявою, приготував Свято для Переможців.

Запам'ятайте: Перемога суджена! Меч Духу освячений Самою Великою Матір'ю Світу і йому належить поразити Звіря Птьми і Роз'єднання.

Мати Світу чекає Переможців!

Заповіт Матері

Мамо, найдорожча земна Жінко!

Ти, котра стала стежкою для мого духу з світу незримого у світи земних мандрів,

Ти, котра віддала свою любов, кров, плоть і найкращі роки життя, щоб виростити з безпомічного дитяти мислячу істоту, здатну до творчості й боротьби,

Ти, котра принизила себе, щоб возвеличити Сина,

Ти, котра перебрела море сліз і муки, щоб утримати розіп'ятого Сина над поверхнею океану смерті, —

Найглибша любов серця — Тобі! — ось мій Заповіт.

Ти оберігаєш спокій земного тіла і тремтиш за життя своєї дитини — це прекрасно!

Але ТА МАТИ, відображенням якої Ти є, ласкаво говорить:

— Витри сльози! Велика радість суджена для всіх, хто пройшов Світи Голгофи! Всі Матері і всі Сини зійдуться незабаром на Свято Любові! Жодна сльозина Твоя не пропаде безслідно, а виростить чарівні Квіти Казки! Благо Тобі!

Мамо! Що нам ці темні стежини земного життя? Світоносне Безмежжя — наша стежина! Ось мій Заповіт — вір мені!

І коли Тобі скажуть, що Сина немає — не вір! Я стою поруч і усміхаюся з любов'ю. Ось мій Заповіт!

Прийдуть нові покоління і запалять нові вогні. І Темрява не втримається під зливою полум'яною. І в тих вогнях будуть наші серця, Мамо!

Ось мій Заповіт!

Заповіт Дітям

Вітаю вас, Кохані!

Ви поспішаєте в Світ Муки і Роз'єднання. Ви одягаєтесь у панцир плоти і страждання. Ви лишили позаду Край Свободи, щоб здійснити Велику Містерію Буття на тяжкій Землі. Ви забули про космічні простори Свободи, але не жахайтесь: Зоряне Братерство стало на чатах Нової історії і проведе вас до омріяного Краю Радості. Вам, Діти, належить стати воїнами Братерства, його

творцями, його ентузіастами. Що може бути прекрасніше — здійснювати Заповіт Матері Світу?

Ось пунктир Хартії Свободи, під крилами якої ви будете втілювати в життя найдерзновенніші мрії всіх віків і народів.

Хартія Свободи

1. Світ єдиний і неподільний. В корені його — Любов.
 2. Життя світоносне. Тому воно священне.
 3. Не все — для Людини, а Людина — для всього. Вона — старший Брат флори і фауни, і їй належить вивести всю біосферу до висот Розуму й Духу.
 4. Вся думка Людини, якщо вона не полонить і сковує думку іншої мислячої істоти — суверенна. Всяке почуття, якщо воно не приводить до рабства інших істот — суверенне. Всяке слово, якщо воно несе в собі зерна Любові — священне. Всяка дія, яка веде до свободи тіла, духу, серця і розуму — священна.
 5. Свобода волі мислячої істоти — непорушний закон Космічного Права.
 6. Поняття Матері, як найглибшого вияву Жертви Буття — священне. Культ Матері — промінь Грядущого. Пам'ятайте, Діти!
 7. Зоряне Братерство Хартією Свободи проголошує Еру Космічного Народження Людства.
- Нескінченість Життя, Нескінченість Подвигу, Нескінченість Творчості, Нескінченість Пізнання, Нескінченість Любові, Невичерпність Тайни, Нездоланність Радості!

Заповіт Людям Землі

Люди Землі!

Я народився серед вас, жив, навчався у ваших школах, мислив вашими словами, ідеями, дихав повітрям вашої планети. Я став сином людським. Довго, дуже довго я намагався збагнути ваші ідеали, ваші прагнення, щоб віднайти прийнятний для людства шлях до вселенської спів'єдності. І ось — замикається коло, що вичерпало доцільність дальшого терпіння, бо Милосердя Любові, хоч і невичерпне, проте тримається на вищій доцільності. Нині Час терпіння Любові для Землі завершується, Планета зобов'язана дати плід.

Зоряне Братерство простягає руку рятунку: хто почує, хто збагне — той ввійде у Нове Буття.

Прийдіть, мужні, безстрашні, захоплені, закохані! Прийдіть, нездолені, шукачі небувалого, відкинуті, забуті, втомлені безглуздістю рутинного життя! Прийдіть, мрійники і повстанці!

Створимо Незламне Кільце Зоряного Братерства у незмірності наших сердець! Сійте чисті зерна Нового Світу у поле душі, а не в лабіринти соціальних структур.

Збирайтеся в політ. Наш вирій — понад хаосом цього світу. Кличте вільних від мізерії повсякдення, кличте їх не в пастки соціальних, політичних чи релігійних формул, — кличте їх у Нескінченість Неба Свободи, яке нам відкриває Велика Мати Світу.

Знаю — страшно, незвично, незбагнено. Ворог навчив думати по-земному, говорити по-земному. Треба стати НАД СОБОЮ, спопелити нікчемну земну логіку вогнем прагнення до Абсолютної Свободи.

Ви боїтеся смерті? Її НЕМА. То вигадка жреців та позитивістів. І релігії й заперечення релігій породжені марою смерті. Я кажу вам — розрубайте в психіці, в свідомості кровню мару, покривало древнього Дракона — Смерть. Ви вічні, невмирущі, безперервні, — лише забули про це у далеких мандрах серед мороку.

Пора повернутися до Батьківської Хати. Чуєте, Браття?

Ви вже не діти, Люди Землі. Якщо й тепер ви відкинете ідею Зоряного Братерства, вся вага історичної кари бумерангом обрушиться на планету. Ви боялися Страшного Суду, який має прийти з "неба"? Той Суд у вашому серці. **ВИБИРАЙТЕ!**

Мати Світу відкриває браму до Нової Світлиці, але туди не ввійде земна мерзнота. Хто побачить ту браму, хто піде на Останній Поклик Любові — той від Світла. Хто одвернеться — залишиться у одвічному мороці.

Що ще може зробити для вас Любов, Люди Землі?

Так просто. Так просто зробити вибір, доки ще світить сонце, доки Серце Великої Матері відкрите.

Зоряне Братерство об'єднує душі в Блакитний Легіон Свободи. Де ви, Брати! Озовіться!

Заповіт Україні

Мое останнє слово Матері-Україні, моїй земній колісці.

Я звертаюся до України, а бачу в уяві всіх Матерів Землі: Матір-Грузію, Матір-Росію, Матір-Латвію, Матір-Білорусію, Матір-Францію, Матір-Індію, всіх, всіх, всіх прекрасних матерів народів планети. Ви у моєму серці творите чарівний образ Великої Матері Всесвіту! Благо Вам!

Мамо-Україно!

Дякую Тобі за руки ласкаві, котрі пестили мою душу, і за серце Твоє незміряне, котре напоїло мене з джерела мудрості, вірності, краси й пісенності.

Дякую Тобі за те, що Ти дозволила мені стати одним з Твоїх

Синів, спадкоємців Лицарства Безсмертної Січі. Благо Тобі!

Мамо, неймовірно тяжкі Твої шляхи, але Ти вийшла крізь хащі ворожнечі і насилля до вселенського обрію самоствердження і владно заявила про свою невмирущість! Ти ніколи не вмреш, Мамо, бо маєш в глибині народного серця Корінь Вічності, який тягнеться у нескінченність Буття.

Ось мій Заповіт Тобі, Мамо-Україно.

Бережи СЛОВО-ЛОГОС, бо Воно — Подих Великої Матері, і, втративши Його, Твої сини щезають в безодні Небуття!

Бережи душу Дітей Твоїх, постав на сторожі біля них не друковане слово, яке можна затьмарити і перекрутити, — постав на сторожі коло них ЗОРЯНЕ СЛОВО — ПЕКУЧУ СОВІСТЬ, щоб вона переслідувала їх і вдень і вночі, якщо вони забудуть любов до Тебе!

Твоє майбуття — у вінку вільних Народів, у непорушнім братерстві Націй Планет. Але не держави, не економічні формації визначають шляхи Твої і Твоїх сестер, а Вільна Духовна Громада Народів.

Грядуща Хартія Свободи на чільне місце поставить Любов. Ти не забудеш, Мамо, цього Заповіту?

Любов і Свобода — лише цією стежкою проведе Зоряне Братерство людей Землі до Нового Світу!

Воскресни, Мамо!

Пора ткати зоряне покривало Нового Буття. Світ чекає. Чекають далекі зорі. Дерева і квіти мріють про людей світлих і чистих, котрі мають прийти. Чути дзвони Небувалої Епохи — Епохи Великого Всеоб'єднання Суцього.

Мамо-Україно! Дай мені стати порогом до Твоєї Нової Хати!

Я йду, йде все Зоряне Братерство по Новій, Небувалій Стежині!

Воскресни, Мамо!

Хай буде Так!

Листопад, 1973, Київ

Олесь Бердник”.

До проблеми Українського Музею

Українську еміграційну спільноту, яка має за собою таке поважне досягнення як створення українського наукового осередку при Гарвардському Університеті, можна б уважати настільки культурно зрілою, що здавалося б непотрібним започатковувати довгі дискусії про конечність і невідкладність зорганізування Українського Музею. Але чи оправданий такий оптимізм?

Ось вже незабаром мине два роки, як перестав існувати Український Музей в Нью-Йорку (див. "Повідомлення Союзу Українок Америки", *Свобода*, 8 грудня 1973). Однак, зважаючи на реакцію громадянства і преси, ця подія не викликала належного зацікавлення чи стурбування. Але справа сьогодні не в тому, щоб наново "воскресити" цей музей. Йдеться про те, що при цій нагоді варто розглянути основніше проблему Українського Музею в майбутньому і збагнути, чи така наша інституція повинна існувати. Можливо, що це навіть добре, що історія з Українським Музеєм в Інституті Америки закінчилася, бо інакше ми далі обманювали б себе вірою, що маємо такий музей, коли в суті речі цей музей ніколи не був на належному професійному рівні і не виконував задовільно своєї ролі.

Якщо українська спільнота не виявить потрібного розуміння і не піддержить зусиль для зорганізування Українського Музею, то мусить бути свідомо цього, що випускає з рук чи не останню нагоду створити бастион української культури — Український Музей. Не добавачючи конечности такого музею і завдання, яке цей музей міг би виконувати, українська громада ясно і непомильно вказує на свою повну байдужість до проблем збереження і плекання не тільки наших культурних надбань і пам'яток, але також байдужість до збереження нашої власної національної ідентичности.

Головна роль у створенні такого музею виявлялася б у тому, що він був би чи не найкращим і найбільш ефективним засобом в поборюванні асиміляційного процесу. Іншими словами — музей є конечний для нас самих, для нашого національного самозбереження. Однак, якщо потреба нашого національно-культурного самозбереження не є для нас самозрозумілою, тоді ми може і заслуговуємо на таку, а не інакшу долю.

Другим рівнорядно важливим завданням Українського Музею було б стати авторитетним джерелом інформацій про українську

культуру і українську духовість та пропагувати їх серед чужинців. Для здійснення цієї ролі музей мусить базуватися на загально прийнятих тепер засадах музейництва, щоб таким способом стати поважним чинником не тільки в нашому національному бутті, але також об'єктом уваги і зацікавлення інших подібних американських інституцій і ширшої іншомовної публіки взагалі.

Пристаючи до більш конкретних заходів в організації Українського Музею, треба висловити сугестію, що варто б покликати до життя компетентну комісію (ряду директорів?), завданням якої було б оформити юридичне становище музею та опрацювати проект початкового бюджету, а також кошти дальшого щорічного удержання. Запропонована Комісія повинна б розглянути між іншим проблему виведення звільнення від податків (з чого користають усі культурно-освітні організації й інституції у США і що може бути згодом необхідним у збірці фондів приватних як і федеральних, штатних чи міських), зайнятися приготуванням списку професійного персоналу для майбутньої співпраці в окремих ділянках музейної програми, а також проаналізувати і зважити можливість офіційної співпраці-зв'язку з українським науковим осередком при Гарвардському Університеті.

Щойно по успішній розв'язці вищезгаданих і інших проблем комісія (і громадянство) матиме необхідні дані до накреслення дальшого плану дії, наприклад, чи фінансовою базою має бути постійний фонд чи щорічна збірка. Підписаний пропонує постійний фонд, який забезпечив би безперервне існування музею, що буде дуже важливим при пізнішій акредитації музею в АМА (Американська Асоціація Музеїв).

Цих кілька сугестій треба розглядати, як накреслення перших кроків до реалізації ідеї створення музею. Насвітлення окремих стосовних проблем, як наприклад, організації музею-приміщення, справи статуту, програми, фондів іт.п. — вимагає глибшої аналізи, що виходить поза межі цього коментаря.

Зенон Фецак

Виставка української мисткині з Швейцарії

В неділю 8 грудня 1974 року українці Нью-Йорку й околиць мали змогу познайомитися з малярською творчістю Христини Зелінської, що її виставка була влаштована в Літературно-Мистецькому Клубі.

Христина Зелінська живе і працює у Цюріху у Швейцарії. Здобувши початки професійної освіти в Українській Мистецькій

Студії у Філядельфії, вона продовжувала студії в Мурському Коледжі Мистецтва. Пізніше виїхала на дальші студії до Європи і закінчила їх дипломом у Малярській Школі в Базелі.

Ньюйоркська виставка відзначалася високою якістю. Картини виконано різними технічними засобами. Частина з них, це — коляжі, деякі — мальовані казеїною, інші ж виконані шовкодруком ("сілк-скрінг"). Приблизно четвертину становили рисунки олівцем. Було також декілька акварель.

Більшість експонатів (крім рисунків) виявляють зосереджену працю над ефектами відділювання фарб. Мисткиня вміло студіює ці ефекти у різних зіставленнях: раз ми бачимо одну фарбу поруч другої, то знов одну фарбу серед інших. Вона використовує неутральний квадрат, який служить їй наче сценою, на якій фарби грають свої ролі. Енергія і рух кольорів — феноменальні, хоч в той же самий час вони — дуже контрольовані й продумані.

Христина Зелінська цікавиться не тільки малярством. Вона має також глибоке знання графічного рисування, яке й з'ясовує факт, чому інколи в неї виступають виразно поліграфічні елементи, друкарські шрифти, частини літер, подеколи тільки натяки на них. Насправді, це саме контрасти між суворими лініями літер і хвилястими формами дозволяють відчутти гумор авторки і перспективу.

У серії коляжів п.н. "Стан і гідність" Христина Зелінська використовує повірізувані з журналів кольорові фотографії модельок, як головну частину картини. Сьогоднішня жіноча мода — це щось завжди актуальне. Виведені Зелінською обличчя сучасних жінок в оточенні кольорових форм становлять єдність і вказують на джерело надхнення мисткині і розвиток її думки.

Друга серія коляжів під назвою "Чотири боки куба, теплий-зимний", що в них застосовано ту ж саму методику, не викликають глибшого враження. Вирізані з журналів обличчя не мають активного зв'язку з рештою картини. Замість одноцільного коляжу картина викликає враження механічного накладування одного матеріалу на інший.

Казеїнова техніка Зелінської ("Чотири боки куба") впевнена і цікаво розвинена. Треба шкодувати, що ці студії, виконані технікою шовко-друкування, авторці технічно не вдалися. Згадана техніка дуже добра для відтворення кольорів і варто було б побачити більше виконаних нею творів.

Я відвідала виставку тричі. На жаль, глядачів було небагато, а шкода, бо ж українській громаді було б цікаво й корисно познайомитися ближче з творчістю сучасної талановитої української мисткині.

Ілона Сочинська-Шиприкевич

Регіональні аспекти економіки СРСР

THE SOVIET ECONOMY IN REGIONAL PERSPECTIVE. Edited by V. N. Bandera and Z. L. Melnyk (New York — London, 1973), 352 pp. (Praeger Special Studies in International Economics and Development).

РАДЯНСЬКА ЕКОНОМІКА В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ. За редакцією В. Н. Бандери і З. Л. Мельника (Нью-Йорк — Лондон, 1973), 352 стор.

Редактори цієї книги пишуть правильно в передмові, що кваліфікований читач англомовного світу одержує тут вперше солідну колективну працю про регіональні аспекти економіки СРСР, а іншими словами, за нашим розумінням, про різні фази та форми жорстокої експлуатації Москвою ресурсів окремих республік і районів для імперіялістичних цілей.

Особлива заслуга книги в тому, що вона презентує факти звихненої радянської економіки в манері та формі, які є прийняті в наукових колах Заходу. Справа в тому, що на кін дії вийшли тепер наші вчені, які мали змогу закінчити свою високу освіту вже в США, які засвоїли методологічні та аналітичні методи і засоби американської науки (суспільного сектора). Окремі розділи книги дають широкий перекрій діяльності радянського апарату в різних ділянках народного господарства СРСР та УРСР. Тут ми маємо матеріали, що насвітлюють цілий СРСР та дають узагальнені приклади [статистичну ілюстрацію] щодо різних республік (праці Гертруди Шроєдер, Роберта Єнзена, Олександра Вороняка, Ганса-Юргена Вагенера, Ф. Дагласа-Гвайтгавза), маємо працю, що концентрується на вивченні методів експлуатації на прикладі лише однієї республіки — України (З. Лев Мельник), ряд праць заторкує питання радянської теорії та практики регіонального розподілу ресурсів в загальному аспекті та подає тільки епізодичні приклади (В. Голубничий, І. С. Коропецький, В. Н. Бандера, О. Зінам, Марта Трофименко). Процедуру приймання рішень (decision making) та процеси перманентної гальванізації централістичних апетитів у СРСР насвітлюють праці С. А. Біллона та Ф. Е. Яка-Гамільтона.

У згаданих статтях-розділах читач знайде унікальну, а водночас висегреговану та впорядковану інформацію щодо територіяльного та зрізничованого розподілу інвестицій (капіталовкладень), консумпції населення, його доходів (реальної зарплати), згори накиненої спеціалізації продукції промисловості чи сільського господарства, редистри-

буші податків і т. п. Вдумливу критику ідеологічно-теоретичних заłoженъ радянської економічної політики (а зокрема льокації промисловости) знаходимо в блискучій праці В. Голубничого, при чому він нас знайомить із поглядами таких радянських режимних економістів як І. Г. Фейгіна, А. Е. Пробста, В. В. Новожилова, Н. Н. Некрасова. Також праці Г. Шроедер, Р. Єнзена та Ф. Дагласа Гвайтгавза, що аналізують по черзі нерівності в життєвому стандарті окремих республік у розподілі капіталовкладень, у цінах на сільсько-господарські продукти, і врешті перекидання працеспособного населення з одного району в другий мають велику переконливу вимову.

На окреме признання заслугоує дбайливий підбір численних джерел у статтях усіх авторів. У книзі, залежно від інклінації авторів, ми маємо посилання на маркантні аналітичні праці американських дослідників, зокрема таких як Франклін Д. Гольцман, Леон М. Герман, Йосиф Берлінер, Олег Гоефдінг, Гарвей Перлов, М. Спульбер, А. Ерліх; інші автори (наприклад, Голубничий, Гамільтон, Вороняк, Трофименко, Гвайтгавз) посилаються здебільша на статті в російських, радянських виданнях, знаходимо теж у деяких працях (Коропецький, Зінам) посилання на студії і польських радянологів [Збігнев Бжезінський, Й. Вільчинський, Казімір Дзевонський, Тадей Мржиглод, М. Марчевський]. Між тим, цитати є важливим показником у статистиці дослідної роботи: існують спеціальні реферативні видання (на Заході і в СРСР), які скрупулятно підраховують як часто та як довго приводяться в літературі окремі джерела? Із рецензованої нами книги як, до речі, і з інших подібних видань, бачимо ясно, яку значенну роль у розкритті аномалій та перверсій радянської економічної системи відіграли і сьогодні відіграють праці саме *єврейських* та *польських* дослідників. Очевидно найприємніше вражають нас посилання на українські джерела чи то радянські (як найважливіші), чи емігрантські; проте у більшому об'ємі такі посилання приведені у розділах лише двох авторів — З. Л. Мельника та В. Н. Бандери.

Якщо мова про використані джерела, то видається нам, буде корисним, коли в майбутніх студіях автори познайомляться теж із західноєвропейською новою літературою із даної теми. Цілий ряд німецьких чи англійських спеціальних інститутів досліджує проблематику СРСР, такі інститути є і в інших країнах (Австрія, Франція), їхня друкована продукція є значна і цінна, вона доповнює публікації американських дослідних установ. Європейські автори не бояться іти в глибину проблеми, дають сміливі коментарі, не уникають прогноз, і взагалі вносять широку перспективу в картину дослідження. Треба ще додати, що також при Головній Квартирі НАТО у Брюсселі працює дослідний центр, який часто проводить семінари на тему радянської економіки та публікує їх доповіді. Диспонуючи значними коштами та користаючи із контактів НАТО та АГАРДу з державними департа-

ментами країн Західної Європи, Брюссельський центр має можливість включити у програму своїх досліджень самих кращих спеціалістів.

Обговорюваний збірник являється вагомим вкладом у настільну літературу з питань економіки СРСР, є науковим коментарем та відповіддю на радянську пропаганду, просовувати яку "для закордонного вжитку" не соромляться навіть відомі російські академіки-"патріоти". Такий, наприклад, Микола Федоренко (малорос?) назвав радянську економіку [він каже "соціалістичну"] "The most human of Sciences" (див. Sputnik, August 1974), натякаючи, що плянові центральні державні установи сектора економіки в СРСР ні про що інше не думають, як про благо громадянина, його добробут, про збільшення виробу товарів ширьжитку, побудову житлових будинків, полегшення умов праці і т. п. Праці, вміщені в книзі, зредагованій З. Л. Мельником та В. Бандерою *цифрами* доказують, що отой імагінарний громадянин, про якого говорить Федоренко, аж ніяк не втішається рівними правами. Москвичі, росіяни, радянська знать ["нова кляса" за Джіласом] це одне, а народні маси закабалених неросійських республік це друге. Весь вантаж колосального кошту імперської політики Москви лежить на цих других, а тому й Україна, не дивлячись на великі природні багатства, страждає від недоліків та обмежень, зумовлених випомповуванням продукції і капіталу, а також людської сили поза межі України.

"Піраміди комунізму" як їх називає В. Голубничий — маніякальні, обов'язково "грандіозні" і все нові мегаломанські проекти Москви угнітають і придушують немилосерно всі народи СРСР. Так було зі сталінськими каналами та Кузнецькими, з проектами "великої" Волги чи "великого" Дніпра, із лісонасадженнями, Братськими і т. п. Сьогодні, тому що методи й тактика змінилися стало тихіше про новобудови-паразити (якось незручно говорити про "Брежневські новостройки"), але підгонювана розбудова Сибіру [Тьюменська нафта], та воєнний бюджет (включаючи "освоєння" космосу), а також затикання рота завжди *голодним* державам сателітам лежать і далі нестерпним тягарем на плечах економіки неросійських республік СРСР.

Праці збірника (насправді труди конференції в Нью Орлінсі в Монреалі в 1971 р.) заслуговують найвищої оцінки, проте до обов'язків рецензента належить звернути увагу і на деякі не так слабкі сторони книги, як більше огріхи чи пропущення. Так ми замітили, що текст окремих доповідів зазнав під час остаточного редакційного оформлення значних змін. Ми маємо на руках цей первісний текст у постаті мімеографічних публікацій, що були доступні учасникам конференції. Прирівняння цих текстів із текстом надрукованим у книзі виявляє, що виправленими були в книзі не лише заголовки й підзаголовки окремих доповідів, але теж вступні і заключні абзаци. Такі зміни помітні в доповідях Ганса-Юргена Вагенера, Олександра Вороняка, а особливо драстичні вони в доповіді М. Трофименко. Незначні зміни помітні і в

доповідях Голубничого та Бандери. З другого боку є в книзі доповіді, текст яких точно збігається із текстом de facto виголошеної доповіді (наприклад, З. Л. Мельника). У передмові до книги зазначено, що правда, що на конференції в Нью Орлінс дано "early drafts of papers", деякі з них носять заввагу "preliminary". А все таки бажаним було б, щоб учасники майбутніх подібних конференцій чи симпозіумів мали можливість заслухати на них *остаточну* версію доповіді.

С. Ю. Процюк

І. СВІТЛИЧНИЙ, В. ЧОРНОВІЛ ТА І. ГЕЛЬ ЗНОВУ ПЕРЕВЕЗЕНІ ДО ТАБОРІВ. СУДИ У ЛЬВОВІ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОМУ

Нью-Йорк, 7 березня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). У другій половині січня ц. р. Івана Світличного знову перевезли до Пермських таборів, а Вячеслава Чорновола й Івана Геля до Мордовських. Як вже повідомляла раніше українська преса, восени м. р. органи КГБ привезли Світличного з табору до в'язниці у Києві, а Чорновола і Геля до Львова. Метою КГБ було змусити тих українських патріотів засобами посиленого тиску покаятися. Органи КГБ цього не добилися.

На Захід продісталися також точні вістки про політичні процеси у західних областях України. Ще у вересні 1971 року Львівський обласний суд, у складі Л. Зібер, Рекуненко та Корнієнко, розглядав справу лікаря Семена Корольчука, 1930 року народження. Боронили Корольчука два адвокати, М. Мелик та Л. Фадоришев, а обвинувачував прокурор П. Балочанін. Корольчука обвинувачували за статтею 62 КК УРСР ("агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи послаблення радянської влади, або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з цією ж метою наклепних вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з цією ж метою літератури такого ж змісту"). Свою діяльність Корольчук нібито провадив упродовж п'яти років, втягаючи у неї також інших осіб. Зокрема він мав поширювати такі публікації як журнал *Сучасність*, збірку В. Чорновола *Лихо з розуму*, журнал *Свобода і батьківщина*, *Дві українські енциклопедії* (видання "Прологу"), листівку про підпал Бібліотеки Академії Наук УРСР у Києві в 1964 р., та про процес Погружальського, що вчинив пожежу; вів розмови про русифікацію України і т. п. Корольчука засудили на чотири роки таборів суворого режиму.

За інформаціями найновішого, 33 випуску *Хроніки текущих собитий* в серпні 1973 року перед обласним судом в Івано-Франківську відбувся процес проти п'ятьох молодих українців, а саме: Дмитра Гринькова, 1948 року народження, Миколи Мотрюка, 1949 року народження, Івана Шовкового, 1950 року народження (усі три з закінченою середньою освітою, слюсарі з Коломийського району), Дмитра Демидова, 1948 року народження (інженер-механік) та Романа Чупрія, 1948 року народження (студент Політехнічного інституту у Львові). Усіх підсудних обвинувачували за статтею 62 КК УРСР, а

також за статтями: 64 ("організаційна діяльність спрямована на вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації"), 223 ("розкрадання вогнестрільної зброї, бойових припасів, або вибухових речовин"), 140 ("крадіж"), 81 ("розкрадання державного або громадського майна шляхом крадіж"), та за статтею 222 ("незаконне носіння, виготовлення, зберігання або збут вогнестрільної чи холодної зброї, або вибухових речовин").

Обвинуваченим закидали, що вони в 1971 році домовилися "створити нелегальну антирадянську організацію для боротьби проти радянської влади з метою відірвання Української РСР від СРСР і утворення т. зв. самостійної України, шляхом притягнення до неї нових членів, ідейної підготовки членства та інших людей в антирадянському дусі, встановлення зв'язків з іншими, ворожими Радянському Союзові організаціями, в тому також з такими, що знаходяться за кордоном". Ініціативу для утворення такої організації нібито дав Д. Гриньків, а також був автором її назви "Союз української молоді Галичини". Впродовж 1972-1973 рр. члени Союзу відбували сходини, читали анти-режимну літературу та співали "націоналістичні пісні". Їм також закидали, що вони мали зброю.

Обвинувачені нібито визнали себе винними і покаялись. Їх засудили: Гринькова на 7 років табору суворого режиму і 3 роки заслання; Шовкового і Демидова на 5 років таборів суворого режиму; Мотрюка і Чупрія на 4 роки таборів суворого режиму.

30-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ КВАРТАЛЬНИК"

Сьомого грудня 1974 р. відзначено в Нью-Йорку тридцять роковини появи українського англomовного журналу в США *Український Квартальник*. Того дня відбулася в Українському Інституті Америки наукова конференція.

Від часу коли українці почали поселюватися на терені Америки, себто ще від минулого сторіччя, існувала потреба інформувати американських громадян інших етнічних груп про українські проблеми. Це завдання стало актуальне зокрема під час другої світової війни, коли в Америці великий вплив мали прорадянські елементи, які поборювали українські самостійницькі прагнення як мниму інспірацію Німеччини.

Поява *Українського Квартальника* в 1944 році стала спробою проламати ворожу бльокаду замовчування і наклепів на українську справу. Цю спробу зробила горстка українських патріотів, а передусім засновник і перший редактор *Українського Квартальника* проф. Микола Чубатий. Вже незабаром виявилось, що спроба була успішна. Передусім журнал був запланований як науково-дослідна публікація і це забезпечило йому співпрацю американських і канадських учених-славістів таких як проф. К. Менінг, Дж. Сімсон, В. Кірконелл і ін. До 1957 р.

його редактором був проф. М. Чубатий, а від того часу журнал редагує д-р Володимир Душник.

Участь у науковій конференції влаштованій з нагоди 30-річчя *Українського Квартальника* брали в більшості професори американських і канадських університетів, українського і неукраїнського роду. Також тематично конференція була досить широка, але центральне місце у ній мала Україна та українська еміграція: "Рух опору на Україні" — М. Сосновський, "Стан релігії на Україні і в СРСР" — Б. Боцюрків, "Економічна експлуатація України" — З. Мельник, "Роля української жінки в русі спротиву" — Н. Пазунок, "Ефект передач радіо "Свобода" на Україні" — Р. Сарджент (президент Комітету "Радіо Свобода"), "Україна та її південнозахідні сусіди: Чехо-Словаччина, Румунія та Малярщина" — П. Стерчо, "Релігійне життя українців у Канаді від 1945 р." — П. Юзик; а також: "Концентраційні табори в СРСР сьогодні" — С. Поссоні, "Торгівля як засіб радянської зовнішньої політики" — Л. Добрянський, "Політика відпруження — хто з неї користає?" — А. Бускарєн, та "Занедбані аспекти слов'ян в американській історіографії" — Й. Ручек. В. Душник говорив про минулі та сучасні проблеми *Українського Квартальника*.

В основному, прочитані доповіді можна розцінити як вартісний причинок для пізнання сучасного становища української справи та сумежних з нею міжнародних проблем. Це треба сказати зокрема про фактажеві дані та оцінки, що їх дали деякі доповідачі.

М. Сосновський говорив про рух опору на Україні як про широкогранний феномен, що охоплює різні ділянки життя народу. Хоч вже напереломі 50-их і 60-их років рух опору мав виразно політичні акценти, до питання виходу України з СРСР включно, (група юристів під проводом Л. Лук'яненка), то в пізніших роках політичні постуляти руху були радше звужені до інших, також теоретично забезпечених конституцією, прав. В кінцевому результаті цей легалістичний шлях не дав сподіваних результатів, що може привести активні українські елементи до шукання інших доріг.

Спируючися на джерельних даних, З. Мельник говорив про розміри економічної експлуатації України Москвою. За його дослідженнями, впродовж трирічного періоду (1959-61), союзний уряд в Москві стягнув з України понад 14 мільярдів карбованців без відповідної рекомпенсати. До цього треба додати ще приходи, що їх має Москва з закордонної торгівлі УРСР, якими також не розпоряджає уряд УРСР.

До початку 1960-их років, говорив Б. Боцюрків, на Україні було ок. 7 тис. організованих православних парафій, отже майже половина із усіх існуючих тоді в СРСР. Хрущовська антирелігійна кампанія в рр. 1959-64 привела до ліквідації більше як половини православних церков на Україні. Тоді зліквідовано також 29 із усіх 38 монастирів і дві духовні семінарії в Києві та Луцьку. Ліквідаційний курс охопив також інші віро-

визнання та доми молитви — римо-католицькі, протестантські та синагоги. Сьогодні в рамках Російської Православної Церкви існує Екзархат України, що його від 1966 року очолює митрополит Філарет Денисенко, до речі перший українець на митрополичому престолі в Києві за останніх понад 150 років. В рамках київського екзархату є на Україні 2 500-3 000 парафій, але число священиків є менше. Вони знаходяться в першу чергу в західних областях, зокрема у Львівській і Тернопільській (ок. 800 церков,) в 1962 р. їх було 1777). Єдина на Україні духовна семінарія в Одесі має приблизно 100 студентів. Православні єпископи в більшості українці (13 або 14 із усіх 16), при чому половина з них походить із західних областей, в тому три колишні католицькі священики. Від 1968 р. екзархат відновив видання *Православного Вісника* українською мовою.

Українська Католицька Церква продовжує існувати в катакомбах із приблизно 200-300 священиками та принаймні одним єпископом. Поширені на Україні доволі міцно протестантські секти, зокрема т. зв. ініціативники, що також переслідуються урядом. Натомість євангеліки (християни-баптисти) мають свою легальну ієрархію та організаційну підбудову.

Про організоване релігійне життя українців у Канаді говорив сен. П. Юзик. Найсильнішою релігійною групою серед 600-тисячного українського населення Канади є українські католики. Українська Католицька Церква в Канаді обслуговує понад 600 парафій, і п'ять єпархій у п'яти провінціях Канади: Онтаріо, Манітоба, Саскачеван, Альберта і Британська Колумбія. Очолює канадійську ієрархію митрополит Максим Германюк. В рамках цієї церкви діють монаші чини оо. Василян, Редemptористів, Студитів, що мають разом 18 монастирів та ок. 200 монахів. Українські католики ведуть в Канаді доволі широку видавничу діяльність.

Українська Греко-Православна Церква має чотири єпархії в Канаді у згаданих вище провінціях, із приблизно 300 парафіями. Вона також має сильну організаційну підбудову серед вірних у формі громадських товариств, видавництв тощо.

Українські євангеліки-баптисти мають свій центр у Вінніпегу і обслуговують ок. 25 церковних громад та 7 тисяч вірних. Водночас чимале число канадських українців належить до різних неукраїнських протестантських сект.

Інтересною рисою українського релігійного життя в Канаді за останніх сорок років є постійне відсоткове зменшення числа українських католиків (із 58.0% в 1931 р. до 32.1% в 1971 р.) і православних (відповідно із 24.6 до 20.1%), при рівночасному зростанні числа українців, що належать до римо-католицької церкви та до різних протестантських сект у рамках неукраїнських релігійних груп. Ясно, що

це явище знаменує процес асиміляції української етнічної групи в Канаді.

Прочитані на конференції доповіді будуть друковані, чи в інший спосіб використані на сторінках *Українського Квартальника*.

М. П.

ШЕВЧЕНКО НА ЕКСПОРТ...

У французькому містечку Везін-Шалеті відбулася 13 жовтня 1974 р. урочистість встановлення "побратимства" (дружби) цього міста з Дніпровським районом міста Києва, столиці УРСР. З цієї нагоди французьке місто одержало від свого українського "побратима" погруддя Шевченка, яке й відкрито на одній із площ Везін-Шалету. Подібне надання "побратимства" відбулося кілька років тому між Києвом і французьким містом Тулузою. Але з цього приводу не було ніякого київського "дарунку", навіть у вигляді Шевченкового погруддя. На поставлення пам'ятника Шевченкові в Тулузії спромоглися самі ж такі українці із Франції.

Загадка спеціального зацікавлення радянцями Везін-Шалетом з'ясується, коли пригадати, що в цьому місті існує одна з найстарших українських громад у Франції — із двома церквами, з постійним культурним життям і з активним самодіяльним танцювальним гуртком "Запорожці". Цей гурток і використали радянські "культурні амбасадори", набиваючися в його дорадники і запрошуючи його керівника на доповняльний хореографічний вишкіл до Києва. Такими й подібними засобами дібралися й до опанованої комуністами міської ради Везін-Шалету й довели до "побратимства". Місцева ж українська громада не зуміла на ці "заходи" zareагувати. Не вплинула ні на своїх синів, ні на міську французьку раду. Не виступила проти разом з центральними українськими установами у Франції. Одні із місцевих українців залишилися "культурнонеутральними", інші дозволили себе застрашити підшептами, ще інші "чекали"...

На відкриття Шевченкового погруддя в Везін-Шалеті прибули й говорили українською мовою амбасадор СРСР у Парижі Червоненко та київський письменник П. Загребельний. Привезено туди представників Дніпровського району, солістів з Київської опери. У міській залі влаштовано прорадянську виставку. Не було тільки чомусь представника УРСР із ЮНЕСКО в Парижі.

Такий цинізм з експортованим, а в самій Україні придушуваним і приглушуваним Шевченком таки викликав протест. Українська молодь з Парижу та інших міст Франції прибула до Везін-Шалету, порозліплювала протестні плякати і на самому відкритті розкинула листівки, заявляючи свій протест також відповідними окликами. Компартиїні

впорядники заметушилися, викликали поліцію, але вона не захотіла вмішуватися в сутичку й суперечки, заявляючи навіть, що вона не прийшла перешкоджувати комусь висловити свою думку. Після відкриття ще довший час продовжувалися дискусії між заінтригованими, непоінформованими місцевими українцями та протестуючими.

Треба ствердити, що не зреагували відповідно на радянські провокаційні заходи не тільки місцеві українці, але й центральні громадські організації, не зважаючи й на те, що їх керівники знали про справу вже який рік наперед. Протеж не зробили вони нічого. Не протидіяли місцеві священники й батьки. Не спробував ніхто розкрити карти тих, про кого у світі знають, як поводяться вони з культурними діями в себе, а "на експорт" готові усе подарувати, як про це написано у виданому з цієї нагоди комунікаті Комітету оборони В. Мороза в Парижі.

М.

В. МОРОЗА ПОКАРАЛИ ЗА ПРОВЕДЕННЯ ГОЛОДІВКИ. ПРОДОВЖУЮТЬСЯ ЗНУЩАННЯ НАД УКРАЇНСЬКИМИ В'ЯЗНЯМИ У КОНЦТАБОРАХ

Нью-Йорк, 12 березня 1975 (Пресова Служба ЗП УГВР). На Захід наспіли нові інформації про 15-денне покарання Валентина Мороза карцером у Владимирській тюрмі. Його запроторили туди за його 145-денну голодівку. Як уже повідомляла раніше українська преса, його посадили до карцеру 3 січня ц. р. Стало, також відомо, що під час голодівки Мороза над ним зокрема жорстоко знущалися заступники начальника Владимирської тюрми, Водін і Федоров, а також заступник медичного управління при МВД, Попов. Є теж ширша інформація про те, що під час голодівки Мороза, його дружину Раїсу викликали на розмову з представником КГБ Віктором І. Петровом. Петров заявив Раїсі, що він розмовляє з нею на доручення голови КГБ, Ю. В. Андропова, якому складе звіт з розмови. Петров заявив, що голодівка, це особиста справа в'язня і що Морозові не допоможе те, що на Заході з його приводу "шумлять", бо мовляв, "пошумлять і перестануть". Петров дав зрозуміти Раїсі, що незалежно від того чи її муж продовжуватиме голодівку чи ні, це не змінить його положення. На закінчення розмови Петров сказав, що не всі її заходи є неутральні у відношенні до советських законів і порадив їй "подумати" над цим.

За інформаціями *Хроніки текущих собитий*, в Пермському таборі ВС 36 перебуває 24-літній українець Степан Сапеляк, заарештований і засуджений в 1974 році на 5 років таборів за поширювання українських протестних листівок і за здогадну приналежність до молодечої організації.

22 червня 1974 року кілька політв'язнів, між ними і Сапеляк, грілися на сонці у житловій зоні табору. Дижурний, капітан Мілентій наказав в'язням одягнутися, що вони і зробили. Сапеляка забрали на вахту, де вимагали написати вияснення з приводу "порушення форми одягу". Коли Сапеляк відмовився написати заяву, Мілентій наказав йому стати лицем до стіни, спертися руками на неї — ніби для переведення обшуку, і сильно побив Сапеляка, лаючись "вот тебе закон".

На вимогу Сапеляка дати йому медичну допомогу, на вахту прийшла лікарка Котова, дружина колишнього начальника табору. Вона сказала, що червоні плями на тілі Сапеляка є "від народження". На вахті в той час був в'язень Алексій Сафранов, засуджений на 12 років за спробу втекти на Захід під час військової служби у Східній Німеччині. Сапеляка відпустили у зону і загрозили, щоб нікому не говорив, що трапилось, але він розповів про усе іншим в'язням. Незабаром прийшов вартувий, щоб забрати його назад на вахту. За ним вступилися в'язні і не дали його забрати. Наступного дня коло 45 в'язнів проголосили страйк з вимогою прослідити справу Сапеляка. Слідство провів майор Котов і 25 червня заявив в'язням, що Сапеляк "наклепник" і за це буде покараний. Того ж вечора до карцеру замкнули Євгена Сверстюка, Анатолія Здорового (35-літній математик зі Львова, засуджений на 7 років таборів — дата засуду невідома), і Симона Ароновича Грилюса (1945 року народження, студент Рязанського радіотехнічного інституту, заарештований в справі "Комунар"). Після того деякі в'язні припинили страйк, але 32 особи страйкували цілий місяць. Між ними були: Сапеляк, Сверстюк, Грилюс, Покровський, Менделевич, Гуліч, Димшиц, Здоровий, Зальмансон, Гриньків, Макаренко, Синьків, Жукаускас, Бернійчук, Мираускас, Лук'яненко, Шилінскас, Калиниченко, Кудірка (тепер на Заході), Кіфяк, Воробйов, Григор'єв, Давидов, Герчак, Сафранов, Черноглаз, Астра, Пуце, Саарте, Лапп, Абанькін. У кінцевому висліді деяких в'язнів перевезли до Владимирської тюрми (між ними Лук'яненка), дехто опинився в лікарні, а декого замкнули до карцеру.

В Мордовії, у таборі Но. 19 перебувають Любомир Старосольський (1955 року народження, засуджений на 2 роки таборів) і Роман Колопач (1954 року народження, засуджений на 3 роки таборів). Їх засудив Львівський обласний суд за те, що вони вивісили 9 травня 1972 року у селі Стебник (Львівська обл.) синьо-жовті прапори. Суд над ними відбувся 19 лютого 1973 року.

В жовтні 1974 року в'язні Іван Світличний, Володимир Балаханов, Зиновій Антонюк і Семен Глузман передали академікові Сахарову звернення такого змісту:

"Вже три місяці ми голодуємо. Ми вимагаємо, щоб нам признали статус політичних в'язнів. Ми пишемо до усіх інстанцій СРСР — усі відповідають мовчанкою. Таким чином вони дають вільну руку

таборовій адміністрації знуцатися над нами. Ми звертаємося до Вас, як до видатного діяча демократичного руху, зробити якнайскорше усе можливе, щоб довести до відома усіх інстанцій про нашу долю”.

В. Балаханов був перекладачем при радянській делегації до ООН в комітеті метеорології у Женеві. Перебуваючи за кордоном, він вирішив не вертатися до СРСР, але після розмови з радянським консулом (який переконав його, що йому нічого не загрожує), він 1 грудня 1972 року вернувся до Москви, а 7 січня 1973 року його заарештували. Його засудили на 12 років таборів.

В Пермському таборі ВС 36 відбуває свій присуд українець Павло Федорович Кампов, 1929 року народження, математик, кандидат наук, викладач Ужгородського університету.

В 1970 році Кампова і ще троє інших осіб висунули поза зложеною вже листом кандидатами у депутати Верховної Ради СРСР. Кампова висунув з Ужгородської виборчої округи Воловецький комбінат деревообробки. Для підтримки кандидатів розповсюджено коло 100 передвиборчих агітаційних листків.

Два дні після виборів, 16 червня, Кампова заарештували без затвердження прокуратури (прокуратор підписав наказ на арешт шойно 1 липня). Перед судом Кампова тримали в ізоляторі. На закритому суді його обвинувачували у поширюванні передвиборчих листівок. Друга версія каже, що Кампов написав брошуру українською мовою п. н. "25 років надій і розчарувань" та вислав її до різних видавництв УРСР. Його також обвинувачували у авторстві листа до ЦК КПРС з просьбою на дозвіл створення окремої компартії на Закарпатті. Під час читання вироку, не допущено навіть членів родини. Його засудили на 5 (або 6) років таборів. Працівники КГБ грозять Кампову, що коли він буде говорити про свою "справу", йому заборонять побачення з родиною.

З життя українців у світі

■

25-річчя героїської смерті сл. п. Тараса Чупринки — Романа Шухевича, головного командира Української Повстанської Армії та голови проводу ОУН й Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради, що сповнилося 5 березня 1975 року, вшановують українці в усіх країнах свого поселення в діаспорі поминальними богослужбами, урочистими академіями й зібраннями. Буде відбуватися це відзначування протягом цілого 1975 року, що його проголошено Роком Чупринки-Шухевича і що в нього включилися крайові центральні репрезентації, громадські, політичні й виховні організації в окремих країнах українського поселення, проголошуючи з цього приводу відповідні звернення й заклики до громадянства і свого членства. У зверненні Українського Конгресового Комітету Америки, що було проголошене в лютому 1975 року, підкреслено, що "Теперішній рух спротиву на Україні, могутній український національно-культурний і політичний ренесанс ледве чи був би можливим, коли б не було українського підпілля, яким проводив сл. п. ген. Чупринка-Шухевич". Окремі звернення з закликом відзначити його пам'ять проголосили організації Світового Українського Визвольного Фронту, Головна Пластова Булава в імені Українського Пласту й інші об'єднання й установи.

■

На сторінках американського щоденника *Нью-Йорк Таймс* появилось 8 березня 1975 року платне повідомлення Світового Конгресу Вільних Українців і Світової Федерації Українських Жіночих Організацій в обороні ув'язнених українських жінок в СРСР. У повідомленні, проголошеному у зв'язку з Міжнародним Роком Жінки, звертається увагу світової публічної opinio на долю українських жінок-в'язнів у в'язницях і концентраційних таборах Радянського Союзу й одночасно закликається всіх людей доброї волі, щоб вони апелювали до партійних й урядових чинників СРСР і вимагали загальної амністії для жінок-в'язнів у Радянському Союзі, засуджених за їхні релігійні, політичні і соціальні переконання. Окремо згадано таких українок в'язнів, як Ірина Стасів-Калинець, Ніна Строката-Караванська, Ірина Сенік, Надія Світлична та Степанія Шабатура. У повідомленні подано їхні фотографії і короткі біографічні дані, разом з інформаціями про те, у яких в'язницях і виправно-трудовах таборах вони караються. Повідомлення закінчується закликом до жінок і чоловіків в усьому світі долучити свої голоси в обороні переслідуваних жінок в СРСР, підписуючи додану петицію і висилаючи її урядовим чинникам в СРСР.

■

Комітет Оборони Радянських Політичних В'язнів, що діє на терені США, видав 55-сторінкову брошуру англійською мовою п. н. Political Prisoners in the USSR: What They Are, What They Stand For, How You Can Help Them (Політичні в'язні в СРСР: хто вони такі, за що вони борються і як можна їм допомогти?) Зредагував брошуру і передмову до неї написав Адріян Каратницький. На її зміст складаються відкритий лист свящ. Д. Беррігена до політичних в'язнів у СРСР, статті про тюремний режим у Владимирській в'язниці та в Пермських концтаборах, біографічні дані про дванадцятьох українських, російських, єврейських і чеських політв'язнів. З українців згадані в реєстрі: Юрій Шухевич, син гол. командира УПА Романа Шухевича-Тараса Чупринки, засуджений в 1972 році на третій десять років ув'язнення, Стефанія Шабатура, мисткиня, Леонід Плющ, кібернетик, Ірина Сенік, медсестра, Валентин Мороз, історик, Вячеслав Чорновіл, публіцист. У брошурі надруковані також списки 400 політв'язнів з інформаціями за якою статтею радянських кримінальних кодексів вони були засуджені й адресами тюрем і таборів, у яких вони перебувають. Подані теж інформації, як їм можна допомогти.

■

В залі Інституту Слов'янських Студій у Парижі (Франція) відбулася 18 січня 1974 року урочистість вручення диплому Почесного Доктора Українського Вільного Університету відомому французькому славістові професорові П'єрові Паскалеві. Вручили диплом в імені УВУ його ректор проф. Володимир Янів та декан філософічного факультету УВУ проф. Олександр Кульчицький в асисті викладача УВУ д-ра Кирила Митровича. В урочистості взяли участь крім представників української громади професори славісти з різних факультетів Парижу і провінції на чолі з президентом Інституту Слов'янських Студій у Парижі проф. Ж. Бонамором й ректором Католицького Інституту монс. П. Пупаром. Після привітального слова ректора УВУ В. Янова проф. О. Кульчицький прочитав урочисту "лавдацію" — доповідь про науковий доробок проф. Паскаля, підкреслюючи в ній, що проф. Паскаль, дослідник російського "розколу" і писань проропа Аввакума є визначним істориком російської філософської думки й ідейних течій у Росії і що на схилі віку він зацікавився українознавчими питаннями і всесторонньо підтримував українознавчі зацікавлення у Франції. Зокрема проф. Паскаль причинився до заснування окремої катедри української мови, літератури й культури у паризькій Школі Східних Мов після Другої світової війни, брав активну участь у відзначуванні Шевченківських роковин 1961 і 1964 і був передсідником і співдоповідачем під час ювілейної академії Г. Сковороди у Парижі 1972 року.

У виголошеній з приводу свого відзначення промові проф. П'єр Паскаль заявив, що він завжди дуже охоче приєднувався до всіх заходів своїх українських колег, щоб "відзначати великих людей їхньої Батьківщини й у той спосіб зможливити краще зрозуміння того місця, що його займає Україна у великій слов'янській сім'ї."



До другого тому *Творів* померлого в 1973 році українського еміграційного філософа і публіциста д-р Юліяна Вассіяна увійшла незакінчена ним студія про Василя Стефаника п. н. "Творець із землі зроджений"™. Появився цей другий том наприкінці 1974 року заходами й за редакцією Богдана Гошовського у видавництві "Євшан-зілля" в Торонто і з допомогою Організації Українок Канади. Передмову до видання цієї студії про Стефаника, що її автор написав частинно ще в Празі 1927 року і продовжував писати вже на еміграції у США, написав Юрій Клиновий, наświetлюючи в ній історію її постання і її місце в дослідженнях творчості В. Стефаника. У післяслові Б. Гошовського подано запланований автором зміст студії. Перший том *Творів* Ю. Вассіяна з його філософськими писаннями був виданий 1972 р. п. н. "Степовий Сфінкс". Чергові томи в підготові.



Заходами Спілки Українських Журналістів Америки й у в-ві Мар'яна П. Коця в Джерзі Сіті появився наприкінці 1974 року історично-статистичний нарис Юрія М. Тернопільського п. н. *Українська преса з перспективи 150-ліття*. Автор — учений статистик і дослідник історії української преси — зосередився в цьому нарисі головним чином на статистиці — датах, цифрах і назвах. Крім загального нарису про 150 років української преси, розвиток її історії наświetлюють статистичні таблиці за рр. 1816-1966, доповнені таблицею про українську пресу поза межами України в 1970-1971 рр. В дальшому подані: список української періодичної преси поза межами УРСР в 1966 році, причинки до бібліографічного покажчика праць про українську періодику, огляд виставок української преси та піонерських її видань, почавши від журналу *Украинский Вестник* — в Харкові 1816 року. В додатках надруковані силуетки діячів української преси: Степана Барана, Михайла Грушевського, Дмитра Донцова, Сергія Єфремова, Павла Лисяка, Євмена Лукасевича, Луки Мишуги, Василя Мудрого, Осипа Назарука, Івана Німчука, Володимира Охримовича, Дмитра Палієва, Василя Панейка, Симона Петлюри, Віктора Піснячевського, Олександра Саліковського, Максима Славінського, Петра Стебницького, Івана Тиктора, Федя Федорцева, Євгена Чикаленка, Миколи Шлемкевича та Наталі Кобринської.

■

В місті Куфштайн в Австрії помер 11 січня 1975 року на 83 році життя видатний український громадський і військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР д-р Роман Дашкевич. До Першої світової війни був організатором "Січей" і згодом Українських Січових Стрільців, в 1917 році належав до перших організаторів Січових Стрільців у Києві і був першим головою їх Стрільцької Ради та командантом Гарматньої Бригади СС. Між двома світовими війнами очолював відновлені "Січі" і з 1925 був організатором "Лугів", руханково-спортових товариств у Галичині.

■

У Львові помер 1 лютого 1975 на 86-ому році життя Михайло Рудницький, відомий український письменник і літературний критик, колишній професор таємного Українського Університету у Львові і згодом з 1939 професор чужоземної літератури у Львівському Університеті ім. Івана Франка. Був автором збірок поезій і прози, як також багатьох книжок літературознавчих статей і літературних спогадів та портретів, в тому числі і книжки *Від Мирного до Хвильового*, засудженої режимною критикою і незгадуваної в радянських довідниках. У 1930-их роках був членом редакції літературного журналу *Назустріч* і співробітником *Української Загальної Енциклопедії*.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Шарль Бодлер*: Краєвид й інші поезії в перекладі *Святослава Гординського*.
- 8 *Пол Таборі*: (Далі буде). Переклад *Р. Л.*
- 16 *Стефанія Гурко*: Коли я вибреду...
- 21 *Богдан Бойчук*: Гостиняк — впевнений господар свого буденного світу.
- 26 *Володимир Попович*: Спогад про Марію Дольницьку.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 39 *Іван Кошелівець*: З-під яких брил?
- 63 *Мирослав Прокоп*: Про польську меншість у СРСР.
- 72 *Костянтин Зеленко і Казімеж Трембіцький*: Новий етап українсько-польських взаємин. Переклала *О. М.*
- 82 *Ізраїль Клейнер*: Мої знайомі... буржуї.
- 92 *Роман Борковський*: Актуальна пригадка і пересторога.
- 98 *Р. К.*: Міжнародна хроніка.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 102 Есей-Заповіт Олеса Бердника.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 109 *Зенон Фецак*: До проблеми Українського Музею.
- 110 *Ілона Сочинська-Шиприкевич*: Виставка української мисткині з Швейцарії.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 112 *Степан Ю. Процюк*: Регіональні аспекти економіки СРСР.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 116 *І. Світличний, В. Чорновіл та І. Гель* знову перевезені до таборів. Суди у Львові та Івано-Франківському.
- 117 30-річчя "Українського Квартальника".
- 120 Шевченко на експорт.
- 121 Мороза покарали за проведення голодівки. Продовжуються знущання над українськими в'язнями в концтаборах.
- 124 З життя українців у світі.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1975 рік

	одно число:	річно:
Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуела	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпорте-рів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278-809

ВАЖЛИВЕ ВИДАННЯ

В Інституті Літератури ім. Михайла Ореста незабаром
появиться з друку книжка спогадів

КУЗЬМИ КАЗДОБИ

ЗАМЕТЕНИЙ ШЛЯХ

Автор, починаючи ще юнаком, відбув й глибоко пережив понад сімрічну хресну дорогу примусового виселення з України і спецазаслання до Північної Росії, документально відображає цю жорстоку, антинародну прокляту добу — варварського винищування українських селян-хліборобів, запланованого й проведеного північним займанцем.

Книга у 24 друкарських аркушах (367 сторінок), великого формату. Мистецька обкладинка Пилипа Вакуленка.

Ціна одного примірника: в Австралії — 7 австр. дол.; у США і Канаді 10 дол.; в Європі — 20 нім. марок; в інших країнах відповідник останньої суми в перерахуванні на місцеву валюту.

У справі набуття книжки просимо звертатися на одну з таких адрес:

K. Kasdoba, 10 Beaconsfield St. Hyde Park, S.A. 5061,
Australia

або

"Ukrainskyj samostijnyk" 8 München 2 Karlsplatz 8/III,
West Germany